

આતિથ્ય..

❁ ❁ ડિમાશંકર જોષી ❁ ❁

લોખંડનાં
હવે પછી પ્રગટ થતાર
પુસ્તકો

હિતર રામચરિત : સમસ્તોક્તી અનુવાદ
શાકલ્પલ : સમસ્તોક્તી અનુવાદ
અંતરાય : વાર્તાસંગ્રહ

અમદાવાદ : અમદાવાદ યુનિવર્સિટી પ્રેસ

૧૯૬૧

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૬૧૮૦ કિંમત ૩-૦-૦

ગ્રંથનામ સ્મૃતિ ૧૫

વર્ગિક ટે. : ૬

આ તિ થ્ય

‘ગંગોત્રી’ અને ‘નિશીથ’નો અનુગામી કાવ્યસંગ્રહ

ઉમાશંકર જોષી

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

તા. બો. ૭૩ : અમદાવાદ ૧૬ મુબંબઈ : પો. બો. ૬૭૮

પહેલી આવૃત્તિ - ૧૯૪૬

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
૨૬૧૮૦
૬-૧૨

મુદ્રક - અચ્યુભાઈ રાવત કુમાર પ્રિન્ટરી ૧૪૫૪ રાયપુર - અમદાવાદ
પ્રકાશક - તારાચંદ માણેકચંદ રવાળી - ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિ.
ફરનાન્ડીઝ પૂલ નીચે - અમદાવાદ

શ્રી. રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખને

રાગ-જનન જાણે તે શું કર્યા કહીએ બહા ? ૧ ૧
હૃદય દરુગ તે તો નેહીજનોની હશે કલા.

પૃથ્વીનું ક્રમ

પૃષ્ઠ

૧ વાટડી	૧	૩૦ નથી કોને બહાણું—	૩૧
૨ આજ સવારે	૨	૩૧ ચુંદડી	૩૨
૩ બલિ	૩	૩૨ માર્ગશીર્ષ : ૧૯૯૬	૩૩
૪ પ્રાર્થના	૪	૩૩ સન્ધ્યાકાશે—	૩૭
૫ અમે ગાશું	૬	૩૪ ભારત	૩૮
૬ પ્રસ્થાન	૭	૩૫ વહે છે ધારાઓ—	૩૯
૭ યુગ્મ	૮	૩૬ રરમા દિવસનું સવાર	૪૦
૮ વસન્તદીક્ષા	૯	૩૭ 'બલ આપો, નાથ !'	૪૨
૯ સાથે સાથે—	૧૦	૩૮ 'પ્રસીદત્ત રુચતે'	૪૩
૧૦ વિનિમય	૧૧	૩૯ વતનના વારસો	૪૪
૧૧ પ્રભુય, તું	૧૨	૪૦ ઇદનો આંદ	૪૫
૧૨ ઠાંકરિયા	૧૩	૪૧ અદીન ભારત	૪૬
૧૩ પત્રો	૧૪	૪૨ અથ બુવાનો !	
૧૪ અવશતા	૧૫	જંગ શા શા ખેલવા છે ?	૪૭
૧૫ કદર	૧૬	૪૩ ૨૦૦૦ વર્ષ પછી—	૪૮
૧૬ બે રવખાં	૧૭	૪૪ યુગસન્ધિ	૪૯
૧૭ ભાદ્રેસુંદરી	૧૮	૪૫ વિજય	૫૦
૧૮ પત્ની અને બાળક	૧૯	૪૬ અહમ્મી યાત્રા	૫૧
૧૯ 'ચઈશ તુજ જેવડી'—	૨૦	૪૭ જીવનદીક્ષા	૫૩
૨૦ કોક	૨૧	૪૮ અતીત	૫૪
૨૧ એક્સી ?	૨૨	૪૯ હસો, સહો ! સહો, હસો !	૫૯
૨૨ ચિતવન	૨૩	૫૦ કલિકાલસર્વજ્ઞ હો !	૬૦
૨૩ બહુતર	૨૪	૫૧ —ને સત્તાવનમે વર્ષે	૬૧
૨૪ સદય નયનો	૨૫	૫૨ તમે, રવજન—	૬૨
૨૫ ગહન નયનો	૨૬	૫૩ વિદાય દુનિયા !—	૬૩
૨૬ નમી ત્યાં સન્ધ્યા—	૨૭	૫૪ મિત્રને	૬૪
૨૭ આષાઢસ્ય પ્રથમદિવસે	૨૮	૫૫ વિપક્ષી	૬૫
૨૮ મુબારક	૨૯	૫૬ સોનાકણી	૬૬
૨૯ આ જે અહીં બેઠી છે નિકટ	૩૦	૫૭ માનવીના ભૂખ્યા	૬૭

	પૃષ્ઠ
૫૮ જવાનલાલ	૬૮
૫૯ દુનીઆ	૭૦
૬૦ સાબરની દીકરી	૭૧
૬૧ કવિજન !	૭૨
૬૨ કેં કેં મને થાય છે !	૭૪
૬૩ ખાલાશંકરને સ્વાગત	૭૫
૬૪ જગતખંડારે	૭૬
૬૫ દયારામનો તંબૂર જોધને—	૭૭
૬૬ સુદૃઢ સંપદો	૮૨
૬૭ શ્રી. સુમિત્રાનન્દન પન્તને	૮૩
૬૮ કવિતા	૯૦
૬૯ કવિધર્મ	૯૧
૭૦ ત્રિવેળી	૯૨
૭૧ મજબો	૯૩
૭૨ નેપથ્યે નર્તિકાને	૯૪
૭૩ જે રાસ ખેલે	૯૬
૭૪ ચિત્રવિધાતાને	૧૦૦
૭૫ અવનીન્દ્રનાથને	૧૦૨
૭૬ કવિ	૧૦૩
૭૭ મુમતાઝ	૧૧૨
૭૮ શિલ્પલાલસા	૧૧૫
૭૯ પ્રભુચ અને વિરહ	૧૧૭
૮૦ આખો છું મંદિરો જોવા—	૧૧૮
૮૧ સંસ્કૃતિ	૧૨૨
૮૨ સાંભરે	૧૨૩
૮૩ વસન્ત	૧૨૫
૮૪ શ્રીધમગીતા	૧૨૬
૮૫ કર્તવ્ય	૧૨૯
૮૬ ફૂલ અને ફલ	”
૮૭ લિખોળીઓ	૧૩૦
૮૮ મધ્યાહ્ન	૧૩૧

	પૃષ્ઠ
૮૯-૧૦૬ સરવડાં	૧૩૨-૧૫૦
૧ કિતિજની પેલી પાર—	૧૩૨
૨ આભમાં મેઘલ રંગ—	૧૩૩
૩ સખી, વાદળ આખ્યાં	૧૩૪
૪ વાદળી ઝળુંગે—	૧૩૫
૫ બિભલી રહેજે રે—	૧૩૬
૬ આઘાઢી મેઘલી રાતે—	૧૩૭
૭ વળીવળીને રાતભર —	૧૩૮
૮ આવણુ હો !—	૧૩૯
૯ ગોરી મોરી કાગણુ—	૧૪૦
૧૦ આજ સોહાગી આવણુ—	૧૪૧
૧૧ વીજળી—	૧૪૨
૧૨ પૂર—	૧૪૩
આવતીક વીજ—	૧૪૪
૧૩ હીરાગળ ચુંદડી	૧૪૫
૧૪ રંગ તારા—	૧૪૬
૧૫ આગિયા	૧૪૭
૧૬ વાદળી	૧૪૮
૧૭ મોર ! ખોલીશ માં—	૧૪૯
૧૮ કાળપ	૧૫૦
૧૦૭ વિહંગટહુકો	૧૫૧
૧૦૮ રંગભરી સંઘ્યા	૧૫૨
૧૦૯ બે પાંદડાં	૧૫૩
૧૧૦ સ્વપ્નાં	૧૫૪
૧૧૧ અલખનો મધપૂડો	૧૫૫
૧૧૨ શુકતારા	૧૫૬
૧૧૩ ધરતીને	૧૫૭
૧૧૪ પર	૧૫૮
૧૧૫ ગુજરાતણુ	૧૫૯
૧૧૬ રહેલું મને સૂઝી ગયું	૧૬૦
૧૧૭ કૃતાર્ય	”

	પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
૧૧૮ ગામને ફેરવે	૧૬૧	૧૩૦ પુરશી	૧૭૬
૧૧૯ આવો, આવો કાન—	૧૬૨	૧૩૧ સ્ત્રી	૧૭૭
૧૨૦ જીવન જમના	૧૬૩	૧૩૨ સુધા અને વાઙ્મણી	૧૭૮
૧૨૧ નીંદ્રા મોરી	૧૬૪	૧૩૩ દૃષ્ટિ	૧૭૯
૧૨૨ શમજી	૧૬૫	૧૩૪ અભિનય	૧૮૦
૧૨૩ કળાયલ મોરલો	૧૬૬	૧૩૫ પુરુષદ્રેષ	૧૮૧
૧૨૪ કોઈ નેહ, કોઈ તોડે	૧૬૭	૧૩૬ રમરણ	૧૮૨
૧૨૫ અભિસાર અને મિલન	૧૬૮	૧૩૭ વ્યક્તિત્વ	૧૮૩
૧૨૬ સદૃશ દુનિયા	૧૭૧	૧૩૮ ક્યમ તને જ ?	૧૮૪
૧૨૭ ધીરી, સખી !—	૧૭૨	૧૩૯ કેદી	૧૮૭
૧૨૮ ઝલ્લો !	૧૭૪	૧૪૦ ગીત મારાં—	૧૮૮
૧૨૯ બાળક	૧૭૫	નોંધ	૧૮૯-૯૧

નિવેદન

વર્ષા નીતરેલા કોઈ અપોર પછીના ટાણે
લીલાં પંથોમાં ગળાતા મૃદુહાસ તડકાને
હૃદય ભરીને કદી ગાઈ ને શકું તો ધન્ય !
હેયે હેયે પૂરું એને, જીવ્યાલ્લાવો શો અનન્ય !
અણગાયું ને દેં તેની આશાએ, હે કવિમન !
પૃથ્વીતીથે ચંચુ ભરી, કરો જીએ ઉડ્યન !

૨-૧૦-૧૯૪૬

વાટડી

વાટડી, વન રે વગડાની હું વાટડી.
ભટકું હું ભમતી હુંગરને માથે,
રમતી રુમઝુમતી નદીઓની સાથે,
લેતી કુંજોને કોડભરી બાથે;
ધરતી માથે શું સેથી પડી: વાટડી૦

ઓતરદખખણ આમતેમ અટવાતી,
વનની તે વીજળીશી ચોગમ વીંઝાતી,
પંથીને દેખીને સામેથી ધાતી,
સૂના વેરાનમાં હું આથડી: વાટડી૦

પગલાં નીચે મારી કાયા પીલાતી,
જળની પથારીએ પડતાં વીલાતી,
અહીંથી ફેંકાઈ સામે તીરે ઝીલાતી,
આટું આકાશ ગિરિએ ચડી: વાટડી૦

ઘેલી શુક્રાઓ ને કોતરોમાં ઘૂમતી,
વનરાને માથે કો તેગ સમી ઝૂમતી,
અભિયાગતના રહું પાવલિયા ચૂમતી,
ઘસી મેં એને કાજ જાતડી.

વાટડી, વન રે વગડાની હું વાટડી.

આજ સવારે

આજ સવારે મનડું માડું ઊડુંઊડું થાય,
કૂટતાં કિરણોને ભેટવાને સામું દોડવા જાય.

ઓ રે ઓ અધીર પંખી, પ્રાચીદ્વારે વધાઈ તું ગાશે ?
મારા આ આટલા ગીતને તારી પાંખે તું લેતું જાશે ?

રંગની ટશરે મલકી ઊઠી ગગને હે મેઘબાલા,
હૈયાના મારા રંગનાં પુષ્પોની લેતી જાને આ માલા.

હવા, તારા મધમધતા અર્ધે પૂર આ મારી સુવાસ.
આકાશ, છાઈ દે વિતાને તારે આ રે હૈયાનું હાસ.

આજ જોઈ સરસાઈ થતી આ પ્રાચીનું મુખ શું હસે !
ઊડુંઊડું થતું મન એ સ્મિતના ઉછાળ ઝીલવા ધસે, ૧૦

ક્ષણમાં આંખશે ક્ષિતિજઆરા,
ભેદી અહો ! દિફ્કાલની કારા,

પાંખ પસારીને લેતું સેલારા બર્ગ વરેણ્ય માં લસે.

બલિ

મૂઠી જેવડું મંદિર માડું
ને મુરતી તારી વિરાટ !
વામન બનીને આવવું હોય તો
આવજો હૈયાને ઘાટ.
હું જો પાવલિયે તારે ચંપાવા
આવડો થાઉં અધીર,
તો તને તારું માન જરીક જ
છોડતાં શેની પીડ ?
પહેલે પગથિયે ચાંપજો મારા
હૈયાના હીણા રાગ,
બીજો દબાવજો દ્વેષ દાવાનળ,
ત્રીજો તૃષ્ણાના ડાઘ.
અરધો ઉપાડીને પગ તું થંભીશ
કે રજો વાગે શૂળ
વાસનાની મારી, ત્યાં તો તને જોઈ
ભ્રમણશે એ સમૂળ.
બલિ મારે થવું આજ બરોબર
આવ તું આણી વાટ;
મૂઠી જેવડે મંદિર મારે
મૂંઠા હો તારી વિરાટ.

૧૦

૨૦

પ્રાર્થના

સંપૂર્ણતા હુંથી પરી રહો સદા;
આનંદ માગું હું અપૂર્ણતાનો.
દમેદમે કેંક થવા મથી રહું.
મથામણીની ન મણા હજો મને.

ચડી, પડી, આથડી કાળભેખડે
પંખ વડે બાઝી રહી કહીં કદી,
ચાલું જરી ગોઠણિયે ટશુમશુ;
ડગેડગે આખડી આખરે લડી
રે ટોચ છોને સર ના કરી શકું,
મારી રહો મોજ મથામણીની.

આકાશમાં તારકજૂથ વચ્ચે
જમી રહું જે લલચાવનારું
જમી રહો તે ધ્રુવલક્ષ્ય ત્યાંનું ત્યાં;
એ જોઉં છું એ જ મને ઘણું છે.
એ વ્યોમ કેરો ચમકંત, હાથમાં
તારોડિયો તોડી મને ન આપશો.
એ ધ્યેય તો દૂરનું દૂર છે રહો,
આદર્શ આકાશ વિષે જ છો વસો.
આધાર આગે ડગ માંડવામાં
બની રહે, —ના બસ એટલું કે ?

માગું: રહો દૂરનું દૂર લક્ષ્ય તો,
ઉતારશો ના ધ્રુવને ધરા પર.

સંપૂર્ણતા ફર રહો; સદા મને
 હો ઊણપોના ઉકળાટ અંતરે.
 વિશ્વે હું જે વારસ ચેતનાનો
 વિરામ વાંછું નહિ પૂર્ણતાનો.
 ઊણો છતાં માનવ થૈ રહું; મને
 અધૂરપોના બહુ ઓરતા; મને
 કદી ન ઓછી ઉરઓછપો હજો,
 કે ખોડ કે ખાંપણ કેરી ખોટ,
 કે હીનતાની ન હજો કમીના.
 છે સિદ્ધિ સાચી મુજ હીનતા જ.

૩૦

સંસારના ચાક પરે ચડેલો
 માટી તણો આકૃતિહીન પિંડ,
 એમાંથી જે ઘાટ ઘડાય મારો,
 ન એ હજો પૂર્ણ સુરેખરૂપ કે
 રહે ન તારે અવકાશ લાડની
 બેએક મીઠી ટપલી લગાવવા,
 આત્માધિદેવા, બસ એ જ મારું.

અમે ગાશું

અમે ગીત ગગનનાં ગાશું

રે અમે ગીત મગનમાં ગાશું.

કલકલ ફૂજન સુણી પૂછશે

તમે: અરે છે આ શું? રે અમે—

સૂર્યચંદ્રને દિયો હોલવી, ઠારો નવલખ તારા.

હથેળી આડી રાખી રોકો વરસંતી જલધારા.

અમે સૂરસરિતમાં નાશું. રે અમે—

જુઓ રાતદિન વિહંગ કોડે કર્યા કરે કલશોર,

સાંજસવારે કોકિલ બુલબુલ, મોડી રાતે મોર.

જંખ્યા વિણ ગાયે જાશું, રે અમે— ૧૦

પંખી માત્રને મુનિમત આપો, ચૂપ કરી દો ઝરણાં,

પૂરો બેડીમાં હૃદયહૃદય પર નર્તનતાં પ્રભુચરણાં.

ઉર મૂકી મોકળાં ગાશું, રે અમે—

પ્રચંડ જનકોલાહલ વીધી ઝમે ઘસારવ ઝીણા,

જંખી જાય જગ ત્યારે ગાજે તિમિરની અનહદ વીણા.

એ રહસ્યસ્વર કેં દહાશું, રે અમે—

બાળક હાલરડાં માગે ને યૌવન રસભર ખ્યાલા,

પૂઢા ભજનભણકાર ચહે—એ આપે કોઈ મતવાલા.

અમે દિલદિલને કંઈ પાશું,

રે અમે ગીત ગગનનાં ગાશું. ૨૦

પ્રસ્થાન

ત્રંબાળુ ગગડે જ્યારે ઉરે સ્પંદનસ્પંદને,
ને બે-કાંઠે યુવાનીનાં ધપે પૂર રગેરગે,
સીમાઓ-ક્ષિતિએ તૂટે વેધુ દૃષ્ટિસમીપથી,
ને પૃથ્વીનો મહાગોળ બને પગદડા સમો,
ત્યારે તે કોણ એવો જે રોપાઈ વૃક્ષની સમો
સ્વસ્થાને ખૂંપી રૂહે ભૂલી દિશાઓનું નિમંત્રણ ?

ક્યાંથી સાદ સુણાયે, ને બોલાવી ક્યાં લઈ જતો,
યાત્રાઘેલા પ્રવાસી ના પ્રશ્ન એવા ઉઠાવતા.
ને ના કે બાંધતું સાથે બાથાંના સાથવા સુકા,
દોઢલા થાક હંયાંના ચઢ્યા તો એમ શામવા. ૧૦
હૈયાના આત્મના લાગ્યા માર્ગે થાક ઉતારવા
ઉરનાં આત્મનાં બાથાં પંથીઓ સાથ બાંધતાં,
હૈયાંવાળાં પ્રવાસીનો મોંઘો સંગાથ ગોતીને.

એકલા સાથ પાતાનો વિરલા કે સ્વીકારતા;
પથિકો કોઈ ખેલેથી ભુગતી જોડ શોધતા,
જોડાતા અથવા માર્ગે કોઈથી દિલ ગોઠતાં;
ને બેની સોળતે ચે તે કોને એકલું લાગતું,
એવાં ત્રણ મળી સાથે થતાં, ને પંથ ખેડતાં;
એકલા યુગલે કોણે અને કોણે ત્રિપુટિએ
પંથ લેવા, પૂરી એની જાણ ના વિધિને ચ તે. ૨૦
ખેડવા પંથ એ નક્કી. બેસે યૌવન ક્યાં સુધી
દેખીને બાવિની ઢેડી દૂરથી લલચાવતી ?

દુરેથી લલચાવતી કર-શી ગૌર કેડી ચડે;
 વળાંક પર ચંદ્ર ચૌદશ તણેા રુપેરી રુડાં
 વિખેરી કિરણેા, ડુબે, ત્વરિત લાવવા પૂર્ણિમા.
 પરોડપથિકેા તણા પગરવે ધરા ચોંકી ને
 ઉઠી ઉચિત સાજપુજ પુરુષાર્થી અથે સજે.

૨૪-૩-૧૯૩૫

યુગ્મ

૧

સંસારે યુગલો રચી અવનવાં જે અંતરે રાચતા,
 ને એ યુગ્મ નિમિત્ત લગ્ન નિજનું પ્રાચીન જે માણતા,
 દેહાત્મા સમ ઓતપ્રોત વળી જે સૌ મંગલોના નિધિ,
 એવા મંગલકારી નિત્ય તમને હો અર્ધનારીશ્વર.

૧૯૪૧

૨

વૈશાખની તિથિ : તપે અવકાશ કેવો
 યોગેશ ધૂર્જટિ સમો, હિમકન્યકા શી
 ડાલે સુહાગ રજની તહીં અંગ લીને;
 સૌભાગ્ય તે વિતરજે નવદંપતીને!

૧૯૪૪

વસન્તદીક્ષા

આયુધ્યની વહી જતી'તી વસન્તવેળા,
ને આંખલો મધમધી જગનો રહ્યો'તો.
હું જોઉંજોઉં પ્રિય મંજરીઓ જરી, ત્યાં
ધીરેથી આવી, સખિ, તે મુજ ભાગ્ય ચૂમ્યું.

અંગાંગ શી સુહતી સ્નેહની સૌમ્ય પીઠી,
ને ભાવભાર થકી લોચન તો લચેલાં.

ઝૂકી ઘડીક વઢને વિધુની રસશ્રી,—
મેં સોમ એ સુભગ કંઠ સુધી પીધો'તો.

એ પર્વ શું પ્રકૃતિ પૂરુષનું પુરાણ ?
આશાનું સંવનન ચેતન સાથ કિંવા ?
પ્રાણોની કે રસસમાધિ ? ન જાણું. જાણું:
આત્માની એ વરદ રમ્ય વસન્તદીક્ષા.

આજે ભરી સઘન જીવનની ઘટાને
આલાપતી રુચિર પંચમ કોકિલા કેા.
ને પલ્લવે લહરતી રસઘેરી આભા,
આયુધ્યની વિરલ એ શું વસન્તદહાણ ?

સાથે સાથે—

સાથે સાથે,
લેને ભાથે ઋણ હૃદયની ભિન્નિઉલ્લાસલીલા,
લેશું કેડી નવતર કંઈ છોડી પ્રાચીન ચીલા.
શૈલો શલ્યો સહુ ય રસશે માર્દવે સ્નેહશીલા.
એ યાત્રામાં સુભગ ભળશે ચંદ્રમા મુગ્ધ માથે,
સાથે સાથે.

સાથે સાથે—
એ સંગાથે કંઈ જનમના તૂટશે તો અમોલા,
હૈયે સચ્ચા રસ તરપશે આત્મને ત્યાં અમોલા.
આનન્ત્યે કયાં ક્ષણ પણ અરે ઝૂલવી પ્રીતિદોલા ! ૧૦
હા ! આલ્યાં યે જઈશું હસતાં હાથ ગૂંથી જ હાથે,
સાથે સાથે.

વિનિમય

‘કદી તારી આંખે વસી વદન મેં મારું નિરખ્યું.’

‘ઠરી તારે હૈયે હૃદય સખિ ! મેં મારું પરખ્યું.’

‘હસ્યું મારે ભાલે ...’

‘જવા દે એ ખાલે !’

—અહો એ પ્રાણોના રસવિનિમયે હૈયું હરખ્યું.

‘ઢળ્યું આ પક્ષમોથી, તુજ નયન જે આંસુ ઉપસ્યું.’

‘અને સપંદે તારે હૃદય ઉછળી મારું વિકસ્યું.’

‘—છળ્યું જે સંસારે.’

‘હસ્યું સ્નેહોદ્ગારે’

અને બેની આડું પટ પણ અહો ! એમ જ ખસ્યું. ૧૦

‘કદી ચિંતાભારે મિલનમધુરા આત્મ દુભવ્યા.’

‘કદી આશાતારે વિરહવિધુરાં ચિત્ત લુભવ્યાં.’

‘કદી મીને બોલ્યાં.’

‘પ્રતિચ્છંદે ડોલ્યાં.’

અહો ! બે જીવોએ ઉરવિનિમયો જે અનુભવ્યા !

પ્રણય, તું

પ્રણય, તું નટ ચંચલ એ જ ને
યુગલ આદિમ આંખથી પ્રજ્વળી,
નયનથી નયને નિત નાચતો,
અચુત પેઢી જ એમ વટાવતો
અવ પ્રિયા નયણે નરતંત્ર જે ?

પ્રણય, તું મધુ એ રસજ્યોત ને
અધરથી અધરે સ્ફુરતી વહી,
પ્રથમ ચુંબનથી લલચાવતી,
ગની અલંકૃતિ કોટિક યુગ્મની
પ્રિય તણે અધરે ફરકંત જે ?

૧૦

પ્રણય, તું રસઆસવ એ જ કે
રચીરચી નવલાં ઉરજોડલાં,
યુગયુગાન્તરથી પ્રકૃતિ સદા
સતત ઘૂંટતી, જેહ છલાછલ
પ્રિય તણા ઉર સંપુટમાં ભર્યો ?

૨૩-૫-૧૯૩૮

કાંકરિયા

તટે તારે મારાં ગભરુ સપનાં મુગ્ધ વયનાં
 પડ્યાં વેરાઈ, તે સહુ ય જઈ ખૂંટ્યાં જ કલિલે;
 છતાં આજે સર્વે પરખું ફરકતાં મુજ દિલે.
 હવે વીણું સ્વપ્નો તુજ જલથી ભાવી સમયનાં.
 ઉષાના અંધોળે કદિક અહીં ખીલ્યાં હૃદયનાં
 દલો, ને સન્ધ્યા જ્યાં મદિલ જળકોળાતી સલિલે,
 -ડિલે રંગો ચૂવે, સ્ફુરત નવલો કંપ અનિલે,-
 તહીં નૌકારહેલે સુહૃદસહ રીઝ્યાં ય નયનાં.

નગીનાવાડી આ તુજ ઉર ઢળી લાડી નમણી.
 તહીં ઊભી ફેંક્યો નભ થકી પુનઃ શબ્દ મળતો. ૧૦
 પ્રવાસીએ મેં એ કદિ અહીંથી ફેંક્યો પુર ભણી,
 યથાકાળે ઊઠ્યો રસિક ઉરથી શબ્દ વળતો,
 વહી વર્ષો પારે ઉરથી ઉરમાં આવી ઢળતો.
 તટે ઊભી છે જો ! સદય પડખે એ જ રમણી.

૨૫-૬-૧૯૪૫

પત્રો

પ્રિયે, પત્રો તારા !—મૃદુ હૃદયનો મૌનમહિમા.
અબોલેલા શબ્દો પ્રગટ કરતેરી મધુરિમા.
તવ ધ્યાને જાગ્યા ઉર મુજ રસપ્રશ્ન, સહુના
ઉઠેલો પ્રેરંતી અકલિત તવ પ્રેમસુરભી.
પ્રિયે, જાણું શબ્દે પ્રથિત નથી કેા વૈભવ તવ.
વસી રિદ્ધિ હોશે અધિકતર કેાશે તુજ થકી.
લાખ્યા અર્ધા, અર્ધા વળી અણલખ્યા બોલ મહીં જે
સમૃદ્ધિ તે તો રે તુજની ગસ રૂહેશે અપ્રતિમ.

પ્રિયાના પત્રોની નિત નિરખતાં રાહ સુખમાં
ભલે જે લંખાયો સમય રસીલા સંવનનનો.
સ્ફુરે જે ઓચિંતી ધળક ઉરમાં, પત્ર મળતાં,
અને રોમેરોમે ફરકી જતી ઉલ્લાસલહરી,
શમે એમાં લાખ્યો અમિતનવ્યથાની વિષમતા.
પ્રિયે, પત્રે તારે અજળ રસસંજીવન વસ્ત્યાં.

અવશતા

ન કે તારું સૌથી રુચિરતર સૌન્દર્ય વિલસે.
 વિલાસી વામાઓ તુજથી અદકેરી કંઈ હશે;
 ગુણે રૂપે જ્ઞાને જગતવ્યવહારે સુવિનયે
 હશે તુંથી મોટી, વળી કંઈક તો નાની જ વયે.
 વટાવી સૌ માર્ગે, દગ થઈ કહીં યે નહિ કૃતી;
 ત્વદર્થે સંકેરી લગન, -ગણું મોટી ઉપકૃતિ.
 જગે રૂપે લક્ષ્યાં રસસભર, લક્ષાવધિ મુખ,
 ન કે ઓછાં મીઠાં, પણ તું વિણ ચિત્તે નહિ મુખ.

વિકાસી ક્યાંથી યે વદનવિધુસૌન્દર્યગરિમા !
 કપોલે હૈયાની સુભગ ઉભરાઈ મધુરિમા. ૧૦
 કદી દંતજ્યોત્સ્ના અરુણ અધરે ખીલી વિમલ,
 ઢળ્યાં વા ઉત્કુલ પ્રભલરસ તે લોચનદલ.
 અહીં કોને કોનું મુખ નિરખી આનંદ ઉમટે.
 નથી તેના કોઈ નિયમ, વશ હા ! વતંતું ઘટે.

૨૫-૪-૧૯૪૪

કદર !

પ્રિયે ! આ પ્રીતિની કદર કરવી તો કંઈ ઘટે :
લઢે છે રાખ્રો ને તુમુલ મચી હિંસા જગપટે,
થતાં કેં વિચ્છિન્ન પ્રતિપળ સુચુગ્મે વિનશને,
અને હું આ આંહી પ્રણય કરું છું પ્રેયસિ ! તને.
ઉઠે ચીસો ભૂખ્યાં મનુજની, અપંગોની, મરતા
રણે વીરોની ને કડકડ પડે આગ ઝરતા
નભેથી ગોળા ! રે પુરજનપદોનું પ્રજળવું !
અને હું તો આંહી પ્રણયની અહો બીન બજવું !

રહો તે તારી તો લગની જ અવિચ્છિન્ન, જગનાં
સુભાગ્યો કે છેડે અગનવચ્ચમાં યે કવિપણાં.
જશે જંપી રાખ્રો, વિકટ સહુ આ ઘોષ શમશે,
પ્રણાશોની પારે તવ કવનનો નાદ રમશે.
રહો ગીતોત્કંપે સતત બજતું બીન તુજનું,
ગિજ તુંબીસ્થાને સુભગ ઘડી કે હૈયું મુજનું.

૨૫-૪-૧૯૪૪

૧૦

એ સ્વપ્નાં

હતાં એ સ્વપ્નાં, એ ગભરુ ઉરથી ઉફલવ થયો;
અરે સ્વપ્નાં એ તો ! ગણી સમય કેં એમ જ ગયો.
ખિડાએલી આંખો અધઉઘડી ખીડાઈ જ ફરી,
અરે જન્મ્યાં એવાં ઉભય મુરઝાયાં જ શિહરી.
પછી ધીરેધીરે નયન નહિ ખૂલ્યા વિણ રહ્યાં,
અને પાંખો ફૂટી, ગગન ઊડતાં એ વણકહ્યાં.
કદી ક્યાં રુંધાતાં અધિક વધતો ઊડણુનશો;
હટી સીમાઓ સો, જગફલક હસ્તામલક શો.
હવે ક્યારે આંખો રસસભર આંખે સ્થિર થતી,
હવે ક્યારે પાંખો અવરથી જવા ઊર્ધ્વ મથતી. ૧૦
કદી સેલારા લે સ્થિર કરી દઈ પાંખ ઉભયે,
ગરૂડોની ઇર્ષ્યા અનુભવી ઉડે શાં નિરભયે!
પણે પેલી લીલા જગતની જુએ કેવી વિકસી,
ઘસાતાં પાંખો તે ક્વચિત નિજ હૈયે ચ વિલસી.

ભાદ્રસુંદરી

ભરી ભરી

ભાદ્રસુંદરી ભરી ભરી૦
નમણી સરિતાઓ દહેકે,
સરવર પાણીડે ડહેકે;
સભરી રહેલે તું યે અરીપરી.
ભરી ભરી૦

યૌવન વર્ષાવિલાસ,
મહાભર છલકાતાં હાસ;
તું સ્થિર સૌમ્ય સ્મિતઝરી.
ભરી ભરી૦

૧૦

હું તો-ઓ રે !-આપાઠ,
જાણે વિરહ ગાઠ,
ક્યાંથી આશા-આંખ ઠરી ?
ભરી ભરી૦

ફળથી ભરવા આ ખોળો,
રેલવવા રસ કંઈ ખહોળો,
સુધા તું સ્વર્ગથી સરી.
ભરી ભરી૦

હૈયે લપટાઈ રહે,
આ રે ભાગ્યમાં વહે
એ યે કાંઠે બાથ ભરી.
ભરી ભરી૦

૨૦

પત્ની અને ખાળક

ન કે રસવિલાસવાત મહીં ઓછી ભાવજ છે,
સ્વભાવસરલા છતાં જગતથી ન કે અજ છે.
ન લેશ અણુજાણુ આ ઉરની ઉમિરેખા થકી,
રગેરગ પિછાણુતી. (—ગજળ તો ય શ્રદ્ધા ટકી !)
ન કે ઉપડતા ન બોલ મુજ વર્તી પૂરા જતી,
શમે ફરકી શબ્દ હોઠ પર તે ય પામી જતી.

છતાં ય અહ ! આજ બે જણુ વળ્યાં સવારે કંઈ
મુગોષિ મહીં ત્યાં ખરોડ-જીવનખરોડ-ના સ્વપ્નથી
ધવાયું સહસા ઝમ્મું હૃદય, ઊભર્યું, મેં મથી
મથી કંઈક ખાજ્યું; ઝાંચ નયને વળી કે રહી. ૧૦
નહીં નજર તારી, તું ચુમતી નેત્ર. બીનાશ જે
જણાઈ ગણી તે પછી અધરસ્પર્શની ! હાશ ! જે
ગઈ તું ! બચુ આવી ત્યાં છળી ઉઠી વઢી રૂઢે ધીરે:
પિતાજી, કયમ આંખમાં નથી હું આજ દેખાતી રે ?

‘થઈશ તુજ જેવડી’—

‘થઈશ મુજ જેવડી—

અરે ! હજિ તું કેવડી !—થઈશ મોટી, ત્યારે તને
બધું ચ કરવા દઈશ !’

‘બધું ચે શું બા ?’

‘હા.’

‘મને

બધું ચ ન શું આવડે ? વણીશ પૂરી હું નાનકી,
અને બહુ જ બાપુને મુજની ભાવતી ચાનકી;
બનાવીશ હું ભાત, ખીચડી, કઢી અને ભાખરી,
કરીશ ઘર સાફ, ઘોઠિં લુગડાં, તું જોજો ખરી.
કરે ડુંગર બાપુ મેજ પર તે ચ છેને—’

૧૦

‘હવે

મુકીશ લવરી ? બધુંચ કરશે તું, જો આ ભવે
થઈશ મુજ જેવડી.’

સુણ્યા કંઈક વાર કોડભર કૈંક સંવાદ એ
કઢી કંઈ સુવચ્ચ માંગ્યું, ઝટ દેતી ત્યાં યાદ એ—
‘થઈશ મુજ જેવડી, દઈશું સૌ તને ચે.’ કઢી
ઘરેણું કંઈ જોઈ માગતી, રહેતી એ ત્યાં વઢી
‘થઈશ મુજ જેવડી’

સહેજ કંઈ વાતમાં પછી લડી પડ્યાં એક દી
અમે જનનિતાત, ને ઊભરી ચાર આંખે નહી
મહાશ્ત્રુ તણી આખરે. નવ સહી જતાં નીકળ્યો
બહાર, પગ ત્યાં જ દાદર પરે જ થંભી ગયો :

૨૦

૨૦

‘રડીશ નહિ બાપુડી, બચુડી, તુંય!’ ફૂસ્કાં બરે
 અને બચુડી પૂછતી: ‘રડીશ બા! હું યે જ્યાહરે
 થઈશ તુજ જેવડી?’

૭-૫-૧૯૪૪

કોક

બારણાં બંધ હું જ્યારે કરું છું, ચિત્તમાં રહું
 કોક ત્યાં બોલી બેઠે છે: ‘કોણ બહાર રહી ગયું?’

૨-૬-૧૯૪૫

એકલી ?

તે બાજુએ ગયાં હતાં ફરવાને અમે જ્યારે,
‘હેલાં અમે રૂહેતાં’તાં એ ઘર આવ્યું, રહેજ ત્યારે
એનાથી બોલાઈ ગયું બાગ બેઠ, ‘કેવો ખીલ્યો
છે બગીચો ? અને આસો પાલવે વધ્યો છે. લીલો
મોરપંખે વિસ્તર્યો છે ખાસ્સો !’ સુણી બચુ ત્યાં તો
બોલી ઊઠી : ‘શાની તમે માંહોમાંહે કરો વાતો ?’
‘એ તો આ છે ને સામેનું ઘર ?’ ‘શું છે ઘરનું તે ?’
‘ત્યાં અમે રૂહેતાં’તાં.’ ‘નથી આપણે રહ્યાં ત્યાં; હું તે
બૂલી એમ નાઉં ?’ ‘બેટા, રૂહેતાં’તાં જ્યારે તું આવી
નહોતી ત્યારે !’ ‘ક્યાં હતી હું ?’ ‘બગવાન પાસે.’ ફાવી ૧૦
ગયો હોઉં જવાબમાં એમ હું હસ્યો એ ખરો.

ક્યારેક વળી એ બાજુ જઈ ચઢ્યાં, ત્યાં તો ઘરે
બેઠ બચુ બોલી ઊઠી : ‘જુઓ બાપુ, ઘર આ રે
રૂહેતાં જ્યાં બા ને તમે બે, એકલી હતી હું જ્યારે.’

ચિંતવન

‘આપુજી, હવે તો વાળું વાગે છે આ બરોબર.’
 તુનતુન! પુનપુન!—ચાલી ગઈ. સોચે પિતા: ‘શી બબર
 ઠેઠ સુધી સંસારનું વાળું પણ વાગ્યે જશે
 સૂરીલું? બાપુડી મોટી થશે ત્યારે કેવી હશે
 દુનિયા? ને દુનિયાને પામવાની શક્તિ એની
 કેવી હશે? ખેંચી એને શકશે શું મારી ખેંચી?....’
 ‘આપુજી, આ કબાટે ન ખેંચે મારો હાથ!’

‘..... એ તો

આપણને આપણા યે વડીલે કહ્યું’તું: ચેતો
 આનાથી ને તેનાથી તો નાસો છૂટો! આજે તો ય ૧૦
 ગાંડું ગાંડું ગબડે છે; એમ લાડિલીનું યે!.....’
 ‘વેચ!

માડી, દોડ!’—ધસી આવી, સૂલ થકી ગબડેલી
 બાળકીને લઈ, માએ વર્ષાવી પુખ્તોની હેલી
 ચોકેલા પિતા પરે: ‘કે આમને છે દરકાર?’
 બોલે પિતા: ‘મારાથી ન થતી એની ચિંતા અરે તલબાર!’

૨-૬-૧૯૪૫

ભણતર

‘ગુલાબ આ કેણે આપ્યું? જાતે લુચ્ચી લાવી તોડી?’
 ‘વઢેજને તો તો મને લેયાજી. જતી’તી દોડી
 રસ્તા પરે, લેયાજીએ બોલાવીને આપ્યું મને.
 વેણીમાં મૂક્યું મેં ‘જાતે’; પછી ઐ લેયાજી કને
 બાળપોથી અને ડાબી રંગની લઈને સાથે.
 લાખીને માથે છે ફૂલ રંગ્યું તે મેં મારે હાથે.
 અને લેયાજીને એ તો કેવું ગમી ગયું ફૂલ!
 રંગ પૂરવામાં-છેને- નહોતી બા! પડી કેં બૂલ.
 લેયાજી કહે કે રોજ લે જજે ગુલાબ, અને
 લાખીને બતાવી કહે: આનું શું છે નામ? પણે
 મથાળે તો લખ્યું છે, -મેં કહ્યું. તોય રદ્યા જોતા!’
 ‘લેયાજી ભણેલા નથી, બેન’. ‘છે તો કેવા મોટા!’
 ‘તેથી તો કરે મજૂરી.’ ‘કેમ?’ ‘એ છેને અભણ.’
 ‘ભણીગણી બંગલામાં રહેવાનું શું લેયાજીને નહીં થતું હશે મન?’

૧૦

સદય નયનો

સદય નયનો તારે દેવી સદા ધરવાં ઘટે.
જગતભરના ઉલ્લાસોની ઉરે લઈ લાલસા,
દગ ભટકતી ખૂણેખૂણે મદીલિ રસાલસા,
ધસી ઉલટથી જંપે તે આ સુલોચનના તટે.
ટટળી મરશે ટીંગાઈ શું કપોલ તણી લટે?
નવ ફરકશે પક્ષો, તો તો થશે અહ! હાલ શા?
પ્રણયરસનાં ખ્યાસી તેની જગે બસ આ દશા?
જિવતર અરે રોમે રોમે તને જ તને રટે.—

વચન રકુરવું પ્રેમી આપ્ઠે હતું નહિ આ નવું.
પ્રથમ જ નહતું કે એ વિષ્ણુ દગોમિનું અર્પવું.
અઢળક અહો પ્રાણે પ્રાણે તાણું ઢળકી જવું,
જરીકજરીમાં છાતીનું જે જરા મલકી જવું,
અમથું અમથું સ્નેહે નેત્રો તાણું છલકી જવું,
દ્રવ્ય હૃદયનું આનિધ્યે એ અહો પરિતર્પવું!

૩-૯-૧૯૪૫

ગહન નયનો

ગહન નયનો ઊંડાં ઊંડાં સરોવર શાં લક્ષ્યાં,
શરદ્ધવલાં આકાશોને ભરી સભરાં હસ્યાં.
તડિતતણુએ વર્ષાકાલે વલોવી ગયાં ઉર,
જનમભર આ હૈયેથી ના બહુ ક્ષણુ તો ખસ્યાં.
ઘડિક ગિરિને શૃંગે તારાકણી સમ સોહતાં,
જગવી હૃદયે જન્મો કેરા અગોચર ચોરતા.
સમજ ન પડે વાતસલ્યે કે દ્રવે પ્રણયાતુર,
મૃદુ સખિમુખે સૌભાગ્યે શાં ખિલે મનમોહતાં!

મુજ ઉર પરે ક્યાંથી આભા ગભીર ઢળી ગઈ!
જડ, જગત, જીવો સાથેની જુદાઈ ગળી કંઈ. ૧૦
કદિય વદને એકે ઝાઝું થતાં સ્થિર ના ભલે,
ધ્રુતિ તદ્દપિ એ રક્તસ્રોતે સદાની ભળી ગઈ.
ગહન નયનો! સોહો છો જે મુખેથી જલે સ્થલે,
નિરખ્યું નહિ એ, તો યે સિદ્ધિ દીઠાની મળી ગઈ.

નમી ત્યાં સન્ધ્યા—

નમી ત્યાં સંધ્યા, ને
સરી સ્પષ્ટિ ધ્યાને, કલરવ પડ્યો શાંત ખગનો.
જરી થંભી ઊભો ઘડીક ચરખો જીર્ણ જગનો.

ચિતિત મહુ ઊભાં તરુવરો,
ચકિત વિરમે વ્યોમ તિમિરો:—

સમાશે ક્યાં જે આ હૃદયદ્રવ્યનો મૌનઉભરો !

સ્મિતોદલાસોની ના
રણી ઊઠી વીણા,
ન રંગો, ભૂભંગો, નયનઅણીનાં કે નરતનો.
વદ્યો મૂંગોમૂંગો પ્રવહ રસચૈતન્યઘનનો.

૧૦

રજનિ છલકી તારકકૂલે,
અવનિ પુલકી અંગ સઘળે,
નવા વેગે પાછો શ્રમિત જગચખો પણ જૂલે.

સમાધિ જે લાધી,
લલેને હો આધી ક્ષણની, પણ આનન્ત્યસભર;
અમે માણી માણી હૃદયની ઉભણી મનભર.

આકાશ ૧૯૪૦

આષાઢસ્ય પ્રથમદિવસે

આષાઢસ્ય પ્રથમદિવસે

સ્વપ્નરૂપસ્થી નયન વિકસે :

સામે આછી સ્મિતપુલકતી વિસ્તરે વ્યોમસીમા,
આશાઢપો અકલિત તરે ક્યામ અભ્રાવલીમાં,
ધીમાં ધીમાં.

અનિલલહરે આવી સંકેરી આંખ,
અર્ધા-ખૂલી જરીક ફફડી ઊઠી સ્વપ્નાંની પાંખ.
હરે તૃપ્ત ક્ષિતિહૃદયથી ઊભરી સૌરભો ત્યાં,
શબ્દો ડૂપો થકી ઘળકતી; મત્ત એ ઇંગિતો શાં !
ઐક્યાસ્વાદે સમરસ બન્યાં જો દિસે વ્યોમભોમ,
અભ્રો પારે રસઅનુભવે લીન શું સૂર્યસોમ !

૧૦

વિદ્યુત્તેજે

ત્યાં તો રહેજે ઝળક ઝળકી જાગી, જે કંઠશોષે
ખીડાયેલી, હૃદય સરસી

મતત તરસી પ્રીતિ, ઉત્કુલ રોષે.
ને જો જો ! શો ઘનપટલવીટેલ આ વિશ્વકોષે
રોમેરોમે વિરહ વિલસે

આષાઢસ્ય પ્રથમદિવસે !

મુખારક

હજો આંસુ ખારાં અમોને મુખારક !
અમીઝિદુ સારાં તમોને મુખારક !
સનમ હાથમાં લેઈ પ્યાલો ધીરેથી
પીએ પ્રાણ, એ તો અમોને મુખારક !
જિગર છેક અકબંધ રૂહે જિન્દગીભર,
અહો દહાવ તે તો તમોને મુખારક !
ન ક્યારે ય કીધું અમે કાંઈ મુકરર,
બન્યું જે અચાનક અમોને મુખારક !
કરારે મળો હા તમે છો જ કાયમ,
મળી ના વિરહતક!—તમોને મુખારક !
જરી ગુલરૂના આંખના ઝાંકવામાં
બલે ખતમ થાવું, અમોને મુખારક !
નજરની રહો છો નીચે, તો ય મોજે
રહ્યા એહના એ!—તમોને મુખારક !
ડિલે શીત સંદલ તમોને મુખારક !
સળગવું પલેપલ અમોને મુખારક !

૧૦

૧૨-૫-૧૬૪૪

આ જે અહીં બેઠી છે નિકટ -

આ જે અહીં બેઠી છે નિકટ,
સમારે છે લટ,
સુકુમાર ધીરે હાથે,
મંદસ્થાસે મૃદુહાસે સુવિલાસે,
મલયઅનિલ સાથે વળી છે જે મૂંગી વાતે,
શાંત સ્વસ્થ સૌન્દર્યપ્રદીપ
સમી અહીં બેઠી છે સમીપ,
જાણે ના તે—જાણે ના તે—જાણે ના તે
શક્તિસ્ફૂર્તિતેજ નિજ, રૂપરંગરસ નિજ.
મુકુલિત નેત્રસરસિજ

૧૦

વિલોકે દિગંતપાર મીટ બરી રસધેને;
આત્મનાં ગહન એક જોવાની ન તમા એને !
પ્રકૃતિ પિછાણે નહિ નિજ મહાશક્તિઓધ
અણુસીમ અખંડ અમોઘ;
તેવી બેઠી સમીપે આ મારી
એક નારી:—

પ્રકૃતિની પુત્રી પ્રિય, માતા જે માનવતાની,
દેવોની હુલારી, મીઠી હુલિતા જે વસુધાની,
સહચરી સમુત્કાન્તિ તણી એક ને અનન્ય,
પ્રેરણા પૌરુષતણી મંગલકારિણી ધન્ય માળ
પ્રાગતિક પ્રયાણે, જે વિજયે વિજયમાળા
ધારનારી, પરાજયે પડખે રહી હૃંકાળ
વ્રણોને ધોનારી ધીર સુધાધારે, રસરાસે
રસજહ્ન્યે મુક્ત બેલનારી સમુદલાસે,

૨૦

૩૦

પ્રિયા જે રસધિ ઠેરી, સંગિની જે શૌર્ય તણી,
 અપ્રાપ્ય આમોહ કાજે સદાતુર વિયોગિની,
 કવિઓની કલ્પનાની કમનીય કટોરી જે,
 આકાશી આદર્શોને જે ધરા પર રોપી રીઝે,
 અગોચર આનંદોની અભિસારિકા અદ્ભ્ય,
 સૃષ્ટિના મહાભાષ્યની કારિકા પરમરમ્ય,
 રસયોગીતણે અંગ રંગોભરી થતી લીન,
 રસયોગે સહજપ્રવીણ;
 સકલનિહિતા, સકલવંદિતા,
 મૂર્તિ જે અમિતા.

૩૦

જુલાઇ ૧૯૪૦

નથી કોને બહાલું—

નથી કોને બહાલું થઇ જ પડતું સુંદર મુખ ?
 વિચાર્યું કોણે કે
 મુખે પોતાને ચે રચ્યું શુભમુખી-ચિત્તનું મુખ ?

૨૮-૭-૧૯૪૪

ચુંદડી

ચુંદડી, લાલચટક ચુંદડી.

પુરને મારગડે ફરકી સરકી ગઈ, લાલચટક ચુંદડી.

લટકમટક ચાલ ને લાલચટક ચુંદડી.

ગોરા ગોરા ગાલ ને લાલચટક ચુંદડી.

ઊડે ઊડે છેડલો સંભાળ, લાલચટક ચુંદડી.

ચુંદડી લાલચટક ચુંદડી.

વનની વાટે જરી ચમકી ચાલી ગઈ લાલચટક ચુંદડી.

ઠમક ઠમક પગલાં પડે, લાલચટક ચુંદડી.

ઝમક ઝમક પડધા પડે, લાલચટક ચુંદડી.

કેસૂડાંને લાગી ગઈ ઝાળ, લાલચટક ચુંદડી.

૧૦

ચુંદડી લાલચટક ચુંદડી.

ભવરણની કેડીએ જુગે જુગે જોગણીની લાલચટક ચુંદડી.

કાન્તિએ લહરાતી લાલચટક ચુંદડી.

શોણિતથી છવરાતી લાલચટક ચુંદડી.

મળઓને હૈયે પડે ફાળ, લાલચટક ચુંદડી.

ચુંદડી, લાલચટક ચુંદડી.

ગેફરંગી હૈયાની યાત્રામાં ચમકંતી લાલચટક ચુંદડી.

પ્રીતભરી રાતની લાલચટક ચુંદડી.

ઉરના ઉચાટની લાલચટક ચુંદડી.

કેં તો તારા રોક એ જિછાળ, લાલચટક ચુંદડી.

૨૦

માર્ગશીર્ષ : ૧૯૯૬

માસાનાં માર્ગશીર્ષેઽહમ્-આવ્યો એ માર્ગશીર્ષ આ.
માર્ગશીર્ષે મથેલું જે મહાભારત તે ય તે
વ્યાપીને જગ આખાને પડેલું ક્યારનું જ છે.

વિભૂતિનો અંશવિશેષ જેહ
પ્રજાશતો માર્ગશીર્ષે ગણાયો,
ક્યાં, તે ક્યાં? એ જ્યોતિ, અપ્રાપ્ય, દિવ્ય!
આ ભૂતસૃષ્ટિ આથડે અંધકારે.

ચાર માસ વહ્યા એવો આ ય રહેજે વહી જશે ?
ઉત્ક્રાન્તિને કયે ઊભી સોયાને સૃષ્ટિ આ હશે ?

મહાભારતને અંતે પ્રારંભ કલિયુગનો.
આ મહાયુદ્ધને અંતે હશે કેવો કલિયુગ ?
કે શોષિતે આર્દ્ર શતાબ્દીઓના
કલંકલીપ્યા ઇતિહાસક્ષેત્રે
કોણે કળિ ને ન રહે કે કમીના ?
હવે ન એને રહી કે બુભુક્ષા ?

થયો ધરવ, માયે ના કળિને પેટ કોળિયો.
થાક્યો કળિ ? ભલે ! કિંતુ અમે થાક્યા નથી, નથી.
ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે કૌરવો નાશ પામિયા,
અને ધર્મધ્વજ રૂડી રોપાઈ પાંડુપુત્રની.

પરંતુ લોપાઈ નહીં યુયુત્સા,
મનુષ્યના લોહી તણી જુયુષ્મા.
જીત્યા છોને પાંડવો કૌરવોને,
જીત્યું કુરુક્ષેત્ર પરંતુ સર્વને.

૧૦

૨૦

ગયા કુરુકુમારો ને ગયા પાંચે ય પાંડવ.

કુરુક્ષેત્ર રહ્યું એક જીવતું લોકચિત્તમાં.

વધો વહે ને પલટે દશાવીશી,

અબલ્લુતાં ચાલી જતી શતાબ્દી;

પાણીરેલા જેમ સૈકા વદ્યા, ને

આજે કુરુક્ષેત્ર ચોમેર પ્રજ્વળે.

નથી નથી એ યમુનાતટે રહ્યું,

સંસારને ઘેરી અઘોર વિસ્તર્યું;

દેશે વિદેશે કુરુક્ષેત્ર કારમું.

હૈયેહૈયે જાગી કેા યુદ્ધશ્રદ્ધા.

૩૦

પ્રાચીમાં ચીન, પશ્ચિમે યુરોપ, કુરુક્ષેત્ર; ને

સાતે સાયરને નીરે હોળીઓ સળગી રહી.

ચિત્તે અજંખ્યા દ્વેષઝંઝાનિલો જે,

કૂંકાઈ આજે તાંડવે ઘોર ધૂમે.

હૈયાંમાં જે સુપ્ત જવાલામુખીઓ,

જાગી લાવા રેલતા આજ વિશ્વે.

કેા દુઘાળા યૌવનોદલાસપ્રેર્યા

મીંઢાળખંઘા અભિમન્યુ હણાતા.

ને માયાવી ઘોર નિશીથયુદ્ધે

ઘટોત્કચેા શમતા શત્રુશક્તિથી.

અગ્ન્યસ્ત્ર તીખાં, વરુણસ્ત્ર રુદ્ર,

વાય્વસ્ત્ર વિદ્યુત્ઝરતાં વિષેભર્યાં:

બ્યોમે, ભોમે, સિધુપેટાળ ઊંટે,

ખેહોળે હાથે મૃત્યુની વાવાણી થતી.

૪૦

૩૪

અધોર આત્મહત્યાના દિસે અભિનયો બધે,
નિર્મનુબ્યા થવાની શું પ્રતિજ્ઞા પૃથ્વીની હશે ?

કોણ છે આ કુરુક્ષેત્રે કૌરવો, કોણ પાંડવો ?
શસ્ત્રસંન્યાસના ત્યાં, ને, કૃષ્ણ છે ઓધનાર કે ?

૫૦

વલોવીને યુદ્ધહાલાહલોને
ગીતાસુધા સારવનાર યોગી,
છે કોણ ત્યાં શાંતિ ઉદ્ધોષનાર
પ્રણાશનાં ઘોર કંકાલ મધ્યથી ?

જાગે સૃષ્ટિ, તો ય જાગે ભરમશેષથી કેવીક ?
કલિની સંતતિ ક્યાંથી સત્યયુગ હશે, અરે ?

અમારે અહીં છે કેવું મહાભારત દર્શન ?
દિવ્યચક્ષુ વિના યે જે અદ્વપને ય અદુર્લભ:—

મટી કુરુક્ષેત્ર હથેળી શું લધુ,
હિમાદ્રિથી સિહલ વિસ્તર્યું વડું.
અને મહાભારતસંતતિ કલિ
માતોતાતો ના સમાયે કહીય.

૬૦

ને મહાભારતે કૃષ્ણે શસ્ત્રસંન્યાસનું વ્રત
લીધેલું એકલે, આજે સિદ્ધ એ સહુને અહીં !
શસ્ત્રસંન્યાસ એ શસ્ત્ર નિર્ભંગોનું ધન્યું અહીં.
સશસ્ત્રતા બલિષ્ઠોની અશસ્ત્રતાશી થૈ તહીં.

સમાન અન્યોન્યની શસ્ત્રસિદ્ધિ,
નિ:શસ્ત્રશા એ થકી એ ય પક્ષ.
ધ્રુવજાળોણો શસ્ત્રસંન્યાસ આજ.
ખેલાય સંગ્રામ કૌટિલ્યબુદ્ધિના.
અઢાર અક્ષૌહિણીઓ હણાતાં

૭૦

લાગ્યા હતા માત્ર દિનો અઢાર;
આ માસોના, કારી વર્ષો તણા રે,
સંગ્રામોના ભોગનાં શાં જ લેખાં ?

આકાશે એનું એ જિજ્ઞે નક્ષત્ર મૃગશીર્ષ; જે
હજારો વર્ષની પૂર્વે તે જ વ્યાધ પડ્યો પૂઠે.

આકાશની એ મૃગયા મહોં શું
સંસારની આ મૃગયાનું અંકન ?
ને એ જ કે દિવ્ય વિભૂતિઅંશ
જે માર્ગશીર્ષે અવિશેષ રાજતો ?

એક અન્યાયને કાળે ખેલાણું કુરુક્ષેત્ર, ને
યાદવાસ્થળી ખેલાઈ સંભારી કુરુક્ષેત્રને.

ખેલ્યું મહાયુદ્ધ અઢાર કોડી
દિનો તણાં ચાર વર્ષો સુદારુણ.
સંભારી સંભારી સંગ્રામ એહ,
વીશે વર્ષે આજ આ યાદવાસ્થળી.

ગીતા ગાનાર ! ના ટાળી શક્યો તું કુરુક્ષેત્રને,
યાદવાસ્થળીમાં રોક્યો નાશ ના પર કે નિજ;

રોક્યો નહિ જન્મ કળિ તણો વા,
કે રોક્યો ના કાળપ્રવાહ ઘોર;
વર્ષે વર્ષે કોડથી આવતો જે
ના રોક્યો તે માસ વા માર્ગશીર્ષ.

બલે તો આવિયો આજે માસ આ માર્ગશીર્ષ, કે
માર્ગશીર્ષે પ્રકાશતો અંશ તારો ય વેદશે
કળિ ને કાળના દંશે કૂર, જે અમને દમે.

સન્ધ્યાકાશે—

સન્ધ્યાકાશે શિશિરરવિ અબ્બોની ગોઢે વિરામે,
રાતો જાણે દિવસભરના બેઢનાળિંદુ જેવો !
ધૂમે પૃથ્વી ઉલટભર, ચાલી કયે હા વિસામે ?
હૈયે એને પુર-જનપદોનો હશે રાસ કેવો ?

સન્ધ્યા સાથે પુર પર ઝરે આલથી ઘોર ધૂંવાં,
ઝાંઝાં દીસે મનુજમુખ ને માળખાં જીર્ણ પાંખાં.
આંહીં હમ્યો મળલખ અને ત્યાં શ્વસે અર્ધમૂવાં !
ફેવાં જાગે તન ઉપર ! એ જાય શે ચિત્ર સાંખ્યાં ?

સન્ધ્યાકાશે ક્ષિતિજ પર મેં આંખ માંડી ઘડી ત્યાં
જેયાં ઘેરાં મનુજકુલનાં વીતકે જે ન-વીત્યાં. ૧૦
રંગો પારે ક્ષિતિજ અવરે સાથિયા શોણિતોના,
ધૂંવા વીંટે જગહૃદયને સ્વાર્થની ધૂણીઓના.

સન્ધ્યાકાશે તરતીડુળતી ધૂંધળી સંસ્કૃતિ હા !
રાખી કીકી સ્થિર, થથરતે અંતરે જોઈ મેં આ.

અમદાવાદ ૧૯૪૧

ભારત

ભારત નહિ નહિ વિન્ધ્યહિમાલય,
ભારત ઉન્નત નરવર;
ભારત નહિ ગંગા, નહિ યમુના,
ભારત સંસ્કૃતિનિર્ઝર.
ભારત નહિ વન, નહિ ગિરિગર્વર,
ભારત આત્મની આરત;
ભારત તપ્ત ગગન કે રણ નહિ,
જીવનધૂપ જ ભારત.
ભારત તે રતનાગર રિદ્ધિ ન,
ભારત સંતતિરતન;
ભારત ષ્ઠ્ઠતુચકે ન, ભારત
અવિરત પૌરુષયત્ન.
ભારત ના લખચોરસ કેષો
વિસ્તરતી જડ ભૂમિ,
ભારત મૃદુ માટીથી ઘડ્યા ભડ-
વીર પ્રાણુની ઊર્મિ.
ભારત એકાકી અવધૂત ન,
કે ચિરનિરુદ્ધ કારા;
ભારત જગની જમાત વચ્ચે
મનુકુલમનનની ધારા.

૧૦

૨૦

વહે છે ધારાઓ—

વહે છે ધારાઓ યુગયુગ થકી ધાન્યધનની;
 પ્રપુલ્લેલી નિત્યે ઋતુઋતુક્રમે ધન્ય ધરણી.
 પડોશીનાં પોખ્યાં શિશુ કંઈ હજી પોષી ચ રહો,
 ખંતાવો છો માતા, ઉદર અમને તો કયમ કહો !
 પરાયાં-પોતાનાં કદિ નથી ગણ્યાં. છે ચ ધરવ્યા
 અરે મોંઘાં સ્તન્યે કંઈ વિષધરો, અન્ય નિજ વા.
 કમી શાની ચે ના, નવ કૃપણતા જાણી કદિ ચે;
 અહો આ કાર્યણ્યે જનનિ વિટળાઈ કયમ જીવે ?

અમારા આયાસો અબલ મૃદુ આકુંઢ સમ હા !
 ડુખે એ ચે ઘેરાં જગકલહયંત્રો મહીં મહા !
 અમે ના એકે ચે કણુ તવ મુખે મૂકી શકિયે,
 અને જોડી ખંને કર, તવ મુખે તાકી રહિયે.
 તને ડુંખે માડી, ઉદર મહીં ખાડા અસહ, કે
 અહીં આજે લાજે, જણુતર છતે, પેટ તુજ તે ?

૧૦

૨૨ મા દિવસનું સવાર

[મહાત્માજીના એકવીસ ઉપવાસ પછીના પ્રભાતે ઉદ્દેશરે]

આજ આનંદ આનંદ ! આનંદની આજ સર્વત્ર ગાજે વધાર્ધ !
આજ ઉત્સવ પ્રભુ કેરી પ્રભુતા તણો સંતની આજ સૌ ગાય સાંધ !
પવન શો ખુશનુમા વાય ઉદલાસથી ! આજ આકાશ આશીશવર્ષે !
પાંદડે પાંદડું આજ વૃક્ષો તાણું નાર્યી ઊઠ્યું અગમ કોઈ હથે !

ધન દિન ! ધન ઘડી ! આજ સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો !

પ્રભુજી, રહી ગઇ લાજ અમારી--ને વળી આપની !

દુનિયા આરે કોર, રુંવે રુંવે પ્રજાળી ઉઠી.

કળિનો તપે ખપોર, કાળ તણી નજરો રુઠી.

ખળખળતા અંગાર વચમાં લીલી વીરડી.

અનહદના સંધાર વચમાં સત-સંજીવની !

૧૦

ત્યાં સત માથે કારમા ઢોળાયા અપવાદ ;

સંતન નામે સાદ : પ્રભુજી, રહેશે જોઈ શું ?

સતને નામે ગાળ સંત કદી સાંખે નહીં,

આતમ માથે આળ હરિના ભક્ત ન સાંભળે.

હરિના જે જન હોય તે હરિહીણુપ ખમે નહીં.

પ્રભુના ખંદા હોય સોઈ નર એમ નમે નહીં.

દુનિયા તે દીધ દેહ, લઈ લે તું, હું દઈ દઉં.

પણ મહીં વસિયો જેહ-દેહી દમવો દોહલો.

હૈયે રાખી હામ અગન પરીક્ષા આદરી.

તું રાખે હે રામ !-કકળી આંતરડી કહે.

૨૦

એ જ ધૂન, એ ધ્યાન : રાખણહારા રામ હે !

પ્રભુજી, માન ન માન : તારે ખોળે છું પડ્યો.

૪૦

તપસી દિનદિન તપ તપે, બિનતપસી રહે દેખ,
ભાલે કર દઈ દાખવે—લલાટ લખિયા લેખ !

ચાત્રીસ કોટિ દેશ એકજીલે રટણા કરેઃ
રામ ઉશીકે બેશ, તું વિણ કો કરુણા કરે ?
થયાં એકરસ આજ, કાલે જે જૂજવાં હતાં;
ભૂત્રી સરવે કાજ, રામરખોપું માગતાં.

ટીપે ટીપે પ્રાણ પલપલ ટૂંપાણા;
પલજ્યા પાકા પાણુ, કોક જ હરખાણા.

૩૦

હરિહીણા હરખ્યા, દુહ્યા હરિજન દુખિયા કોઠઃ
જેની જડે ન જોડ તે અમ ઘેર સંતન મરે !

ઝાઝેરા જગમાંય સતનું થાનક એક આ
દુખળી તારી કાય, અદકી કાં દુખળી કરો ?
ઘણા ભૂપ ધનવંત, ઘણા શૂર પેડિત ઘણા,
પણ પગપૂજ્યા સંત દેખ્યા કે વળી દેખશું.

ઘડી બારસો સાઠ એકતાર હૈયું રહ્યું,
ઠાલો જગનો ઠાઠ વિસરી રામામૃત લહ્યું.

કાલકૂટની ઘંટ ભોળા શંભુ પી ગયા,
એ રસની તે લૂંટ આજ આદરી કબાઉત !

૪૦

કયાં દવલી દુનિયા ? પ્રભુ કયાં ? તે આણ્યાં વીર,
પ્રભુગંગાનાં નીર કાયાની કાવડ કરી.

રામ રખોપું કરે, સંતો રે ભાઈ, રામ રખોપું કરે.

પાપ ને પુણ્યના દરિયા લહેરિયા

ત્યાં સતની નાવડી તરે. સંતો રે.

જેને હરિ તારે તે રે હોડલીમાં ઓઢ્યોપેલો

ફાગટ ભાર શીદ ભરે? સંતો રે૦

સંતો સૌ સતના ગરજી, સત પણ સંસારમાં તે

સંતન વિષુ કયાં ઠરે? સંતો રે૦

એને રાખ્યાની જો ગરજું રે હોય છે તો

૫૦

આવીને આયજું પૂરે. સંતો રે૦

રામ રખોપુ કરે.

૩-૩-૧૬૪૩

‘ખલ આપો, નાથ!’

તમારી પાસે આ મારું શેષ નિવેદન:

સકલ ક્ષીણતા મારી કરો હે છેદન

દદબલે, અંતરના અંતરથી, નાથ !

વીર્ય આપો મુખની સંગાથ,

મુખો જે કઠિન કરે. વીર્ય પૂરો દુઃખે,

જેથી દુઃખ કરી શકે શાન્તસ્મિત મુખે

પોતાની જ ઉપેક્ષા. દો વીર્યભરી ભક્તિ,

કર્મે જે હો ફલવતી ! પુણ્યે ફલો પ્રીતિ ।

બલિષ્ઠોને ચરણે ના ચિત્ત મારું ઝૂકે,

ખલ આપો, દીનને ના હીન ગણી મૂકે.

૧૦

વીર્ય આપો, ચિત્તને હું જેથી શકું રાખી

નિત્ય તણી તુચ્છતાથી જીએ ને એકાકી.

વીર્ય આપો, ચરણે તમારે નામી શિર,

અહનિશ પોતાને હું રાખી શકું સ્થિર.

૨-૩-૧૬૪૩

૪૨

—‘પ્રસીદત રુચતે’

અબુધ વયમાં જાલ્યો’તો આ કરે કર કોમલ
ગભરુ અળલાનો, તો યે તે રહ્યો જ બની બલ.
અડગ હૃદયે જાલ્યું સૂત્ર, સ્થિરા થઈ, હાથમાં;
વિતક કંઈ જે બહાર્યા વીત્યાં, સદ્યાં સહુ સાથમાં.
જગઅનુભવે રહેજે હૈયાં પછીથી હળી ગયાં,
જિવતર તણાં બહેણાં બંને હતાં જ ભળી ગયાં.
કઠિન કપરી આયુર્યાત્રા સદા મુજ કારમી,
પણ તુજ અરે જીવ્યા સામે ગણું કુસુમો સમી.

પરિચય હવે સાઠે વર્ષે શું આમ પૂરો થવો !
દિન વિરતિનો છો આવ્યો, જો હતો કદિ આવવો ! ૧૦
મુજ હૃદય આ વાળી ઝાડી કર્યું કંઈ તો નર્યું,
નયન ભરીને ક્યાંથી તો યે જરી ઉર નીતર્યું !
ગઈ જ શિખવી, ભોળી જેને ગણી હતી, ધર્મ તે;
રમરણ બની એ સાધ્વી ! આત્મન, પ્રસીદત રુચતે ।

૨૫-૪-૧૯૪૪

વતનના વારસો

અમે બહેલા અહીં આવ્યા તમારાથી પહેલા,
તમારાથી અમે દ્યાં ચાર દિન જ્યાં રહેલા.
અમોને જૈદ્રીમાં, ભરજોળને તમને, ગુલામી;
તમન્ના છૂટવાની તે ઘટે કોમાં પહેલાં?
ભલે હો એક હિન્દુ ને મુસલમાનો બીજાઓ,
વતનના વારસો એ બે જ છે મોડાવહેલા.
ઝરે છે બેય ઉપર લૂ ઉનાળે એક સરખી
બુલમગારો તણા બુદ્ધો ય તે સરખા સહેલા.
અને શાંતિભરી બદલી વરસવાની ય છે, ત્યાં
લિજશે બેયનાં હૈયાં ગુલામીથી દહેલાં. ૧૦
અંગૂઠા એકલા વિણ આંગળાં છે પાંગળાં હા !
તમે થોડા, અમે ઝાઝા. ભલા એ બોલ ઘેલા !
ગુલામીમાં વધુ ઓછું નથી રે કોઈને ચે,
ગુલામી સો ટકા બંનેયની ! તોડો પહેલાં.
વતનમાં સાવકા આપણ, પરાયા લાડકા છે,
વિના ઇતબાર આપસમાં. થયા બેહાલ રહેલા.
પરાયા પેટભર જમતાં વધેલી ઝેઠ માટે
પરસ્પર આપણે લડીએ, જુએ એ ખેલ પેલા.
જિયાફત આપણી જ્યારે હશે, ત્યારે બુદ્ધાઈ
હશે ના; કે પિરસનારા જમી લેશે ન પહેલા. ૨૦
ધરવશે એક બીજાને ઈમાને દિલબરી સાથે,
જશે આ ભૂખ ધરમાંથી અરે જો એકવેળા.

ઈદનો ચાંદ

[ગાંધી-ક્રીષ્ણ મુલાકાતો દરમ્યાનની ઇદઃઆસો ૨૦૦૦.]

દેખાય, ના દેખાય,—કેવો તું ચ? જા!

ધરતી ઉભી લહરાવતી લીલી ધળ.

આકાશ શમિયાનો રચી રંગો ઉડાવે હાથ છુદે શા અહા!

ને કરોડ કરોડ માનવ જો ખડેપગ ઝખતાં ટાંપી રહ્યાં.

શ્રદ્ધા બની મૂંઝી અહો ગમગીન ઊભી.

આવડી એને કહે તે કેમ ફૂલી?

ઓ! પછે! પેલો! —

વધો સમુદાય ત્યાં ઝડપી તને આતુર નજરથી નેહધેલો.

આછી મધુરવી મુસ્કુરાહટશું બદન તવ ઊઘડ્યું,

સન્ધ્યા તણે બાલે ખૂદાઈ નૂરનું ચુંબન ઠર્યું.

૧૦

ગાજી મિનારેથી મુઅઝ્ઝિનની અઝાન દુવાબરી,

દિલ સૌ 'મુજારક!' બોલતાં અહેશાનમંદ લળી લળી.

જો! લાખલાખો આંખ ખેંચે બે ય ટોચે વળગતી,

ટોલે ન આમ, ન તેમ, શી સમતોલ તારી સ્થિર ગતિ!

ખેંચા સમી આ આવડી,

તરતી સરે તુજ નાની નાજુક નાવડી,

અંદર ભરાયા ચક્ષમોતીનાં વજનથી ઝકતી શી માતબર!

ને પૂરતું ચક્ષમો મહીં જે ચમક તે હા! નૂરથી બસ તરબતર!

રે શું ક્ષિતિજ પાછળ ખરે ક્ષણમાં જ ફૂળી ચાલશે?

દોલત બધી આ વહી જશે?

૨૦

રે કેંક તો પ્રિય! થોભ,

આ મારા અધીરા આરજબરપૂર દિલમાં લોભ
 કે પૂછી લઉંઃ ઢાંકેલું ખુરખે રૂપ મબલખ બાગ્યની
 પૂણિમાના વદનનું તે બે હથેળીમાંડી છે ઊચકયું કની,
 તે ખૂલશે? ને ખીલશે? ક્યારે?
 પૂછતાં રીસાય શું તું એમ? બા રે!

તાકી રહે કાં આંખ લાલમલાલ શો?
 રહેજ તો ઓછો ભલા કર તું નશો!
 શું ધૂર્જટિનું નેત્ર ત્રીજું પ્રલયકારી કરકતું?
 ના. ના. અરે કેા તારનાર તાણી અદાથી મરક તું. ૩૦
 શોક્ષિતિજ પૂઠેકૂટતી દંતૂડી સમસોડે! અને ક્ષણમાં બલેડૂળી જશે!
 આ પ્રલયડૂળીભૂમને, પણ, શુંન દદ દંતાઅપર ઉચકી ઉપર તું લાવશે?

૨૧-૬-૧૯૪૪

અદીન ભારત

ભારત નથી બિખારી,
 જે હીર નિચોવી નિજનું પોષી રહ્યો જ પૃથિવી સારી,—તે ભારત
 ઓ! ગુમાની જગનાં રાષ્ટ્રો, નવ એ યાચે દયા તમારી,
 દીનવદન ઊભી તમ આંગણ, કૃપા કદી ન પુકારી.—તે ભારત
 પ્રબળ પૌરુષે ભીષણ ત્યાગે, દેશે બંધ વિદારી,
 વિશ્વમુક્તિની અધિષ્ઠાત્રીનો એકાસન-અધિકારી.—તે ભારત
 સ્વાર્થશૃંખલાબદ્ધ તમે દઈ ઘાવ પરસ્પર કારી,
 રંક અપંગ રવડશો, ત્યારે ભારત સુધાકુવારી.—તે ભારત

૧૬-૮-૧૯૪૨

અય જીવાનો ! જંગ શા શા ખેલવા છે ?

જિંદગીમાં રંગ શા શા રેલવા છે ?

અય જીવાનો ! જંગ શા શા ખેલવા છે ?

ચીન ને રશિયા લડે કમ્મર કસીને,

ખગર અમ નામદીના બસ ફેલવા છે !

મોરકો ગણ્યું મક્કા લલે, પણ માર્ગમાંથી

એમરી-ચર્ચીલ હજી હડસેલવા છે.

કિવએકમાં કે શયનખંડે બે જણાને

અપટીમહીં અમને નરક ધડકેલવા છે.

એગણીસ દિવસે ય મુંબઈમાં અમારે

હજી કિસ્મતકોયડા ઊકેલવા છે !

૧૦

ઠોકરો ખાધી અમે ઘઈ ગઈ હજમ સો,

જખમ એના એજ રોજ ઉબેળવા છે.

પેલા ઉશીકે હાથ રાખી મસ્ત લેટે;

એને અમારાં ભાગ્ય શીકે મેલવાં છે.

દાવ ખેલે દૂરથી દાવા લડાવે,

નક્કી કરો કે ઠોકરે સો ઠેલવા છે.

કે પછી પૂનમ અમાસ ગણ્યા વગર બસ

ગેલવાં છે, રહેલવાં છે, રૂહેલવાં છે ?

કહે બીજા બૂઢા તમોને તે પહેલાં

અય જીવાનો ! જંગ શા શા ખેલવા છે ?

૨૦

૧-૧૦-૧૯૪૪

૨૦૦૦ વર્ષ પછી—

બે હજાર વર્ષો વીત્યાં ! વચ્ચે વીતી ગઈ વાત બધી
ગૌરવની, રસની, રણની ! બસ એક કલંકિતતા જ વધી.
એ જ વહે જમુના, એ ગંગા, ઉન્નત એ જ હિમાચલશૃંગ,
કમલકમલ પર રસલોહપ તેવા જ ઉડે છે આજે ભૂંગ.
એ જ અનિલને સંચલને મૃદુ અંગે અંચલ લહરે લોલ,
ઋતુઋતુએ તરુતરુવિટપે એવાં જ કરે છે ખગ કિલ્લોલ.
વાત બધી બદલાઈ ગઈ પણ, છાઈ ગઈ તણુખા પર રાખ,
ભારતભાગ્ય મહીં ઉડે છે કેવળ ગત ગૌરવની ખાખ.

તે દિન રગરગમાં કચમ કરીને નચન્યું વીર્ય પિતાસવિતાએ,
રસસિંચન કર્યું તે કવિકુલગુરુ કાલિદાસની કવિતાએ ? ૧૦
તે દિન, વિક્રમ ! બાહુબળે તુજ, શૌર્ય સમુજ્જવલ દેશ હતો,
આજ અન્યની ઢાલ પૂઠે તે મેઢાંજૂથ સમેા ઉભતો.
તે દિન પૌરુષનિર્ઝર સિદ્ધલંગે યોગમ ભરતો ક્ષાણ,
આજે ભયકાતર નેત્રોને ભિંજવે વિહ્વળાહૃદયવરાણ.
આજ નગરચર્યાએ નિકળે ને તું દેશદશા પૂછે,
તો જો ! પેલો ઉભો વેઠિયો કપાળ આંગળીએ લૂછે,
કરે વૈતરું રાતદિવસ, બંધાઈ બાંધે જગ; ભારત
એક વખતનો એ જ ! આજ દુનિયામાં પામ્યો ખૂળ હસારત.
તે દિન...છટ ! એ છોડ, હૃદય, તું તેદિન તેદિનના ટિટિયારા,
તોડ પ્રબળ આઘાતે આજે જીવનજળ ફુંક્યાં બધિયારાં. ૨૦

બે હજાર વર્ષો ? હે વર્ષ ભવિષ્યગર્ભ સુતેલ હજારો !
આજ તમોને પ્રાર્થન અમઃ મધપૂડો ખોલી આજ તમારો,
વર્ષો આશિષ કે જીવનની સરી ગઈ શ્રી પાછી પધારે,

આંખોમાંથી અમી ઓસર્યાં તે ઉમટે ફરી અગણિતધારે.
 વિશ્વ બને અનુકૂલ પરસ્પર, સુહે પ્રોતિભર જનકુલ, સારા
 જગમાં વહે સુમુક્ષિસમીરણ ક્રીડે આ ભારત-કારા.
 રગે રગે વિક્રમ ઉછળે ને અભય બની મન મસ્ત ફૂલે,
 હૃદયહૃદયને મંડપ મંગલ પુણ્ય પર્ણ તોરણ ઝૂલે.

૧૨-૧૦-૧૯૪૪

યુગસન્ધિ

મનુજના હસતી ઇતિહાસને
 પ્રગટતી ફરી આ યુગસન્ધિ જે,
 ભરતવાક્ય તમે ગણતા ભલે,
 ગણીશ એહ સુમંગલ નાન્દી હું.

૧૯૪૦

વિજય

વધાવ દિલ! આવ, ખૂબ લઈએ જ એવારણાં,
ન આ અવસરે રુડે થવું ઘટે અરે વામણાં.—
'પધાર! યશમૂર્તિ હે વિજય! કૈંક તો છે રહી
મતા! વિ....જ....ય.' થોથરાઈ જરી જીભ થંભી ગઈ.
અને અવશ ઊપડી: 'રુધિર જન્મવામાં જ તે
વહાવ્યું અહ કેટલું! ઉછરે દૂધખડાને ય તે
સુખે રુધિર પી અધીન અતિદીન આયા સમી
પ્રજા કંઈકનાં! પછે કૃપણ તારી છાયા નમી,
—પરાજય જ એ! હવે અસિની ધાર તું થૈશ કે
ગળે દલિતમાત્રને? અગર ન્યાય પહેલી તકે
ત્રણે ય મમતાળુ માત તવ---રે ન, સાડા ત્રણે—
મળી શિશુક મ્હારુંમ્હારું કરી તોળશે, રે! તને
કરી જ દુકડા?' વહે વિજય: 'હું ય તે કૈં કહું—
હતે વદવું તારું કેવું, કદિ હોત આવ્યો ન હું?'

૧૦

અહમ્ની યાત્રા

હું.

હુંથી વિસ્તરી ગયો કુટુંબનો:

ભાઈએન માતતાત,

ને મળ્યાં તણી જમાત:

તોડી સાંકડું કુંડાળું વ્યાપી ગામનો થયો.

ખોળલા સમા સમાજમાં ઘડી રમી રહ્યો.

એ સમાજવર્તુલે

જંપ ના હુંને મળે.

વધી ક્રમે હું પ્રાન્તનો—અરે! ન—રાષ્ટ્રનો થયો.

ભવ્ય ભૂમિ સ્વર્ગ તુલ્ય હિંદ રાષ્ટ્રનો;

૧૦

હિંદરાષ્ટ્ર —ગર્વ જે ગણાય ભૂતકાલનો,

આશ જે જણાય, ને, ભવિષ્યની.

એ જ જે હતો સુઅદ્ય શૂન્યકદ્ય હું,

તે વધીવધી ગયો જ હિન્દનો,

મનુષ્યજાતિના વિશાળ પંચમાંશનો.

હું!

આજ હું પૂછું મને:

વિસ્તરી વધી તળાવ મધ્યના તરંગ—

શે અધીર ને અભંગ,

વ્યાપી ભાગ પાંચમો થઈશ કિલ્લત ખિલ્લ કે ?

૨૦

પંચમાંશ માનવીસમાજમાં,

વિરાટના વિરાટશા મહાન અંશમાં

ભળી, જઈશ ખેસી હીન દીન કે ?

છો ન પંખી કે પશુ,
 જીવ જંતુ કે વનસ્પતિ કશું
 ચાહી હું કદી શકું.
 વા ન ચાહી રે શકું ગણાય દ્રવ્ય જે અચેત.
 કિંતુ માનવી જગે હું શીદને ફજેત
 જાતને કરું, રચી દિવાલ ઊચી ને અભેદ
 એકપંચમાંશની,
 શેષભાગ સાથ, -અસ્મિતાની, ઘોર વજૂ શી ?
 અરે થયો જ એકપંચમાંશનો,
 તો તને થતું શું શેષનો થતાં ?
 ચારપંચમાંશ કાજ ચોરી દિલની કરે ?

૩૦

હું ?
 હવે નથી રહ્યો જ હું.
 નથી હવે અહંનું કેન્દ્ર અદ્ય પૂર્વનું રહ્યું,
 વિસ્તરી સમગ્રમાં સમગ્રની સચેતતા શ્વસી સ્પુરે ભર્યુંભર્યું.
 આજ આ જગે
 દબાય જે, રિણાય જે, પિલાય જે, વિલાય જે,
 સહુ ય યંત્રણા અહીં હુંમાં સહે:
 અંકુરે કુટે અને કહીં નવીન સર્જને,
 પ્રાણુ તે પૂરે નવો અહીં હુંમાં રગે રગે;
 આજ તત્ત્વ સૌ પ્રણાશ ને વિધાનનાં
 ગણાય કાળભટ્ટીમાં હુંના સુઅદ્ય પાત્રમાં.

૪૦

ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૦

જીવનદીક્ષા

મૃત્યુ દે જીવનદીક્ષા,
રે પ્રાણુ ! હજી ગુરુચરણોની તું કરે શીઘ્ર પ્રતીક્ષા ?
મૃત્યુ૦.....

જેને સંભારી ડરતો'તો
જેને ભૂલી ભવ ભરતો'તો,
જેની છાંયાથી ફરતો'તો છોટો તે દે અભિ-ભિક્ષા.
મૃત્યુ૦.....

દે ઉતારી જૂઠા વાઘા,
અવ ડેરા રહ્યા ન આઘા,
તુજ રુઝશે સર્વે ત્યાં ઘા ને ફળશે પૂર્ણ તિતિક્ષા.
મૃત્યુ૦.....

સંગીત ચગે જો મીંડે,
કલ્લોલ મચ્યો જગનીડે,
એ તને બાથમાં બીડે તો રખે ગણે તું શિક્ષા.
મૃત્યુ૦.....

૧૮-૮-૧૯૪૨

અતીત

દષ્ટિ સદા મુજ ભવિષ્યમુખી હજે, ને
ગુંથ રહો શ્રવણદ્વાર અતીતગાન.

હે અતીત !

આજે જાગે અંતરે તારું ગીત.—
આજે જ્યારે આશ ભાવીની સર્વ
નિર્દોષનાં શોણિતમાં સમી જતી,
ને સંસ્કૃતિ ઉજ્જવલ વર્તમાનની
પ્રકાશહીણી કજળી ગયા સમી.—
સ્ફુરી જતી નેત્ર સમીપ મૂર્તિ
આજે તારી શ્વેત ને મૃત્યુશીત,
હે અતીત !

સુશુભ્ર જાણે પુજ કંકાલ કેરો,
ઉત્તુંગ ને શીત હિમાદ્રિશૃંગશો
અશ્રાન્ત ને નિશ્ચલ પૃથ્વી જેમ,
વધ્યે જતો જે ઋણ શો દરિદ્રના.
ઝરે જટાજૂટથી રક્તજાન્યવી,
વીરો કેરાં ચર્વણે વ્યગ્ર દંડા.
ભઠ્ઠીઓશાં નેત્ર મધ્યે કરાલ
પ્રણાશની એક ઊડે પતાકા.
રોમેરોમે કંટકકેડીઓશા
અગણ્ય ડીસે શતકો કેં છવાયા.
મુખે મહામંગલનું પ્રતીક
ધારે તથાપિ સ્મિત તું શી રીત ?
હે અતીત !

૧૦

૨૦

૫૪

પ્રસ્પંદતું ચેતન અંગઅંગમાં
 હજો શકો મુઘલ તાર્તરોના
 વીરત્વનું કીર્તિવતું અનર્ગલ.
 જંધીસનું કૌવત ખાવડે રમે,
 રગેરગે રોમનનૂર રેલતાં,
 બ્રહ્મર્ષિનાં પ્રાણુ વિષે તપો રકુરે.
 મૂસા મહાવીર ઇશુ મહમ્મદ
 ગજવી રૂહે આત્મશુદ્ધા ગભીર.
 કારુણ્યની કોમલ બુદ્ધ કેરા
 લચેલી સોહંત લલાટલેખા.
 હૈયા વિષે શો સભરો ભરેલ
 શકુંતલાના રસનો સુહાગ !
 ઝખૂકતી વિદ્યુત કલીઅપેટ્રા
 તણા કુટિલ પ્રણયોની અંતરે.
 તાલે તાલે સ્પંદતી રક્તઢોળે
 વાણી રસર્ષિ ભવભૂતિદાનતિની.
 શી સૌમ્યતા આ વિકરાલતામાં !
 ક્ષણે દિસે હિંસ્ર, ક્ષણે વિનીત,
 તું અતીત !

૩૦

૪૦

તું સૃષ્ટિપાટે ધ્રુવ સત્ય એક.
 'વહું છું' એવાં પદ વર્તમાનનાં
 પ્રકાશક વૈયાકરણો વધા જે,
 જીવ્હા સીવી માટીથી તેમનાં
 તે કૂર થૈ ભવ્ય ક્ષતિ સુધારી;
 'વધા'—ઠર્યું રૂપ જ સાચું એક.

ન સત્ય ભાવી, નીહ વર્તમાન.
 પળે પળે ભાવી પ્રતિ ધપી રહ્યો
 ને ભાવીથી ભૂતમુખે સદાયે
 હોંમાય કેવો અહ વર્તમાન !
 ભવિષ્ય તે ચે ચિરભક્ષ્ય ભૂતનું.
 નહોશે ભાવી ને નહીં વર્તમાન
 જીવી રહેશે હાંકતો વિશ્વભક્ષી
 કાલાન્તે ચે એકલો ભૂતકાલ.
 વહે યુવાનીયમુના અમારી
 વેગે ધપંતી ળસ એક તું ભણી.
 થઈ જશે લુપ્ત ક્ષણેકમાં ને
 ચિત્તે ન રહેશે સ્મૃતિબુદ્ધિહો ચે.
 તો ચે ક્યાંથી આજ હે રુદ્રસૌમ્ય
 તારે મારે જાગી અણુધારી પ્રીત,
 કહે અતીત.

૫૦

૬૦

સમીરનાં આ સ્ફુરણો મહીં હું
 ઉચ્છ્વાસ તે સૌ ઉરનો લહી રહું,
 જે શૂન્યખોળે જઈ ક્યારનાં શમ્યાં.
 ને ઘોર ઘોષે નદ ને સમુદ્રના
 પ્રતિધ્વનિ પૂર્વજના સુણી રહું,
 ને વૃક્ષકુંજે ગિરિગર્જરોમાં
 અતીતના શાંત રવો મનોરમ.
 મુખેમુખે માનવવંશ કેરા
 અશેષ ચત્નો, ભ્રમણો, સ્વરક્ષણો
 તણી ઉકેલું પુરુષાર્થગાથા.

૭૦

૫૬

પૌરો અને જનપદોની નીકે
 વિશાળ છે, તેની મધ્યે વિલોકું
 વહી રહી ધીરગભીર વેગે
 નૃલોકકેરી ઇતિહાસધારા.
 ને યુદ્ધકોલાહલમાં ઉકેલું
 લખેલી વિધ્વંસઋત્યા વિષાક્ષરે
 લોકે મહાકાલકવિપ્રણીત,
 હે અતીત.

૮૦

નહોતા ખડાડો ને નદો ને સમુદ્રો,
 નહોતી મનુ કે પશુ જીવજંતુની
 સૃષ્ટિ, નહોતી પૃથિવી, ન સૂર્ય,
 ને આભની શોભન દીપ્તિમાળ,
 નિહારિકા કે સ્થલ કે નહોતું,—
 ત્યારે હશે તું કહીં વિશ્વકોશે
 સૂતો ? પ્રતીક્ષા તું કરી રહ્યો હશે,
 ઉત્થાનની માનવવંશ કેરા,
 એની રચી સંસ્કૃતિઓની કિંવા ?
 હે સંસ્કૃતિભક્ષક, મૃત્યુજીવી,
 કહું તને ગૌરવ તારું આજ ?
 અનંત આયુષ્ય હશે ભલે તવ;
 તું જીવતો જેટલું માનવોની
 ચિત્તસ્મૃતિમાં, તુજ એ જ જીવન.
 આયુષ્યનું જો સહરા સુવિસ્તરે
 તારું, સુહાતા તહીં જે રણુદ્વીપો
 તે માનવીની લોલી સંસ્કૃતિના.

૮૦

જે મૃત્યુપુજે કણ ચેતનાના,
 અમે ગણ્યું તે ઇતિહાસતત્ત્વ.
 ને અન્ય જે લુપ્ત, નિરર્થ સૌ તે.
 —વહું, તહીં ક્યાંયથી અદૃહાસ્ય
 કંકાલના જેવું સ્ફુરે અતીતનું.
 ને રાત્રિનક્ષત્ર, ધરા વિજ્ઞાણ,
 પ્રભાવ બોલે સહુ ચે અતીતનો.
 એ મૌન ભાષા તણી વક્તૃતાથી
 અવાક શેા જિભું હું સ્તબ્ધ, ભીત
 તુંથી અતીત.

૧૦૦

શું એ જ નક્ષત્રની માળ જાયે ?
 શું એ જ શૃંગો ગિરિનાં અને નદો ?
 શું એ જ દેશો, જળરાશિ ચે એ ?
 અને—અને માનવતા શું એ જ ?
 આ પૂર દોડે તટને ભરી દઇ;
 પાણી નવાં છે, તટ તો પુરાતન.
 માનવ્યનો જાય વહ્યો મહાનદ,
 તટે જિભીને નિરખ્યો હશે કેા
 કારુણ્યશાળી કવિએ; જુઓ તો
 આજે ય એવો જ વહે પ્રવાહ,
 હોળ્યો ડખોળ્યો કહીં, ક્યાંક નીતરો,
 ક્યારેક ગાતો, કદી કન્દતો, જતો.
 ને મંદ્ર સૂરે કવતી મહોર્મિઓ
 અતીતનો મંત્ર અનાગતાર્થે,
 માંગલ્યઘોષે સ્ફુરતો યુગોથી જે,

૧૧૦

૧૨૦

રુઆવતો કારી વ્રણો નૃવંશના,
 જે માનવીજીવન કેરી આશા,
 (સંહાર માંહે સવિશેષ આજના,)—
 ‘નહિ વેરેણુ વેરાણિ સમન્તીધ.’ સહધ્વમ.
 શમે નહિ વેરથી વેર આંહી.
 સંસારનું નામ બીજું: ‘સહેવું.’

જૂન ૧૯૪૦

હસો, સહો! સહો, હસો!

સહો હસો, હસો સહો.
 જિન્દગીની ચાહના બધી મહીં ય સહેવું એકવું ચહો.
 ન ગૂઢ મોંઘી આત્મવેદના ઘરોઘરે કહો.
 સહેવું એ જ સોમ હા.

તેજ એ પ્રકાશશે જ રોમરોમથી મહા.
 હળાહળો પચાવનાર મૂર્તિ ચિત્તમાં રહો.
 અને જગે લદાય ભાર તે અળોલ સૌ વહો.
 સહો હસો, હસો સહો!

હસો સહો, સહો હસો.
 જિન્દગી ભરી સદાય ઊભરાય સાહસો,
 ગીત કળ્પસાધના મહીં ઊઠે ભલે તણાઈ સૌ નસો.
 હાસ એ જ એક આશ.

હાસ પ્રાણનો પ્રકાશ, હાસ જે પ્રકુલ્લકાશ.
 છો સુકાય જિન્દગી તણા બીજા બધા રસો,
 પ્રજ્ઞાશના પથાર ઊપરે ય અટકાસ તો હસો.
 હસો સહો, સહો હસો!

૪-૫-૧૯૪૪

૫૬

કલિકાલસર્વજ્ઞ હે !

‘સુણો જગજનો, દુખ્યાં રખડતાં ન લંકા વિષે
દુખે જ હનુમંતનાં ઢિંચણ એ અહીં ચાલતાં’.
પ્રશસ્ત હતું એવું પદ્મણુ સુલાડીવું હેમનું.
હતું? હજી ય ઝો રહ્યું! હતું કહેવું તો યે રહ્યું.
ગવાક્ષસુભગા નદી ગિરકુમારિકા બહેતી, જ્યાં
તટે કૃષિકકન્યકા મધુર પંખી ટોચાં કરે;
પુરે ગૃહની કુંજ સૌમ્ય પડઘા પડે સૌખ્યના.
શમ્યા જ! પડઘા સ્ફુરત પડઘા તણા માત્ર હ્યાં!
વિલુપસલિલા છતાં વહી સરસ્વતી પ્રાણનાં
પ્રકુલ્લ પ્રતિભાજલે સભર કાળવેળુ વીંધી.
વિલુપ સમી એ ય; ને નવલ રાજ્યરંગો ચગ્યા,
ક્ષણાર્ધ ટકીને શમ્યા, શમી સમૃદ્ધિની પૂર્ણિમા.
શું એ સહુ ય જાણ્યું’તું જ, કલિકાલસર્વજ્ઞ હે,
અમારી વળી અર્ચના અદ્વલ અજ-અદ્યજની?

૧૦

—ને સત્તાવનમે વર્ષે

તમે જ વનમાં નથી. શિશુક ત્રીશ ને વીશના
અમે ય ભમતા અઘોર વન-શૂન્ય વેરાન-માં!
દિશા નવ સૂઝે, ન પંથ; નહિ કંટકોની મણા;
પડે ઉઝરડાયલા પગ ડગંત બેભાનમાં.
—તહીં મનુજ હિંસ્ર વન્ય બની સામસામાં સજી
સુતીક્ષ્ણ નખદંત, તાંડવ રમે મહાનાશનાં,
અહીં ગભરુ જૂથ કોટિ હરિણોનું તંદ્રા ભજી
પડયું હિળક આઠ કો પરમ સત્વની આશમાં.—

તમે ય વનમાં? તમે પથિકવર્થ? હો તોય, શે
હવે પદ્મતલો ય કે હૃદય હોય આળાં? હશે ૧૦
દગો ય ધ્રુવરશ્મિસેર પર, ચિત્ત શાતાભર્યું.
તમે કુટિર પામશે, વન વટાવશે પાસમાં;
તમે ન વનમાં, અમે ભરઅરણ્ય ભૂલા સમા.
તમારી પગકેડીએ વિતરણે સુતેજસ્ નર્યું.

૧૭-૧૧-૧૯૪૧

તમે, સ્વજન—

તમે, સ્વજન, વૃદ્ધ ને ઉછરતા વછેરા અમે;
તમે અવ કૃતાર્થ, નવ્ય વિજયે અમે કોડિલા,
નવાં ક્ષિતિજ આંખવા થનગની રહ્યા ઘોડિલા
ળની, જગત પૂરપાટ ધસવા અધીરા; તમે ?—
લગામ કઠતી, ખડયા મુખથી દંત, પેરૂ દમે,
ખુટયો પથ અખૂટ જોઈ અવ તંગ મૂક્યા ઢીલા.
અમે પથપિપાસુ આજ વિણખોજ વહીલાવહીલા,
અને કુમળી પાંસળી મહીં સુતીક્ષ્ણ એડી ગમે.

હશે વિકટ પંથ ? કંટક હશે ?—ન પૂછું અમે.
કુતૂહલ ન જાણવા ગિરિચઢાવ વા માર્ગનો.
કુતૂહલ દિલે : હશે શું અસવાર આદર્શનો
પિઠે સતત, પેંગડે-પગ, સુતેજ વિદ્યુત્સમે
ચલાવત રવાલ ચાલ ? ખસ એટલું જો લલા,
મુકામ પછી દૂર છો ! ન શમશે પથે ડાળલા.

૧૦

૧૮-૧૨-૧૯૪૧

વિદાય દુનિયા !—

વિદાય દુનિયા ! વિદાય હૃદયોર્મિલીલા જધી !
વિદાય સ્વજનો,—હતાં સુજન સૌ ય કેવાં ! મને
ન ઊણુપ કશાની રાખી કદિ કેાઇ વાતે ય, ને
કદી મનથી માગ્યું પાણી, દઇ દૂધ પ્રીતિ દીધી.
અને અમૃતથી મથ્યો હું દુનિયા ! તને તર્પવા,
કદીક મુજ ફેરવી હસી તું ફિક્કું ચિંતાવતી,
કદીક મુજ ગાલયત્ન નિરખી પ્રસન્ના થતી;
મને ઉર વધી રહી ઉલટ સૌ તને અર્પવા.

—ધખે સજનઅગ્નિથી મૃત શું લેખશે એ ઉર ?
ન વૃક્ષ બધું કલ્પશે લઘુક જોઇને અંકુર ?—
ભલે સુધરજે (અને સુધરશે જ ક્યારેક તો !)
પરંતુ દુનિયા ! તને પલટવાનું રે આજ તો
અદમ્ય ઉરસ્વપ્ન એક લઇ ઓસરી જાઉંહું,
ઉરે તવ પ્રભાતસ્વપ્નસમ જો સરી જાઉં હું.

૧૦

૪-૫-૧૯૪૪

મિત્રને

૧

ચિરકાલ અઘોલ રૂઢે, સખે,
હૃદયે ભારણ મૌનનું સઘું;
કરિયાદ કરે હવે રખે !
હૃદયે આખર બોલવું રહ્યું.

તુજને, પ્રિય, મૌનની વ્યથા
ગર્મ કોઠે પડી, બાણું છું જ તો.
પ્રગટી શતધાર એ, કથા
નિજ કહેવા, તુજને કરી છતો.

પ્રિય, તો ન નિરુદ્ધવી ઘટે
કથની એ ઉરની જળાંજળાં.
મર જીવ કુંવેકુંવે રટે,
ઉરએકાન્ત મૂકી સુમોકળાં.
નવ હું કહું બોલવા તને,
વદવા દે ઘડી કિંતુ મૌનને.

૧૦

૨

ભાવ સૌ તવ હતા અવાક, ને
આમતેમ વિખરેલ, વાટમાં
શૈલકંકર સુમૂકના સમા;
જે ચડી ચરણ કોક પાન્થને
ઊછળી રઝળતા જરીક ને
જે શમે દગડના જ પુંજમાં.

૨૦

૧૪

કેા ન લાલન કરે વહી 'ખમા !'
 આશ્રયે નવ હતા ય અંકને.
 આજ શૈલકિર ઊભર્યું-દ્રવ્યું,
 ને અખોલ સૌ ભાવકંકરો
 નિર્ઝરે રસતણા પ્રમત્ત થે
 ગાઈ રૂહે રસળતા તતાતથે.
 શો વહે મુખર મૌનનો ઝરો !
 ધન્ય એ તવ અચિતવ્યું કવ્યું !

૩૦-૧૧-૧૯૪૧

વિપક્ષી

પ્રભો ! વિરોધી રૂપે તું વિપક્ષે ઊભી શો હસે !
 આ હૈયું જેવું ના મિત્રો ભણી, તેવું તહીં ધસે.

૧૮-૬-૧૯૪૫

સોનાકણી

આઘા ઇંડરિયા ગઢડુંગર, ઘહુંઆવ દૂકડો હો લાલ,
 મેઘો ગોધણુ પાછું વાળે નિત સાંબુકડો હો લાલ.
 પેલી કેની કવલી ગાય, કપાળે ચાંદલો હો લાલ,
 થઈ ગ્યો દોઢ વરસનો દાડો, કણ પણ ના મળ્યો હો લાલ.
 ગામને ગોંઠરિયે ધણુ મેલ્યું, કવલી ક્યાં ગઈ હો લાલ,
 કવલી ડુંગરડાની ધારે ચો દોડી રહી હો લાલ.
 મેઘો થયો પછાડી દોટ મૂકીને દોડતો હો લાલ,
 કવલી તો પાણીનો રેલો, મેઘો હાંફતો હો લાલ.
 કવલી ભાંભરતી કુંકાડે ભેળડ ગાજતી હો લાલ,
 ઘંટડી ઊભી વનની વાટે ઘણુણુ વાગતી હો લાલ. ૧૦
 ઘહુંઆવ જમણે પડખે ફૂંચ્યો ઉમરાને થડે હો લાલ,
 કવલી ઊભી પાણી પીવા, મેઘો લડથડે હો લાલ.
 ડાબી મેલી વીરેશરની ફરફરતી ધન હો લાલ,
 જમણી મેલી વડ હેઠળની માતા ગીરજા હો લાલ
 કવલી ગુફા કને જઈ ઊભી ઠોકી શીંગડી હો લાલ,
 ઊઘડ્યાં ગારણિયાં, મેઘે ત્યાં ઝાલી પૂંછડી હો લાલ.
 પાછળ ભીડાયાં ગારણિયાં હેયું ડગમગે હો લાલ,
 મેઘો આંખો મસળી બુચે દીવા ઝગમગે હો લાલ.
 સોનારૂપાના થાંભલિયા રતનહીરાજડ્યા હો લાલ,
 સોનાની ગારે લોંખ્યા ને ગૂંખ્યા ચોરડા હો લાલ. ૨૦
 સામે ઝૂલે શો હિંડોગો ચોક વચાળમાં હો લાલ,
 હીંચે બેઠી અનોપમ નાર, હસી રડી ગાલમાં હો લાલ.
 એના મુખડાનાં મરફલડાં જાણે વીણી લઉં હો લાલ,
 એની ઠેશે ધરતી હરખે કે વારી જઉં હો લાલ.

મેઘો બોલ્યો અકષે સાદઃ ચરાવું આવડી હો લાલ,
 બાઈજી દોઢ વરસ થઈ ગ્યું ને શીખ નથી મળી હો લાલ.
 બાઈજી મલકમલક મલકાયાં, બિડી બિલાં થયાં હો લાલ,
 એના હસવામાં સાચકલાં મોતી વેરાઈ રહ્યાં હો લાલ.
 બાઈએ સૂપડું ભરી શગોશગ શાળ ફઈ દીધી હો લાલ,
 મેઘે કાળિયાને છેડે કે શાળ ઝીલી લીધી હો લાલ. ૩૦
 મેઘો મુખથી તે શું બોલે, થઈ ગ્યો ચાલતો હો લાલ,
 આવી બિલો ગુફાની બારો, રહ્યો વિમાસતો હો લાલ.
 ફટ રે સોનાના હિંડોળા કે ફટ તારી સાદ્યળી હો લાલ,
 મારી વસમી ચરાઈ સામે નજરો ના કરી હો લાલ.
 મેઘે ફગવી દીધી શાળ ગુફાને બારણે હો લાલ,
 વનનાં પંખીડાં બીચારાં બે કણુ ભલે ચણે હો લાલ.
 રાતે બટકું બાવા બેઠો, ગળે ન બિતરે હો લાલ,
 ધીરે રૈ ગોવાલણ પૂછે, આંખે નીર ભરે હો લાલ.
 મેઘો કાળિયા છેડે લૂછે, ઘર ત્યાં ઝળાંઝળાં હો લાલ,
 શાળના એકબે કણુ વળગેલા સાવ સોના તણા હો લાલ. ૪૦
 મેઘો ભમે બધો ઘડુંઆવ, ગુફા એ ના જડી હો લાલ,
 મેઘો કવલીની દેખે વાટ, ન રણકી ઘંટડી હો લાલ.

૭-૪-૧૯૪૪

માનવીના ભૂખ્યા

છે માનવીની ભૂખ જેટલી મને,
 હશે નહીં તેટલી યુદ્ધદેવને.

૮-૩-૧૯૪૨

જવાનલાલ

શનિવાર સાંજના આઠ્યા જવાનલાલ
માણેકચોકમાં મહાઠ્યા જવાનલાલ
પાછળ ઘસડાતી આવે જવાનલાલ
ઘરની વહુ દોડતી આવે જવાનલાલ
ગામડા તે ગામની ઘેલી જવાનલાલ
વળગેલી જનમ્યા પહેલી જવાનલાલ
પેટમાંથી વીવા કરેલા જવાનલાલ
પરણેલા મેટરીક પહેલાં જવાનલાલ
માદલપુરમાં કર્યા ડેરા જવાનલાલ
ટળ્યા વીશીના ફેરા જવાનલાલ

૧૦

અરધી અરધી થઈ રાંધે જવાનલાલ
કાટેલાં પહેરણ સાંધે જવાનલાલ
પોતે ટચૂશનિયાં કરતા જવાનલાલ
જેમ તેમ દાડા ભરતા જવાનલાલ
આવી છે 'એકઝામ' પાસે જવાનલાલ
નીકળ્યા ખરીદીની કાશે જવાનલાલ
માણેકચોક ધૂમી વળ્યા જવાનલાલ
સાંકડી શેરીએ જઈ ચડ્યા જવાનલાલ
મળી એક શેરની ગોરી જવાનલાલ
છેલછળીલી છોરી જવાનલાલ

૨૦

અંગરેજ પટપટ ખોલે જવાનલાલ
આંખો અરધેરી ખોલે જવાનલાલ
હાથ અંનો રહી ગ્યો અંખોડે જવાનલાલ
દેખાડે હેત થોડે થોડે જવાનલાલ

૩૮

ચાલવું છે ને આ રસ્તે જવાનલાલ
 ચાલો બોલી મુખ હસતે જવાનલાલ
 વાડીલાલ પાસે પગ થંબ્યા જવાનલાલ
 બોલી બેહદનું રંભા જવાનલાલ
 આજે જનમગાંઠ મારી જવાનલાલ
 આઈસ્ક્રીમ વિના અકારી જવાનલાલ ૩૦
 ઉપર કાતરિયામાં પેઠાં જવાનલાલ
 વહુની સામે બેય બેઠાં જવાનલાલ
 વહુ તો ટગરટગર જુએ જવાનલાલ
 જુગલબેડી કેવી સુહે જવાનલાલ
 રૂપિયો પોતે એક કાઢ્યો જવાનલાલ
 પલીએ હાથ ધર્યો આડો જવાનલાલ
 સારું તો મારું મન રાખો જવાનલાલ
 થેલીમાં એક ચીજ નાખો જવાનલાલ
 ઘોડાગાડી ઊભી રાખી જવાનલાલ
 ઊભી ગાંધીવાટે હાંકી જવાનલાલ ૪૦
 થંભાવી રૂપમ્ સામે જવાનલાલ
 સાડી લીધી મોંઘા દામે જવાનલાલ
 પેલી કરે ઘણી ના ના જવાનલાલ
 કેમે કરી ના માન્યા જવાનલાલ
 ગાડી બેસાડી આવ્યા જાતે જવાનલાલ
 બોલ્યા બણે છે મારી સાથે જવાનલાલ
 સારું કહીને વહુ મલક્યાં જવાનલાલ
 માણેકચોક બણી હલક્યાં જવાનલાલ
 ખાલી પાકિટ તો ખોલે જવાનલાલ
 આવતે મહિને લેશું ખોલે જવાનલાલ ૫૦

ખાધા વિના કેમ ચાલે જવાનલાલ
 ઘણુંએક કમાશે કાલે જવાનલાલ
 મારા આ નાકની ચૂની જવાનલાલ
 દાદીના વારાની જૂની જવાનલાલ
 આવ છે સાચા સોનાની જવાનલાલ
 રોકડ લઈ આવો આની જવાનલાલ
 કરો છો મારી પરીક્ષા? જવાનલાલ
 થાક્યાં છીએ કરો રીક્ષા જવાનલાલ
 મળી છે કેવી એક આ તે જવાનલાલ
 જાણ્યું એ શનિવાર રાતે જવાનલાલ

૬૦

૧૭-૪-૧૯૪૪

દુનીઆ

કેવી છે રે આ
 દુનીઆ !
 જાણે મા !
 લાડ લડાવે,
 મોટા ભાવે,
 અંક હુલાવે !
 કરે ખમા-ખમા !
 ખરી છે ને આ
 દુનીઆ !
 એ રે મા !
 હૈયું શારે;
 પાડુ મારે,
 પડો વખારે !
 એને શી તમા-તમા ?

૩-૬-૧૯૪૫

૭૦

સાબરની દીકરી

આથમણી ઊગમણી સળગી લડાઈ ને જંપ નહિ એકો વાતે રે લોલ
 મોટાં મોટાં રહેર દીવા અરધેરા મીંચી ઊભાં રહે રાતે રે લોલ
 અમદા તે વાદનો ગોરો કલેકટર હકમ કેવા તો કાઢે રે લોલ
 નવું કોત્યક એક દીહું કે ઊંટની ડોકે દીવો ટિંગાડે રે લોલ
 રેંકડીવાળાને ગળે દીવડિયા આગળ પાછળ લટકાવવા રે લોલ
 રૂપાં ને રાયમલ રેંકડી હંકારતાં, બે બે દાવા રોજ ગાળવા રે લોલ
 લક્ષડિયા પલ પર આવી પૂજ્યાં, ત્યાં સાબરની રહેર એક હાલી રે લોલ
 રૂપાંને મળડે પરસેવો લૂછતી, દીવો રાણો કરી ચાલી રે લોલ
 રાયમલ! રાયમલ! આગળ શે ચાલશું? સાબરવેરણુ થઈ ઊભી રે લોલ
 આપણે મલક એને વારે ત્હેવારે ક્યારે નથી રજ દૂભી રે લોલ ૧૦
 સામી છાતીએ દીવડો ટકે નહિ, ઘરની તો રહી ગઈ છેટી રે લોલ
 ખસ રે ઊભી શું રહી છે એમાં તે, જાણે રાજની બેઠી રે લોલ
 બેસી જો ઉપર, ને સોડિયામાં લે આ દીવો, છું હું ખેંચનારો રે લોલ
 નથી મેં મોટરે ધુમાવી તને, આજ અસવારીનો તારો વારો રે લોલ
 તું ચે શું? -કહીને લાજે લચકાતી, બેઠી રૂપાં કરી સોડિયું રે લોલ
 ઝગમગ રૂપની સામે ઝંખાતું અંદર શરમાતું કોડિયું રે લોલ
 રાયમલ! રાયમલ! હળવેરો હાંકલ્યા! સામી મોટર અથડાશે રે લોલ
 પલો નવાળજાદો પંડે હાંકે છે, એની નજર ઠરડાશે રે લોલ
 રાયમલ તો જાણે પાણીનો રેલો, ઊધું ઘાઘીને દોડે રે લોલ
 હું ચે દીવો ધરી રાખી હરખતી રૂપાં દેખી રહી કોડે રે લોલ ૨૦
 લક્ષડિયા પલના લોઠાના થાંભલા એને ચચચાર આંખ ઊઘડી રે લોલ
 ઝગમગ ઝગમગ રૂપનો દીવો ફરકી ગઈ સાબરની દીકરી રે લોલ

કવિજન!

આપાદસ્ય પ્રથમ સુદિવસે
ક્ષિતિજે ધનવૃંદોનાં દરસે,
કવિજનનું ઉર પ્રીતિતરસે

અમકયું ચેતનમાં.

મેઘદ્વતની મનભર વાણી
માંડી વાંચવા, ત્યાં ઉભરાણી
રમૃતિ. હતી જ સુદ્ધરે રાણી

નૃત્યનિકેતનમાં

આદ્યમોડાના. ગદ્ય તે હમણાં
વેકેશન ગાળીને; નમણાં
નેત્ર તણી પજવી રહી રમણા

૧૦

પરંતુ કવિમનમાં.

મેઘદ્વત મૂકીને પડતું,
ચિતવતું કવિઅંતર રડતું,
વિરહનિવારણ કાંઈ ન જડતું

ગહરા ચિતનમાં:

વાયરમાં શું હેયું સમાયે?
કાગળ સઘળા સેન્સર થાયે.
મોકલીએ, ને કોઈ જાયે,

સંદેશો. પણ હા

૨૦

વી.ટી. પર કયાં ટિકિટ મળે છે?
વૃથા અરે મુજ અશ્રુ ગળે છે!
ભિયે આ વાદળ ગગડે છે

તે મુજ દુઃખ મહા

પ્રિયા કને કરશે જ નિવેદન.
કાલિદાસ કે મુજમાં ભેદ ન
એને; કરશે વળી અવેતન
સેવા પ્રેમિકની.

પરંતુ પ્રિયને પૂછી બેઠાએ,
—અણુસમજી વાતે ન મોહીએ,
રડતાં પહેલાં આંખ દહોઈએ,
—એવા હુડાપણની

૩૦

દહેમાં પ્રિયને પત્ર મોકલ્યો:
'પત્રે ભાવ રહે અણુકકલ્યો.
કહો તો કહું સંદેશ મોકળો
વાદળની સાથે.'

વળતી ટપાલમાં પ્રત્યુત્તર
આવતોક પડ્યો ઘરઉંઘર—
માં, અક્ષરની લઢણ સુસુંદર
રચેલ મૃદુહાથે.

૪૦

ફેાડીને કવિ સભર ઉમળકે
વાંચે : 'તારા ગીતની હલકે
રખે વ્યર્થ તે વાદળ છલકે!
હોયે ત્યાં જ હજી

તો કહેજે: વિણ ધાન્ય મરે છે
બધું બંગાળ, અને ટટળે છે
કંકાલો કણ માટ, બળે છે
સૃષ્ટિ પ્રભુસરજી

ધૂળ મહીં! તો કરે ધાન્યભર

મળે પહેલું જ માર્ગે ખેતર,
વર્ષાને ત્યાં મનભર સત્વર.

૫૦

ફૂલેજે કૈંક તું ચે.

ગસ ત્યારે ! જો ઘંટ ગજો છે,
ગંગ-રાહતે નૃત્યો જો છે,
તે માટે સૌ વેશ સજો છે.

ખોચું ઝટ હું ચે !

૩-૭-૧૯૪૪

કૈં કૈં મને થાય છે !

તું તો પ્રિ'તમ કમાલ ! જાણે કૈં ન જન્યું હોય
એમ ગસ ઠંડે પેટે ત્રણ ટંક ખાય છે.

પ્રેમમાં પડ્યો છે અને દૂખળો પડ્યો ન જરી
ઉલટાનો રોજરોજ જાડો થતો જાય છે.

આને બોલાવે ને એને હસાવે વળી

અન્યને રીઝાવા લઈ સિનેમામાં જાય છે.

ઓહું એ સૌ હોય એમ ઉપરથી મળી મને
હસીને બોલાવે ત્યારે કૈં કૈં મને થાય છે.

૧-૧૦-૪૪

ખાલાશંકરને રવાગત

આવો ખાલ ! રસધિ સૌમ્ય દ્રષ્ટા,
રનેહાલાપ સુહૃતી સ્પૃષ્ટિ સ્પૃષ્ટા;
સ્વર્ગગા શુભ માળ કંઠમાં છે,
માથો આ મનની મઢૂલીમાં કે ?

ગુલની મહક ક્યાંથી ? ચહક ખુલખુલની શી ?
મહેકી ખુતનની આ ક્યાંથી કસ્તુરી ?
ક્યાંથી જાગ્યો શિરાજ-નિર્ઝરનો સાદ ? આજ
ઓચિતી નૈનોથી નીતરે મસ્તુરી !
માશુકની પદરજ દરવાજે આ ક્યાંથી ? આમ
ચમકી ગઇ ગજબનાક આંખો બે ભૂરી !
ડાહી ડાહી અમારી કવિતાની ફિશિયારી
ફગવી તે ખાલ ! ને શી જગવી ફીતુરી !

ફૂટ્યો અગાધ હૃદયદ્રવનો કુવારો
તે ના ગણ્યા રસિક ! રૂઢ સમાજ દંભ;
સૌન્દર્યસોમ તરસે ચિર રાચનારો,
તું મૂર્તિમંત રસ ગુર્જરીવિપ્રલંભ.

ઘણો એકાન્ત તો સેવ્યો, ઘણું મૌન સહ્યું પ્રિય ?
આમંત્રે ગુર્જરીકુંજે તને સૌ આજ શ્રોત્રિય.

પધારો, રસવાંછુના વસો મંદિર મંદિરે,
હૈયે હૈયે હવે ડેરા નિત્ય હો જન ગુર્જરે.

વિયોગી રસયોગી હો, ખાલ તોયે અનુભવી,
હલાન્ત શ્રીશૃંગગામી હો, મસ્ત હો સ્વસ્થતાચ્છવિ !

ચરણુરેણુ ઉરઆંગણે પ્રિયાની
નયનઅંજન સમાન તે પ્રમાણી.

અલકની લટ સુગંધકેરતી જે

તવ સુકાવ્ય વિણ કયાં મળે જ ખીજે ?

કવિયત્ શૃંગારાંગે રસભર તરંગે ઠમકતી,
કવચિત્ કાવ્યોલ્લાસે સલિલવિધુહાસે દમકતી,
કવચિન્ નિર્વાણોમિ પ્રબળ, રસ સૌ જ્યાં શમી રહે;
સદા આત્મનૃધારા ત્રિપથ ઉર તારા થકી વહે.

૩૦

તારી ક્લાન્ત ! કલાપિકાન્તમણિને કણે રમેલી ગિરા
ખેલો સૌ શ્રવણે મુખશ્રુતિ, રસપ્રાંઠા, સમાધિસ્થિરા.
હો સૌના ય સરસ્વતીપ્રણયનું સૌહાર્દસંતર્પણ,
ને હૃતકોષ મુધા વધાવી તવ મેં તે હો તને અર્પણ.

૧૬૪૨

જગતખજારે

ખહેરા જગતખજારે ગાવું, કહો શું ગાવું ?
જ્યાં કોઈએ કહે ના : ગા એવું, ને ન આવું.
આ સ્વર્ણ-અંધ દુનિયા દેખે ન દિલની દોલત,
ત્યાં છે જ બે ય સરખું બે લાવું કે ન લાવું.
દિનરાત રાતદિન હું સોન્યાં કરું-મરું-છું:
અહીં છે મુકામ મારો તો કયાં ખીજે હું જાઉં ?

૧૬-૫-૧૬૪૪

૭૬

દયારામનો તંપૂર જોઈને—

‘છળી રતનને દેજો, તંપૂરો રણુછોડને—’
 બોલી, દેહ કવિ છોડે; ન તે છોડતી સોડને.
 ગયો ડોહાઈનો આત્મા, ગયો સદ્ભક્ત વેળુવી;
 ગયો ગુર્જરીનો કંઠ, જિભિમત્ત ગયો કવિ.
 કિંતુ આ બેઠી છે તેનું શું શું રતનનું ગયું ?
 —‘છળી રતનને દેજો, તંપૂરો...’

જોઈ-સાંભળ્યું

હૃદયદ્રાવી એ દશ્ય ને શબ્દો અંતકાલના
 કાને ગુંજી રહ્યા—જોઈ પ્રદર્શને કલા તણા
 દયારામ કવિનો ત્યાં મૂકેલો ક્યાંક તંપૂર.
 સૂતા શાંત સમાધિમાં કવિપ્રેરિત સૌ સૂર.
 કોક કાદગુનીસન્ધ્યાએ વસંતાનિલસ્પર્શથી
 ફૂદી જોઈ ગીતધૂને નાચેલો કવિ હર્ષથી.
 તંપૂરો રૂઢે ગયો હાથે, તારે નર્તતી અંગુલી,
 કવિહૈયેથી જીભરી હોઠે સરસ્વતી છલી.
 હશે નાચી રહી ગીતોની અનાયાસઢાસિકા,
 ચમકાવી સ્મિતોત્કુલ ચારુ ચૈત્રની ચંદ્રિકા.
 ને જ્યાં આષાઢી અંધારે વિરહે રજની સુહી,
 આત્મા વલોવીને જાગ્યો હશે નાદ તુંહિ તુંહિ.
 શરચ્ચંદ્રે લહે જ્યારે રસશ્રી ગગનાંગણ,
 આ જ તંપૂરને તારે નાચ્યો રાસેશ્વરીગણ.
 કદી શિશિરની લાંબી ઉખાહીન નિશા વિષે
 બન્યા એ તાર સૌ મૂક, જેમ આજે અહીં દીસે.
 કોઈ જોતું નથી ને—ત્યાં જોયું મેં આમતેમ ને

૧૦

૨૦

ચુકાવી આંખ ઊભેલા રક્ષકોની, મરી કને
કંપતી અંગુલીએ તે તાર છેડ્યા ધીરેકથી.

....

—જેમ કેા સંગ્રહસ્થાને મૂર્તિઓ એકએકથી
ભવ્ય રૂપભરી સોહે ને વચ્ચે સ્વૈર સંચરે
યુવા રૂપરસે દંડ્યો, થંભી ત્યાં સહસા અરે
મૂર્તિ વીનમ્-દ-મેલોની સામે, મુગ્ધ અવાકશો
ઊભે, પ્રસારી ગભરુ કર, ને કરી ના કશો
વિચાર, સ્તબ્ધ સૌ મૂર્ત વીરોનાં ભૂલી લોચન
અંગુલીદેરવે સ્પર્શે વિશ્વોન્માદી અહો સ્તન.
અને તે હાથમાં તેના અરેરે! રૂપ ના'વતું.
આ તો પ્રતિકૃતિ! કે ના અહીંથી ઊપડયું હતું
ટાંકણું તે મહાશિલ્પી તણું! તો યે કંઈ કળ્યો
રૂપમૂર્છિત તં શિલ્પીચિત્તમાં કેાતરાયલો
સ્ત્રીના સૌન્દર્યરસનો સ્વચ્છ આરસઊભરો,
દેરવે દેરવે થે જે પ્રવેશી શોણિતે સર્થો.—

૩૦

....

સહસા ચોંકીને મારા સ્વરવિર્ણવ માનસે
કણોને કંઠું: વીણી લો, ઝણકાર શમી જશે.
ને ત્યાં તારની આછી તે ઝણણાટી ધીરેધીરે
આછેરી થતી, ના થભી તે પ્રદર્શનમંદિરે,
વટાવી ગુણજો ઘેરા મૂઢ પ્રાકૃતનકાલના
શમી અંતે જતી ઉરગુંળજે કોઈ સ્ત્રી તણા.—

૪૦

રેવાનાં શાંત ગંભીર નીરતીરે મળ્યો મહા
મેળો યાત્રાળુનો, સન્ધ્યાસ્નાને તે અર્ચતો અહા

૭૮

સરિદ્વરા કુદ્રકન્યા નર્મદા નિત્યશર્મદા.

રેવાનાં તટતીર્થે તો કવિને જવું સર્વદા.

આજ શિષ્યોથી વીંટાઈ જમાવી સાન્ધ્ય કાલના

રમૂંઝો મંજરાંની ને નિનાહો કરતાલના.

૫૦

એકતારા પરે ઝૂકી પોતે દિલવલોવતાં

ગફગફ કંઠે પદો ગાતાં અશ્રુઓ નિગળ્યાં હતાં.

ઠાલી'તી મેદની સારી, મોડેથી વિખરી, અને

છેલ્લા પોતે રહ્યા, દીધું મોકલી શિષ્યવૃંદને.

કર્તું નમન રેવાને સ્મિતે ગલિત ચિત્તથી,

ડગો ઘર ભણી માંડ્યાં, ચાડ્યા રહેજ હશે મથી.

દયાર્દ્ર દગ થંભી ગૈ ને 'જો! જો! રણછોડ તો!

શું છે?' બોલ્યા. જુએ છે ને શિષ્ય જ્યાં માર્ગ મોડતો

તટના શાન્ત એકાન્તે વાળીને બેઠી સોડિયું

વિધવા, -સમાજના જીર્ણ વૃક્ષનું શુષ્ક છોડિયું.

૬૦

નિરાધાર નિરાલંબ, -વર્તે પ્રહ્લદશા મહીં!

'ચાલો ઘેર!' -કવિ બોલે. 'ઘેર!' ત્યાં ગજવી રહી

પડ્યો પાડીને રેવાતટની દૂર ભેગડો.

'આજા છે વત્સ! રેવાની, છો રાજ થતી!' ત્યાં પડ્યો

કાને શબ્દ, 'મને કૂહો છો? હું તો રતન!' સાંભળી

દૂગંગો ઓશિયાળો એ સાદ હેયું ગયું ગળી.

'સિધુ તો દે, હવે રેવા માંડી રતન અર્પવા.

રેવાની ગલિહારી છે! રણછોડ!' પછી જવા

ઊપડી મડળી ઘેર, ચાલે છે કવિ મોખરે.

મોડી રાતે ય પુરમાં થયો સંચાર તો ખરે.

૭૦

રાજમાર્ગે હાટના સૌ થંભોને આંખ ઊઘડી,

માળિયાં જાળિયાં સૌ તે કરે જોવા પડાપડી.
કવિ દૃઢ પદે ચાલે આંખે ના ઓસર્યા અમી,
વંદોળ લોકલૂલનીના ઊઠ્યા એવા ગયા શમી.
થતાં જ પડખે આડે, સ્વપ્નમાં-અર્ધ સ્વપ્નમાં
તરંગો ઊઠવા લાગ્યા રેવાકલ્લોલની સમા:

-પ્રભાતે જિન્દગી કેરા એ જ રેવા તણે તટ,
ફોડ્યા'તા કાંકરીચાળે પનિહારી તણા ઘટ.
અને નાનપણે એવાં કેં અળવીતરાં કર્યા,
ઝાલી પાલવને ઊભો રહ્યો નેત્રે રસે ભર્યા.
લૈ હથોડી ધસી આવ્યો મુગ્ધાનો વર, ત્યાં છળી
એ જ રેવા તણાં નીરે ઝૂકાવી કાયહોડલી.
તજ્યું ચાણોદ, કર્નાળીઘાટે રેવા-અમી જડ્યું,
લાવણીલલકારે ત્યાં કાવ્યસૌભાગ્ય ઊઘડ્યું.
રેવાનાં પયપાને તે અનાથ શિશુ ઊછર્યો,
પછી ગુર્જરી-ગંગાએ ગંગાનો કોડિલો કર્યો.
હોડ્યો વત્સ, યથા મત્સ્ય જળ ખહાર, જઈ પડ્યો
ગંગાનાં સલિલે, વિશ્વનાથને ચરણે ઢળ્યો.
પછી કેં કેં દીઠાં તીર્થો, 'પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા' કરી,
દીઠો સિંધુ -દ્વારકા જ્યાં રામેશ્વર અને પુરી.
સર્વત્ર સિંધુકલ્લોલે રેવાની દહેરખી સ્ફુરી,
વ્યોમસાગરમાં થે તે રેવાલહરી અંકુરી.
તટના સૂત્રમાં ગૂંથી તીર્થરત્નોની માલિકા,
રમે ભારતના વક્ષે કોડિલી વિન્ધ્યમાલિકા.
તીર્થસારસની હારો ગૂંથાઈ ગીતઢોણથી,
પૃથ્વીહેયે ઊડે એ તો રેવા સ્વપ્નશી સહેલતી.

૮૦

૬૦

૮૦

જલે રેવા, સ્થલે રેવા, નલે રેવા વને જને,
માતા રેવા, પિતા રેવા, રેવા બગિની ંધુ ને.
બપોરા જિન્દગી કેરા નમતાં, ચારુકાસિની
વત્સલા એ જ તે રેવા બની શું સહવાસિની!—

૧૦૦

પછી ના કાંઈએ જોયું, સેવા રતનની ગ્રહી.
(આ તે છે જિન્દગી કેવી ઢાંક્યાં સૌ ધીકતાં અહીં!)
ના બપે હાથનું એના કાંઈ, તો યે સુતર્પતી
સંભાળે સારવારે, ને કું કું સેવા સમર્પતી.
હતા વડ સમા પોતે, તે કાસાર સમી બની;
જિન્દગી એમ સામીખ્યે—દૂરત્વે સદ્ય શી બની!
પૂછો તો લોળી એ કહેશે: લડ્યાં ઝૂંખ્યાં રિસામણે,
હું શું જાણું દીડું શુંએ મારામાં એવું એમણે?
ન જાણે તો ય તે એની સદા આંખ રહી હસી,
ન જાણે કાવ્યની ગૂંચો, કેવી તો ય થતી ખુશી ? ૧૧૦
મૂંગી મૂંગી સુણી ગીતો કીર્તનો ભજનો પદો
કોની પ્રાણકળી ખીલી, વિસારી સહુ આપદો ?
કવિના શબ્દથી નાચે સૌ રાસેશ્વરીમંડલ,
કવિને નચવે કોની ઉરશ્રી મત્તમંગલ ?
દીપી ઊઠયો કવિઠંઠ કોના હૃદયતંતુના
ગુંજનધ્વનિમાં, યાત્રી બન્યો માગે અનંતના ?

પડ્યો એ મૂકીને હેયાસાજ, રે કોકદિ ખરે
ઉપાડ્યા કવિએ ડેરા જવા વૈકુંઠમંદિરે.
‘છળી રતનને દેજો!’—કહ્યું! એ ઉર તો છવિ
વજ્રથી કોતરાઈ છે યાવચ્ચંદ્રધરારવિ.
બલે દીધો ભલા ભાવે તંબૂરો રણછોડને;

૧૨૦

દીધી રતન કોને, જે છોડે ના હજી સોડને?
 આજે એ વિધવા સાચી-જે પુનર્વિધવા-બની,
 વ્યથામયિત ઊડેથી ઉરતંતુ રહ્યા રણી.
 તંતુઝંકાર એ વહેતા અનંતે અણઆથમ્યા.
 -જેઉં છું તો પહોંચ્યો હું મુકામે!- સ્વર ના શમ્યા.
 કાળને હાથ તંબૂરો : હૈયાતંતુથી ભરવી
 ગુંજે ગુર્જરકુંજે, ત્યાં ડોલે શી કવિની છવિ!

૫-૫-૧૯૪૪

સૂક્ષ્મ સપંદો

કવિહૃદયથી ઊઠ્યો તે તો ન શબ્દ વિરામશે,
 સહૃદય જનો શોધી આત્મનુ-ગુહા મહિ રાજશે.
 દ્વિગુણિતરસે ત્યાંથી ભાવિક્રમે રમણે ચડે,
 ઉર ઉર અહો! સૂક્ષ્મ સપંદો તણા પડ્યા પડે.

૨૮-૧-૧૯૪૨

શ્રી. સુમિત્રાનન્દન પન્તને

‘હમારા તો વિદા હિ મિલન!’

‘હાં! મિલન હિ વિદા!’

કરોમાં ગૂંથાયાં ઋણુ મન

ગૂંથે અલ્લિવદા.

દ્રીપકલ્પ-પ્લેટફોર્મ પરે

હાંકે દિલ્હીમેલ.

ઉતારનું કીડીયારું ચોમેર ઊભરે;

જામી સદાની તે ઠેલાઠેલ.

વચ્ચે બે હુદયે રચ્યો દ્રીપ.

ઊભા ક્ષણ આપણ સમીપ,

ઊભિમૂક, અંગુલિવાચાલ;

રક્તસ્પંદ પૂરી રહે તાલ.

૧૦

અચાનક છોડી હાથ, મૂકી

ખલા પર પૂછ્યું તે: ‘શા હાલ?’

‘રંગહીન રંગભૂમિ સૂકી’—

ચોમેર મેં ફેરવ્યો ત્યાં હાથ;

કહું: ‘છે ને પૂરતી તો લૂખી?’

‘અહીં શું? બધે જ!’—દીધો સાથ

કપરી એ વાતે એ તે હસી

આછું; એક કપાલે ઊપસી

લસી રેખા, હાસ્યનો તો છેદ

ઉડાડ્યો એણે ઉઘાડી ભેદ:—

હિમાદ્રિની પૃથુ પગથારે

૨૦

પ્રકૃતિપારણું ભલે તારે,
 અમે કવિતાશિશુ જે કાલાં
 તેના ભલે ગાય અહીં હાલા
 ભીમરવ ભૂંગળાં ભેંકાર;
 તુહિન વાદળની ત્યાં હાર,
 અહીં ભલે અંધ ધૂમ્રલેખા
 આથડે આકાશે જીર્ણરેખા;
 જીએ ત્યાં તું બેસી સૂનમુન
 પતંગિયાં—‘પવનકુસુમ;’
 અહીં ભલે અમે સ્યામમુખ
 ભૂંગળાં ગણીએ ભૂલંભૂળ;
 —હૃદયે શું તારે શું અમારે
 ધૂણી ધમે હિલગણુ અંગારે;
 એક જ ભારત અવધૂત
 જોખરું હસે, શું મૃત્યુદ્ધત
 કાપાલિક, અમૃત લેં ઠાલે
 પાત્રે, —ભગ્ન નિજને કપાલે!
 વટાવીને સ્વપ્ન સીમાપ્રાન્ત
 નિરાશા વિસ્તરે, અનાકાન્ત
 વીર્યભર્યા મહાપુરુષાથે.
 ગુંગળાવું ચોમેરથી સ્વાથે
 ફેલાવેલા દુઃશ્વાસોના વિષે;
 મૃત્યુ જીવે જીવનને મિષે.

૩૦

૪૦

‘એઈ! કપ્પટન એક પકેટ!’

‘એટલી ભલે હો મારી ભેટ !....

કંવેન્ડર બે પૈકેટભલા,

દિલ્હી સુધી ચાલે શું આટલાં?... ૫૦

ઔર બે !’ ‘ના આંખ ઠીક નથી.’

વાતે વળ્યા વળી, અણકથી

કથા ઊભરાઈ ક્ષણ ચાર,

ઊભો નહિ વચ્ચે ઉપચાર;

તારે મુખે ફરકે ન થેંફસ,

મારે મુખે લાગણીની ઝેંફસ

તણી આછી આર્જવજલ્પના,

તારે સ્મિતે સોહાર્દ કલ્પના

સોહ સ્વચ્છ શોભન સાકાર.

ચલો ! હવે ગાડીની ન વાર. ૬૦

ઘડી અઘઘડીનાં મિલને

મિલન-અમિલન દિલને

ઊતર્યા અનુભવમાં નેક.

હશે દેશ ખૂણે ખૂણે કૈંક

કવિજન, સારો દિન ગાય

તો ચે જેની કથા રહી જાય

અણગાઈ. અગાધ આરતે

ગાતા હશે આજ સૌ ભારતે.

અન્નહીન બેહાલ બંગાળ,

વિરાટ તાંડવે નૃ-કંકાલ ૭૦

ચગ્યાં ચારોમેર, વચ્ચે ખસુ

ગાવા કરે; પ્રાણ તસુતસુ
 ટૂંપાતા વતનના સૌ જીએ.
 અર્ધભૂખ્યાં કણ્ઠાટ બાજીએ
 બેન્દ્રેની બજે છે મન્દ્ર વીણા,
 રોટીગાને પ્રસિદ્ધ પ્રવીણા;
 પુટ્ટપાની સમાધિ અઘોર
 વીણી રહી શગરીનાં બોર.
 ગાયાં કરે કવિજન, કદુ
 અનુભવોમાં યે ભાવપદ.
 નજરની નજર તો દેખો,
 આવતો દુકાળ એણે પેખ્યો.
 પચાશેયે ધરે જો બામોશ,
 તો તે ભલા શાનો પછી જોશ?
 દિલ્લા સાથે રામ પંજવાણી
 રણકાવે સિધુતીરે વાણી.
 કોડીલો ગાતો કુસુમાગ્રજ,
 હાથે હંસવાહિનીનો ધ્વજ.

૮૦

ગાયે ગાનમત્ત કવિકુલ,
 અંતર્ગઢ વેદના વ્યાકુલ.
 જીર્ણ શાખા પ્રશાખાઓ રુક્ષ
 ફેલાવી, ભારત વટવૃક્ષ
 ઊભો ટગમગુ, વડવાઈ
 દઢમૂલ ધરામાં રોપાઈ
 તે બધીને નમણે જૂલણે

૮૦

૮૬

કવિકંઠ કિલ્લોલરમણે
 ચઢ્યો, નવજીવનની આશા
 ગાઈ રહે. અરે હશે શા શા
 આરોહાવરોહ ફરાફરે
 પ્રગટતા પ્રાણભર્યા સૂરે?
 નબળે! બાણું કે જીર્ણતરુ
 થશે નહિ નષ્ટ.

૧૦૦

થયું શરૂ
 નવવૈતાલિકો! નવ ગાન,
 કરો પૂરું પ્રોલસિતપ્રાણ.
 ભલે હો વેરાન ઘડી આજ,
 શાની રુંધામણ? શાની લાજ?
 બેઢિલી કે ખુઝદિલી શેની?
 આપણે શો દિન, શેની રેણી?
 કાલિદાસકાલે એ નિશ્ચિત
 ઘરા નહોતી પુષ્પ આચ્છાદિત.

૧૧૦

શકૂણુદલ તણા ઘેરા,
 હશે ભૂખમરાના એ ડેરા.
 પણે અન્ય દેશે અનિરુદ્ધ
 કંઠ ગાજે કવિઓનો, સુદ્ધ-
 મોખરેથી. માનવનું મન
 મુક્ત બને, લણે શાંતિધન,
 તદ્યે લણે તે રક્તગાથા:
 મનુમુક્તિ માટે અમ માથાં.
 પ્રત્યેક ત્યાં ઝોમળ જ્યારે કુટે

સાથે મનસંકટાશો તૂટે,
 એવી એને ઉમદા ઉમેદ.
 છોડી તોડી સર્વ મનુભેદ,
 સંસ્કૃતિ પ્રગટે સુપ્રસન્ન,
 કેઈ ઝૂંટવે ન કેનું અન્ન,
 —માનવભાવી એ ભવ્ય તણા
 કંઠ બની, બનો એ પ્રેરણા.
 આજે ભવ્ય ઇતિહાસ માગે,
 એટલું આવ્યું છે અમ ભાગે
 બળવી જવાનું યુગકર્મ,
 દેશધૂલિ પ્રેરે કવિધર્મ.
 ધરણીનું સુકાયું છે અમી,
 કરવી તે આર્દ્ર હૈયાં ઝમી.
 ભારત ના અવાક ગભરુ
 શોભે; એની વેદનાનો ચરુ
 ઊકળતો તળિયે જ છેક
 સમસમી રહ્યો; મૌનટેક
 અપમાને લાદેલી છોડાવી,
 —કવિકુલ! તારે હાથ ચાવી,—
 ઉઘાડી ભારતનું અક્ષાટ
 જર્જર હૃદયનું કપાટ
 ગિટે રહ્યો આત્મ સમસમે
 કરી દો પ્રગટ તેને તમે.
 હાથે લઈ દુર્ભિક્ષડમરુ,
 ગાઓ: મરે યુગ પેટભરુ.

૧૨૦

૧૩૦

૧૪૦

ગાઓ: ગયો યુગ પેટભરુ.

ઊઠી એક ચીસ તીણી પાડી,
ચમકી ઊઠી ત્યાં રહેજ ગાડી,
ચમકાવી ઉતારુનાં દલ,
કુંધી ક્ષણ જનકોલાહલ.
પછી સરી રહી ધીરેધીરે,
ગઈ.

૧૫૦

આજે સ્મૃતિને સમીરે
તરી રહે બારી ખૂલાર રાખી
મુખ, તેં નજર આમ નાખી,
રચેલ સુકોમલ અંજલિ.
ગઈ ગાડી: ગઈ હશે ગળી
અહીંની સ્મૃતિ યે બધી તારી,
કેવેન્ડર જેટલી યે ચારી
આખી નહિ હશે એણે; કોઈ
સ્ટેશને કે જંકશને જોઈ
ભૂખ્યોદુખ્યો ભિખારી કે વૃદ્ધ
કે કેા તુમાખીખોર સમૃદ્ધ,
નેત્ર અનુકંપાવિસ્ફારિત
થતાં નવસ્વપ્ને જાગરિત,
હશે મારી સ્મૃતિ ક્યાંક સરી
પડી અધવચે; હવે ફરી
ક્યારે થશે મળવું નિરાંતે,
આવા જગે દમ શો એ વાતે?
B. B. સાથે E. I. નો દ્રક

૧૬૦

થઈ જાય, ઘડી નિધરક
 તેમ સાથે સાથે આપણે ચે
 મનોયાત્રા કરી કંઈ જોયે.
 રહી ચિત્તે, સ્ફુરે તે સર્વદા-
 તારી મૃદુ અંજલિની અદા.
 સંપુટે એ હતો એક તારો,
 બીજે હાથ હતો ન શું મારો ?
 સંપુટે મિલન અને વિદા,
 કવિ, અદ્વિદા !

૧૭૦

૧૩-૭-૧૯૪૪

કવિતા

ભિમિ સ્થિર થઈ શબ્દે ચૈતન્યે ઘણકી રહે,
 -કાવ્ય એને જ તો કહે.

૬-૫-૧૯૪૪

કવિધર્મ

કરી પ્રલય ભૂમિકંપ મયદાનવી ખેલતો
સ્થલે જલ જલે સ્થલી રચત જે પ્રદેશે ધુમ્બો,
નહીં શું સ્કુરશે વસંત તહીં વેલીશું ગેલતો
થયે સમય દક્ષિણ પ્રમદ દિગ્વધૂથી ચુમ્બો ?

કુટુમ્બ અથવા વડું સભર ભાઈભાંડુ ભર્યું
વિખાય સહસા પડ્યે અશનિ, થાય ઉદ્ધવસ્તશું;
કુંવારિ કુલવેલ, -યૌવન રગોરગે પાંગર્યું
ક્ષણાર્ધ પણ ઘંભશે ? ઉછળશે ન એ મસ્ત શું ?

કદીક જનલોક તેય કવિ ! ખૂબ માઝા તણ
ચગે કલહતાંડવે, વિવશ આત્મઘાતે મયે;
દળાવ ઉરભિભરા જરીય તું ન, વીણા સળ
પદો મનુ ઉરોગિનાં અમૃત-સારવ્યાં છો રચે.

૧૦

વસંતરસ યૌવનપ્રસર જેમ, રૂહેશે બની
મહા જનવિમર્દમાંય કવિશબ્દ સંભવની.

૧૩-૧૦-૧૯૪૩

ત્રિવેણી

વહે હૈયે મારે ધવલજલ ગંગા શુભમના,
અને વહેતી શ્યામા મહમલપતી મત્ત યમુના.
પ્રવાહો ગંભીરા,
વહે જંને ધીરા;
હસે ગંગા ધન્યા અમૃતમય કલ્યાણવહના,
પ્રગલ્ભા તે અન્યા રસમુખર સૌન્દર્યગહના.
યુગોથી એકાન્તે હિમપદ પડ્યાં આત્મ ભરીને
સરે જંને ત્યાંથી પ્રભુકિરણસ્પર્શે પિંગળીને.

જટાજૂટેથી જે ત્રિનયન તણા છૂટી હસતી,
અને તો યે વેગે પુનરપિ હર-દ્વાર ધસતી,
વહે તે વાત્સલ્યે સુભગસલિલા જહનુતનયા,
રહે રેલી જાણે ગલિતચિત્ત સ્ત્રા તણી દયા.
લહે જેને ભાવો પતિત સહુ યે પાવનકરી,
હહેલા ચિત્પૃષ્ઠે ઉતરી અમીની શીતલઝરી.

૧૦

પ્રવાહે આ બીજા હૃદયયમુનાના, કદિક તો
સ્ફુરે કાળી કેરાં વિષમ વિષ, સૌ એ શમવતો
તટે જાગે વેણુસ્વર મધુરવો ગોપશિશુનો,
રમે ગોપીવૃંદપ્રથિત પડ્યો રાસરસનો.
પછી માર્ગે ક્યારે મરણઅનુભૂતિ સ્ફુરી રહે,
અને આયુઃસ્રોત સ્ફટિક છાંવે કો તાજની લહે.

૨૦

કદી આ કાલિન્દી

મદીલી સ્વચ્છન્દી પથઅધવચે વ્યાકુલપદે

૬૨

જતી દોડી ગંગા નિકટ, ઢળવા શાન્તવિશદે
મહાસ્રોતે, પાછી ફરતી જરી કેં વિધન નડતાં;
સરી પાસે વહેણો, વિનુળ થઈ જૂઠાં જ પડતાં.

નહીં આવે ગંગા
સુહાગી શુકલાંગા નજીક સરતી શું સ્મિતવતી ?
વધાવી, લે અંકે વિકલ યમુનાને, જરી થતી
સ્વયં કિલ્લણ છેને ! સમરસ થશે જ્યાં ઉભય તે,
અપૂર્વશ્રી રૂઢેશે શિવમય લસી ત્યાં નવ પથે.

૩૦

ન કલ્યાણોર્ભિમાં હૃદયઅભિસારો શું ભળશે,
ળની ઝંને એક દ્વિગુણુગતિએ લક્ષ્ય રળશે ?
અને તો તો ત્રીજું
સુધાભીંજયું ભેળું વહન પણ સારસ્વત હશે.

૩૧-૫-૧૯૪૫

મધવે

હૈયાની સૌ લાગણીનાં તુફાન
પીંખી રહે છે નિત ચિત્તના શઢા.
સંકલ્પનું ત્યાં દઢ છે સુકાન,
શ્રદ્ધા ઝગે છે ધ્રુવ વ્યોમદીવડા.

૨-૬-૧૯૪૫

નેપથ્યે નર્તિકાને

ધીરે શ્વસો, હૃદય હે સુકુમાર, ધીરે !
છાંડો હવે હરણુકાળ; ન પારધી રે
છે કિંતુ કાવ્યકલનિર્ઝર આ તમારી
પૂંઠે, સુણો કટિ અને નયનો સમારી.

છેટા રહ્યા જખમના કરનાર ફૂર,
સૌ માંસલક્ષક ગયા રહી ફૂર; ફૂર
જે નેત્રની આણીથી દેહ પરોવનારા,
તારે, કુંભા હૃદય, જેથી પડ્યાં પનારાં.

હો સ્વસ્થ, શાન્ત, જરી શીતલ વારિ પી લે,
ને કેવું જો કવનનિર્ઝરમાં તું ઝીલે !
વિશ્રમ્બ થે ઘડીક ડોલ, મળી અમોલ,
નેપથ્યની જગતજંગલમાં જખોલ.

૧૦

પાછાં વળી અહીંથી ખડાર જવાનું તો છે,
કેં લોલ લોચનનું લક્ષ્ય થવાનું તો છે.
તો જે ક્ષણાર્ધ, ક્ષણ વા, મળી અંતરાલ,
તેમાં ઘટે ભુલ્લી જવી જગરંગજાલ.

જો રંગભૂમિ પર આ પડદા નમ્યા છે,
તાલીસ્વરો ગગનગુંજ જ શમ્યા છે;
તે જેમ સિંધુસ્વ મંદ્ર સુદૂર તીરે
ગુંજે શ્વસો ઘડીક તો અવ દેવિ ! ધીરે.

૨૦

ધીરે, અધીર ઉર, ના ઘડકાર આવા
વિશ્વાંચલે સરલતાથી કહીં સમાવા,

અંગાંગથી જગવિયાં મદતાંડવોને
વંદોળ આમ જ તણાઈ સ્વયં જશે કે ?

ને નૃત્યની ધુમરીઓ પર નાચતું જે,
આકાશના ઉડુ-સુયુગ્મશું રાચતું જે,
તે ચક્ષુયુગ્મ સહસા ખગ કેા વિપક્ષ
પેરે પડ્યું ઢળી સુખે કશું ગ્લાનિદક્ષ !

શાની અધૂરપ તને, ઉરઔરતા શા ?
કે પ્રાણની વણપુરાઈ દુરન્ત આશા ?
તું લીલયા જગત જે હડસેલનારી,
તેને શું કોઈ શકતું દઈ કેં જ, નારી ?

૩૦

શા એ હતા અભિનયો, રસસ્યંદનો એ,
ઉત્કંપ એ રુધિરના, ઉરસ્પંદનો એ,
મુદ્રા મનોહર. અનુદ્યત અંગહાર,
ચારી સમે રુચિર તે કટિભંગભાર !

પૂર્ણેન્દુની નિધિજલે વિલસે કલાઓ,
ને ગુંજ રૂહે અવનિની કલમેખલાઓ,
એવી જગે સુરવ તે ભરતી નચાવી,
મસ્તી વિલોલ પ્રતિચિત્ત મહીં મચાવી.

૪૦

અંગાગના સુભગ ભંગ દહે દગોમાં,
અંઝા ચગે જરીક અંકૃતિથી ઉરોમાં.
રોમાંચકારિ નમણા તહીં નેત્રપાત,
ને સ્તબ્ધતા વિતરતા મુખભાવ માત્ર.

પૃથ્વી ક્ષણેક ધુમવાનું જતી જ ભૂલી,
લે ધૂમડી અધુકડી જરી જ્યાં તું ફૂલી.
ને ઊછળી ઉછળી છાતી પરેથી નીચે
તારા, અને મનુજનેન ઉચેરે હીંચે

તારા અરે પગતણે ઠમકાર માત્ર
હૈયાં તણાં કંઈ જતાં હુકરાઈ પાત્ર.
કાંઠા સુધી વળી જતાં છલકાઈ કોઈ
જેણે સુખેથી ચરણે તવ જાત ખોઈ.

૫૦

ધીરે, હજી ય સ્તનકંપન દેવિ! ધીરે
પ્રેરે નહિ મદિલતા અદકી સમીરે
ને ખોલવાં મૃદુલ એ દલલોચનો જો,
સંસારને કંઈક સાન્ત્વનદાયિ હોજો.

આ એ જ લોચન, જગત્ ધુમરાવનારાં!
ક્યાં નેત્ર તે સદય દિવ્ય સુહાગી તારાં?
આ તો અરે કુટિલ કાચ કૃતાન્તછાયા,
આનંદઅશ્રુ તણી ક્યાં ગઈ ઊડી ઝાંચા?

૬૦

આ સાચવી જગત કાજ હતાં શું રાખ્યાં?
કે એ જ જે વદન તે જગને ય ઝાંખ્યાં?
લીલા વિકાસી સખિ! તે રસલોચનોની
સામે જગે વિલસી કાચતણા કણોની.

હા મેં ય તે ઘડીક કાચ લઈ ઉછીના
નિદોષ અંતરથી દેખી તને સુદીના !

૬૧

ખામી શકે હૃદયના લય ફરણીન ?
કે યંત્ર શાં નયન જે લયદષ્ટિહીન ?

શું દષ્ટિહીન દગમાં દગરંગ ઢોળી,
કે રિદ્ધિધૂળ મહીં નૃત્યની ગંગ રોળી,
કંપી ઊઠ્યો, હજીય કંપી રહ્યો, રસાલ
તારો સુધાધવલ પ્રાણુતણો મરાલ ?

૭૦

ગાત્રત્રિભંગ તણી રેલમછેલ લીલા,
નેત્રચ્છટા, રમઝટો રસની રસીલા,
લેજે હશે નહિ શું વા સહુ એહ લાગી ?
—એ શંકતાં હૃદય કંપી ઊઠ્યું અભાગી ?

એકે દીઠાં નયન ને સ્તનભાર અન્યે,
આણે મુખચ્છવિ, વળી કટિ તે સુધન્યે,
આત્મા દીઠો લયવિલાસી ન, એહ દાહે
છાતી રહે થડકતી તવ, નતિકા હે ?

૮૦

પૂર્વે અનેક તવ દર્શકવૃંદ એવાં
હોળે ભલે, વળી ભવિષ્ય વિશે હશે વા;
આજે ન શૂન્ય હતું વૃંદ, હતી પધારી
જેવા તને રસિક પૂર્વજની સવારી.

તારે પદેપદ, સુમંજુલ તાલતાલે
ને વક્ષને સ્ફુરણ, સુપ્રભ ભાલગાલે
આભા ઝરી ગઈ નવીન છતાં પુરાણી
રંભા અને મદભરી વળી મેનકાની.

ને કેાણ ત્યાં ભરકટોરી પિચે સુધાની ?
 ગાયત્રી-ગાયક ઋષિ મુજ પોપચાંની
 પીતા સુઅંજલિ રચી શતધાર સોત,
 ને હેવ કેાટિક વસી મુજ ચક્ષુજયોત.

૬૦

દીઠી કલા વિલસતી વળી ઉર્વશીની,
 જે ભૂલી પૂર્ણ પુરુષોત્તમ મોહમીણી
 મોહી ગઈ પુરુરવા-પુરુષે. ધરા ચો !
 ધન્યા, જહીં મનુજ વાંછતી અપ્સરાઓ.

હેવો દીઠા અભિનયે તવ વીતધૈર્ય,
 ઇન્દ્રાસનો ડગમગ્યાં ધરતાંજ સ્થૈર્ય,
 ને ભવ્ય ભારતકુલાંકુરની જનેતા
 કેરો દીઠો ઉગમ એક સુનર્તને ત્યાં.

૧૦૦

જોવા મળ્યા મુજ દગે મુનિમાનવો તે,
 ઉન્મેષમાં રકુરી નિમેષથી જાય પોતે;
 જોનાર નૈક, વળી નર્તનહાર નૈક,
 શું સંવિધાન રચ્યું તે હતું એ ક્ષણૈક !

ને એમ દષ્ટિ, રમતાં તવ અંગઅંગે-
 અંગાંગમાં રમી રહ્યા તવ આત્મ સંગે,
 જોતી છટા અજબ સુંદર જે સુનેરી
 રૂપો મહીં લસી અરૂપ તણી અનેરી.

અંગાંગથી-અધરથી, કટિભારથી વા,
 તુંગ સ્તનાઅ થકી, લોચનધારથી વા,

૧૧૦

૬૮

મૃંગે ચડી તરલ માંસતરંગના ત્યાં
 'હું છું!' 'હું છું!' વદી રહ્યો તવ સૌમ્ય આત્મા.

શું નૃત્ય કોઈ જ સમાજ સમીપ વ્યર્થ,
 જે સ્થાપવા સુલય વિશ્વ વિશે સમર્થ ?
 જો, જો, રચી સતત લાસ્ય યુગાંતરોથી
 નર્તતી આદ્યજનની જગમંગલોની.

પ્રત્યેક તાલ ગતિ, ગાત્ર ત્રિભંગ પોષે
 સંવાદતત્ત્વ વિષમે અહીં વિશ્વકોષે.
 ને એમ આ ણધિર મંદ જગત્ કમેથી,
 જો એકરાગ ણન્યું, તો તવ શા શ્રમેથી.

૧૨૦

ઊઠો સુધીર! અધરે સ્મિત રમ્ય ધારી,
 શ્રી આત્મની નિજ પદે ધરી દો હુલારી!
 ઊઠો રચો રમણરાસ રસાંગણે હો!
 ધીરે જગત્-જવનિકા ઉપડે પણે જો.

૧૨-૩-૧૯૪૨

જે રાસ ખેલે—

જે રાસ ખેલે તટકુંજ તે ના
 ગોપાંગના સોળસહસ્રથી જ.
 કાલીકૃષ્ણામંડલને નમાવી
 નાર્યો હોતો એ જ સલીલનૃત્ય.

૨-૬-૧૯૪૨

ચિત્રવિધાતાને

તું સત્યનું નયન, સૃષ્ટિ બધી રસંતું
સૌન્દર્યથી; જહીં થતો તુજ સ્પર્શ માત્ર,
ત્યાં રૂપ કેો નિરવધિ સહજે લસંતું;
પૃથ્વી ગને છલકતાં અમૃતોનું પાત્ર.
'હો ભર્ગ!'—એ સુભગ સર્જકવાક્યના જે
બ્રહ્માંડને ભરીભરી પ્રતિઘોષ ગાજે,
એનો તું મૂર્ત પૃથિવીપટ સાર રાજે.

ઊડી સમુદ્ર સરખા હૃદયેથી તારા
ઊંચે સ્ફુરે સતત મંથનબાળ્ય શાં ય,
ઝીલી રહે ભીતર સત્યપ્રકાશધારા,
ને સામસામી ક્ષિતિજે પુલ ત્યાં રચાય.
છો સત્યસૂર્ય ભણી પીઠ હજે અમારી!
એનું સ્પર્શ, પણ, મંગલરંગધારી—
તેથી ન વંચિત અમે કરુણાથી તારી.

આત્મા તણે અણુઘડ્યો અણુમૂલ હીરો
સૂતો દટાઈ કહીં શોણિતઅસ્થિમાંસે.
એને તું ગોતી દિનરાત રહે અધીરો,
એના જ અસ્ફુટ પરંતુ શુચિ પ્રકાશે.
ને લાઘતાં, વિકટ કાનસ સાધનાની
લેને રચે શત પહેલુ; સ્ફુરે મળની
શી સત્યરંગરમણ તહીં છાનીછાની !

તું દષ્ટિકેન્દ્ર અમ માનવનેત્ર કેરું.
સૌન્દર્યના વિવિધ અંશ ચડે અમારી

દ્રષ્ટે, પરંતુ કદિ રૂપ અમે અનેરું
 સૌન્દર્યનું નવ સમગ્ર દીઠેલ; નારી-
 જુથો દીઠાં પણ સ્વયં નહિ નારી દીઠી.
 એની થવી તપ્ત કૃતિ મહીં ઝાંખી મીઠી,
 જ્યાં પ્રેમની જલકી ઊઠતી પુણ્ય પીઠી.

આકાશની જવલિકા ઉડુથી ખચેલ
 ખેંચાઈ આવતી શિરે નિરખી નિશાએ.
 મોઢ્યાં ય લોચન, જૂલી જઈ કે વસેલ
 વિશ્વો તહીં ગહનમાં; જગ કે સન્માયે
 તારે લઘુ ફલક. ના રસપાળ તૂટે;
 સૃષ્ટિ અશેષ ઉતર્યે પટ તે ન ખૂટે;
 વેરી રહ્યો તું ક્ષિતિજે તહીં હાથ છુટે.

હું જોઉં છું ફલક એ લઘુ, રોકતો જે
 અલ્પાલ્પ શ્રી સ્થલસપાટી; અસીમ ઊડું
 સીમા મહીં સ્થલ બન્યું તહીં બંદિ મોજે;
 ચૂમી, શમ્યો ઉપર મૂર્છિત કાલ રૂડું.
 ચિત્રો પૂઠેનું સરતું સ્થલ, ચિત્રણોમાં
 રેલાય સંજ્ઞમ નવીન અનંતનો ત્યાં,
 સાધી રહ્યો તું સ્થલકાલરસાયણો જ્યાં.

હા કાલ! રે પલવ વિના નવ જંપ એને!
 તીણા નહોર ભરતો સ્થલપાંસળાંમાં.
 સૌન્દર્ય ઘૂણિત-સુલોચન જોતું ઘેને
 ધીરે ધીરે ઝરી જતું અમી આંગળાંમાં.
 એ કાલ આવત લઈ ઋતુરંગફૂળે,

દે રૂપને વસન બાંધ અરૂપનું નો ।
એને રહ્યો ન અડવો અવ ડાઘ રૂખે.

૧૬-૧૧-૧૯૪૧

અવનીન્દ્રનાથને : ૭૦મા વર્ષે
—ઉદ્ધારી ભારતકલા લઘુ તૃતિકાગ્રે
કોણે, પુરા પૃથિવી જેમ મહાવરાહે?

૧૯૪૧

કવિ

[એના અજિતવનાં બે અંગો-સઃ અને અહમ્-વચ્ચે સંવાદ]

તે-શું છે ?

હું- નથી કંઈ જ !

તે- લે! કંઈ બોલ, બોલ.

શાને રિસાય ? કથની તુજ સર્વ બોલ.

હું- તું તો વદે કંઈ ન. પાણીથી પાતળો હું
વાચાળતાથી બનું.

તે- શું નવ હું ચ મોહું
વાચા વિષે ?

હું- બહુ ચ ! શબ્દથી મોનભાર
આચ્છાદતો તું, રજની જયમ અંધકાર
નક્ષત્રના પટ વડે છુપવે. અરે ના
કેમે ચ કામ પડશે તુજથી ! ન જેના
છે વર્તને જરી ચ તે સુકુમાર ભાવ.
સારું લહે તુજથી વિશ્વ રસોમિલ્લેહાવ,
ટાળે તું એક મુજને, મુજમાં વસીને !
છે યાદ શબ્દ કદિ એક વધો હસીને ?
ને સર્વ નિષ્કુરપણું ઠલવાય તારું
આ ધન્ય પીઠ મુજ ઊપર ! જાય મારું
આયુષ્ય વેઠ કરતાં તુજ, ને તને તો
માં બોલવા ન અવકાશ કદી રહેતો !

તે- એ તો ભલા ઉલટની સહુ વાત, શાને
બોલાવવા બહુ કરે તું મને પરાણે ?

હું- જોયું? કયા રહી જ આખર એ લલારે!

મેં શું કર્યું ન તુજ ખાતર? વાટઘાટે
ધૂમી તને ઘણું ઘણું રિઝવ્યો: કુલોના
પુજે સુગંધિભર કોકિલબુલબુલોનાં
ગીતો સુધાસવત કૈં સુણવ્યાં; સુકુંજે
દીધી સુપુમિ, જહીં કલ્પનસ્વપ્ન ગુંજે
મત્ત દિરૈક સમ; નિર્ઝરવારિતીરે
તપ્પો તને મદિલ મહેકભયાં સમીરે.
ને અંજનો નયનમાં કંઈ ગ્રંથઅકે
કીધાં, વધી ચમક જીભની પ્રોઠ તકે.
અર્પી તને વિવિધ પ્રીતિ જગજગનોની,
લીલા ચખાડી કંઈ લોલ સુલોચનોની.
ફેડે તું જ, એથી વધુ તે પછિ શું કરું હું?
તારું પરંતુ કદિ એક ગયું ન જાહું!

૨૦

૩૦

તે- શું થાય ખીન્નું?

હું- થઈ શું ન શકે કંઈ જ?

તારી અને નથી મને સમજતી ખીજ.
હું હાંકતો કદિક ફરથી દોડી આવું,
થાશે પ્રસન્ન ગણી કૈં ધન ગુપ્ત લાવું.
મૂકું કરે તવ હું કંપત પત્ર મૂક;
શું જાણ્યું શી રહી ગઈ ય હશે જ ચૂક,
તું જોઈ રહેજ કરી દે દુક હાલ ભૂંડે,
ને કાળજની કરચો મુજ સાથ ઊંડે.

૪૦

તે- ભારે તને પડતું કદ?

૧૦૪

હું- ન રે ! મબા છે !
બાણે તું -આ સુમનસેજ સમી સબા છે ?

તે- તારી જ એક જગમાં શું નવી નવાઈ ?
જન્મી કંઈક અણબોલ ગયા તવાઈ.

હું- તે તો થવું જ નિરમાયું દિસે !

તે- બલે તો !

હું- મૂકું છું જા ! હું ચ તને જસ તો વહેતો !

તે- તે જેવી તારી મરણ ! ન મને કદાપિ
તું ફજ પાડી શકશે, પણ, ધાક આપી
કે માંદલાં કવિપણાં કરવા, ઊંચા વા
હૈયા થકી અદવગાં વળી ગીત ગાવા;
ઊડાવવા વિતથ લાગણીના ગળારા,
રેલાવવા રસથી રોતલ વા લવારા.

૫૦

હું- શાને ન તો ભભકરંગભર્યા મિનજે
તું કાઢતો નવરસોમિલચંત સાજે
સૌન્દર્યસંભૂત સુછંદસવારી તારી ?
રૂહેશું અમે નિરખીને નયણાં જ ઠારી.
ખેલાવ છંદ નવલા તું રવાલ આલે,
લૈ રાંગમાં, અસપ કે અરખી મિસાલે.

તે- કેવું તને સુભગ તે ગમતું જ ચિત્ર ?
ને સર્વ આચરણ તો જયમ હો અમિત્ર.

૬૦

હું- શું હું અમિત્ર ? વળી તે તુજ ?

તે- તું ચ તે ! હા !

હું- ક્યારે કહે તુજની રૂંધી જ સર્જનેહા ?

તે- ઘેરી પડ્યો તું ભરડો લઈ, કેા ન બારું;
ને જો રહે કૃપણ આ રસવિશ્વ મારું.

હું- મારું ગળું શું? ઉલટો કંઈ વેળ, બાઈ,
આલ્યો જતો હરણ મારું કરી તું ક્યાંઈ!
રૂંધેતું શરીર પડી છેક જ સૂનમૂન.
લોકોય તે બહુ હસે મુજ જોઈ ધૂન.

તે- રે વાહ! દે પત મને ન, જમાવી છાનો
તું ડાયરો અણગણી કંઈ વાસનાનો
ખેસે; ન ત્યાં કરી શકું જરી ડોકિયું યે.
ઊભો બહાર રહું ભિક્ષુક જેમ.

૭૦

હું- તું યે
ખોલે અરે શું? જગરંગ વિષે ગળેથી
ઝાલી ન તું જ પટકે મુજને બળેથી?
ઘૂમાવતો, જલ વિષે જ્યમ હોઈ મચ્છ!
ને રાખવા જ તવ તો કર ખે ય સ્વચ્છ!
ઝંકારતો તું રસતર્પક કાવ્યવીણા,
ને લાજ ના કદિ તને મૂકતાં જ હીણા
શબ્દો મુખે મુજ જગત્પ્રવહારમાં, તે
લાગે ઘણું વરવું. ભૂલી શકે શી વાતે:
તું સત્યનું મુખ ?

૮૦

તે- હિરણ્મય પાત્રથી તે
જોજે ન ઢાંકયું કદિ જાય જ કોઈ રીતે.
દારિદ્ર્યસંવનનનું વ્રત હો કઠોર!

હું- ને ના તથાપિ થવું નિર્બંધ કે નઠોર!
કેવો તું? તૃપ્તિ તુજને નહિ કે જીવાડયો,
સેવા તને અરપી આજ લગી, રમાડયો.
તેમાં તને નવ જરી પણ ઊણું ચાલે,
ને રિક્તાતા તું લાખતો બસ આ કપાળે.

તે- ના રે મને, અવરને પણ સેવી રહેવા.

હું- સેવા જતાં જ કરવા બહુ લીધી સેવા.
ના કોડ એ અવ રહ્યા !

તે- મુખ દેખવાનાં
રહેશે મળી !

હું- મુજ શરીરની સૌ શિરાનાં
ઊડાત તું રુધિરશીકર, ને ચહેરા
જે બિંદુ બિંદુ પર અંકિત કેં અનેરા.

તે- મુદ્રા હશે પ્રતિમુખે મુખ એકની જ ?
કે બેની ? કે પછિ ?

હું- મને ન પૂછીશ ચીજ
એ એક ! છોડ મુજને !

તે- અળગો રહીશ
સંસારથી ? સ્વજનને ઉર ના વહીશ ?

હું- તે હા અરે સ્વજન ! ને ઉર ! અંક મારા
વિશ્રંભથી દિનનિશાભર જે સુનારા,
હા તે જ ઝોકું મુજને જરી આવતાંમાં
પહેલા બધાથી ગળું મારું દબાવવામાં.

તે- તેથી દિસે હલક કંઠની ખૂળ ખીલી !

૯૦

૧૦૦

રીઝાવવી ય હુનિયા પડશે હઠીલી !
કહે શું કરીશ ?

હું- કંઈ ના; જરી છું સગર્વ.
જેથી હું વંચિત, હુંથી પણ એ ય સર્વ.
ના હું ભમું જગત પાછળ.

તે- કેમ એવું
આલે ? ભલા ! જગતનું ભરવું ય દેવું.
જે તું કંઈ સકલ તે બધું શું ન એથી ?

હું- હું જેમ જેમ રિઝવું, સરકે કરેથી;
રીઝે સ્વયં કદિ વળી ધસી આવી હોંસે;
હોલાયમાન દિનરાત પ્રસાદરોષે.
પામ્યો કંઈક, અહ ! આખર કિંતુ હારી
ખોવું, ખુવાર થવું !

૧૧૦

તે- ને ધરવી ખુમારી !
તું દેખ કે જગત છે થયું કોઈનું ચે ?
તો કાં રિખાય ?

હું- બહુ વારું છું ચિત્ત હું ચે.

તે- રે એ બધી મુમત કે મમતા તણને,
સોંધું અને કવચ-નિઃસ્પૃહતા-સળને,
તું ધૂમ ગુપ્તચર જેમ ભવિષ્ય કેરો
ને કોઈને તુજ હજે નહિ વાંકઠેરો.
જે મંડપો વિવિધ માનવતાલચેલ,
જે રંગ જે નિરવધિ અહીં છે મચેલ.
જે ઊર્મિપૂર વહતાં કરી ઘૂઘવાટ,

૧૨૦

મીઠી અને હૃદયશીતલ તણી થપાટ.
 ખાખી તું ધોમધખતાં કંઈ ચિત્ત દેખ,
 હૈયાની પાનખર કોઈ રખે ઉવેખ.
 જે પ્રીતિમાં સ્કુટ તિરસ્કૃતિ જે થતી જ,
 શંકા-અમાસ પછી ઊગતી ભાવ-ખીજ.
 જે અશ્રુમાં લપકતાં કંઈ હાસ્ય છાનાં,
 ઘોળ્યાં રિમતાસવ મહીં ગરલો ધૂણાનાં. ૧૩૦
 વૈરો તણાં નભઉછાળ વૃથાવલોણાં,
 જે તંતુતંતુ તુટતાં સુકુમાર સોણાં.
 વંટોળ દેખ ચગતા જરી મૌનમાંથી,
 જે શાંતિનું ધડકતું ઉર ગર્જનાથી.
 જે કાર્ય, કંકર શકે ડૂબતા સમુદ્રે,
 આલસ્ય સૌ વિલસતાં વળી નૃત્ય રુદ્રે,
 નૈરાશ્યમાં મલપતી અનિવાર્ય આશા,
 જે કીર્તિકામણુસેલ તણા તમાશા.
 દુર્દમ્ય રૂઢે નિરખ ઉદ્ધત યાતનાઓ,
 સત્તાપ્રમાદ વળી મૌનવિમાનનાઓ. ૧૪૦
 ને કોઈને ન તક દે તું પ્રતારણાની,
 ગાંડો તું-એ તવ રહે જ બડાશ શાની ?
 બેસી બિમાર જનના બળતા ઉશીકે
 રાતોની રાત નિરખ્યું કયમ ભાલ ધીકે ?
 ને જાય જે ઉતરડી યમ માંસલોચો,
 રે શો કુટુમ્બજન-દેહ વિલાય પોચો !
 આ જીર્ણશીર્ણુ વિધિવંચિતની જીવાની,
 જે ! જે ! પણે ભબુકતી કંઈ હોળી છાની.

આ જૂથ એક ધસતું ગણી અન્ય ભક્ત્ય,

આ રાષ્ટ્રનું અવરને પ્રસું એ જ લક્ષ્ય.

૧૫૦

આ વર્ગ એક ઉચકે અહ લોહપંખા !

ઓ દ્વેષથી પ્રગટ જો ચિર યુદ્ધઝંઝા !

દુભિક્ષનું ડમરુ ને સ્વર રક્ષા રેલે,

કંકાલ જો પ્રલયતાંડવ ઘોર ખેલે.

પેલું શમ્યું શિશુ સૂકી સ્તનડીંટડીએ;

ત્યજતાની આ થવી પ્રસૂતિ કઈ ઘડીએ !

કો ગર્ભનો લઘુક અંકુર જો સ્ફુરેંત.—

ને એની એ જ ઘટમાળ, ન ક્યાંઈ અંત.

આંખે ભરી હૃદય, ધૂમ તું સૃષ્ટિએક.

લોકે ત્રિકાલ લસતાં કુશલો વિલોક.

૧૬૦

આ વિશ્વકોષ સભરો તુજને પ્રપન્ન,

તું ઝૂમ મુગ્ધ રસલુપ્થ અલિ પ્રસન્ન.

હું— ના, રે ! પ્રવંચક, મને લલચાવી નાખ

ભટ્ટી વિષે અનુભવોની. રહે ન રાખ

અંતે; થવું અમર કેં કરતાં જ તારે,

એમાં મને મક્ત ગર્દન શીદ મારે ?

તે— જાણું છું તારી શુભ દાનત, એકલો તું

ટૂંપો મને દઈ, ચહે જીવવા. ખરો તું !

હું— કેમેં ય રે ન છુટવો તું લખ્યો લલાટે,

કે કદપી યે શકું ન તું વિષ્ણુ સૂની વાટે

૧૭૦

આયુષ્યની ભટકવું.

તે—

કહું હું ય એ જ.

૧૧૦

જો જીવવું અવધ આ ભરી પૂરી છે જ,
જો જીવવાની ચળ ના જીરવાય કેમે,
આયુષ્ય, ને, વહી જવાનું જ છે જ એમે,
તો ગા અને શમવ કૈક.

હું- વળી કૃસાવે ?

કૈ વાર તો તું અમથાં દળણું દળાવે.
કેા જોરાણું અધવચેથી જ ખાઈ જાય,
ને ઘંટીનાં પડ પરસ્પર બે ઘસાય.

તે- એ તો કસોટી; ન ગણીશ ભલા ! ઘસારો.

કાચો બરાબર પચાવી જવો જ પારો.

૧૮૦

કાં આપી કૌવત કરે બસ મસ્ત રાતો,

રૂંવેરૂંવે નિકળશે સહુ કૂટી કાં તો.

છોને પડ્યાં પથ વિષે જીવલેણુ વિધન,

રે ખેલવો જ બસ દાવ ! ન કમ્પતે જ્ઞ :

લે, જાઉં.

હું- ના ! મિલનખોલ વિના, રખે જા !

તે- ક્યારે પ્રસન્નમન પ્રેરું હું તેમતેમ,

ઉલ્લાસભેર હસતે મુખ તે લખ્યે જા

તું પ્રેમપત્ર લખતો બસ હોય એમ.

૨૦-૮-૧૯૪૪

મુમતાઝ

મુખે દિવસરાત એક તુજ નામ, મુમતાઝ હે !
હવે મગજમાં ન યાદ પણ કાંઈ બીજી રહે.
જીવાની ગઈ ક્યારની ય, વસમા બુઢાપા ઢળ્યા;
હતાં સ્વજન, એક એક કરતાં બધાં ચે પળ્યાં;
ન તખ્ત રહ્યું, બાદશાહ અહીં બંદિબાને પડ્યો.
મને ફકત આશરો તુજનું નામ. સ્વપ્ને મઢ્યો
પણે દિવસરાત તાજ મુજ દોસ્ત ધીરે કહે:
‘અહીં તુજનું સર્વ !’ સત્ય મુમતાઝ, મુમતાઝ હે !

અહો મુજનું સર્વ તું હતી, હતી જ દિલખેલતી.
ઢળી નુરજહાંની સાંજ, તહીં પૂર્ણિમા તું હતી. ૧૦
હતી અમૃતહોજ, મૂઠ સમશેરની તું હતી
લડાઈમયદાનમાં; સિંહણ શી રહી રહેલતી
સદાય મુજ સંગ, ને શિબિરમાં જ ક્યાં આખરે
મને બદનકૂલ ભેટ તુજ અર્પવામાં અરે,
થયો ઉજડ બાગ ખૂદ ! દમ જીવ આ શે લહે ?
કરી ઉજડ જિન્દગી ચલી ગઈ જ મુમતાઝ હે !

કરી ઉજડ જિન્દગી ? પછીથી લાગવાની હતી
—બચી ગઈ તું દેખવાથી—અહ આગ પ્રજ્વળતી
તિમૂરવડલાની ભવ્ય વડવાઈ એકેક હા !
સપૂત તુજ ચારમાંહીં ખુનરેજી જાગી મહા. ૨૦
શહીદ રુહધર્મનો અદલ એક દારા થયો,
શુભ વનમહીં શમ્યો કયહીં મુરાદ માર્યો ગયો !

ન આલમગિરે રહે સુખથી આ કલેજૂં દહે
પસારી બદખૂ સમા બુલમ ઘોર, મુમતાઝ હે!

જરી ય બદખૂ અરે ચમનફૂલ તારાં થકી
કહે મુલક કે જહાં મહીં શી રીત ફેલી શકી ?
અજોડ મુજ બાગતું, હું ય અજોડ માળી હતો !
ગુલો પ્રગટિયાં, થઈ પ્રગટ કેમ ખુશ્ખૂ ન તો ?
જહાંગિર પિતા થકી જરીક બેવફા હું થયો,
મળ્યો જ બદલો, - ભલે વખત કેદખાને ગયો;
તવારિખ વિષે અધન્ય પળ: ભાઈ ભાઈ ગ્રહે
પરસ્પરની જાન ! જા્ય સહું કેમ મુમતાઝ હે !

૩૦

સહું બહુ ય ને રહું કંઈક તે ય લેશું સહી,
હવે બદનસીબ જિન્દગી હશે ન ઝાઝી રહી.
ખિચારી અરધી થઈ ગઈ જહાનઆરા ય તે,
કરે જ ઉઠવેઠ; એક બસ ધૂન: રૂડી ગતે
મળે કબર સાદગીબર જમીનની ઘાસ ને
કુલો પાણુ ઉછેરતી. મુજની તો પ્રિયા તું કને
જગા નિરમી છે જ તે ચિંધત તાજ બોલી રહે:
‘અહીં જ તકદીર તારું!’ મુમતાઝ, મુમતાઝ હે!

૪૦

મહાન તકદીર ! બેય તહીં બેડમાં પોઢશું,
અને કબર સંગમરૂમરની બેય શાં ઓઢશું !
કયામતદિને હશે પાણુ મને તને ભાર એ
ઈમારત તણો, ફગાવી શકશું જ ઓથાર એ
અરે કયમ કરી ? પરાઈ, પ્રિય, રૂપની ચાહર
લઈ જ અપનાવી આપણુ સૂશું, ખુદાનો ડર

ન રાખી જરી ! મેં કર્યું ખરચ દ્રવ્ય, રે એ સહે
ઢળ્યું ન દિલ મારું, કોકનું ઢળ્યું જ મુમતાઝ હે !

ઢળ્યું દિલ, શિલાશિલા મહીં, મહાલ ચણનારનું.
થયું પ્રગટ સ્વપ્ન એહમદ-મહાન મેમારનું. ૫૦
કશું સ્વપ્ન ! આત્મસૌરભર્યું શિલાપુષ્પ આ !
થિજ્યું મરણશૈત્યમાં વિધુરું પ્રીતિનું બાળ્ય આ !
ઝમ્યું અમર મૃત્યુગીત, નયનો થકી શ્રાવ્ય આ !
સુહાગી યમુનાતટે હૃદયનું મહાકાવ્ય આ !
શિલાકવિનું સર્વ એ, નૃપનું લોક છોને લહે;
હતું હૃદય એનું, સાધન જ મારું, મુમતાઝ હે !

પુરાઈ પ્રિય ! અન્યની હૃદયલક્ષ્મીનાં તું પડે !
અરે મુજનું મોતી તે અવરને પડ્યું દાળડે ?
શિલાકવિ કરી ગયો નિજનું સ્વપ્ન અસ્પૃશ્ય ને
સલામત, થયું જ પાક તુજ પોઢવાથી; અને ૬૦
ભલે વચન પાળ્યું, મેં ન તુજ કાજ કાંઈ કર્યું.
અરે બદન તારું રૂપભર ગંદિબાને ઠર્યું !
કયામત લગી ભલે વસશું અન્ય-હૈયાગૃહે,
રટી રટી રચીશ તાજ, મુમતાઝ ! મુમતાઝ હે !

શિલ્પલાલસા

જેઉં સજીવ મુખ કોઈ શિલાકઠોર,
ચૈતન્યહીન, અતિ કર્કશ, ભાવચોર,
ચિત્તે મને થતું જ સર્જનહાર! ત્યારે,
કે છોડી દે તું ઘડવાં મુખ આવડાં રે,
કે લેઈ ટાંકણું શિલા થકી હું અનેરા
માનવ્યથી તરવરંત ઘડું ચહેરા.
ને શિલ્પલાલસ ગની જતું હૈયું આ રે!

માનવ્યની-કદિક તો પ્રભુતાની છાની
ધારી રહે ઝલક સૂરત સૌ શિલાની.
ને એકવાર પ્રગટી, ન થતી અલોપ;
સ્થાયે રમે, જગતઅંચલથી અગોપ.
ઝીલાય શૈલશકલે કણુ ચેતનાનો,
ચહેરો જવો જ બદલાઈ પછી ધરાનો,
સૌન્દર્યનો જગપટે લહરાય રોપ.

૧૦

શિલ્પી અહો અજળ સૌ જગઅંગનાઓ,
અંગાંગથી સરજી, લેતી અજોડ દહાવો.
પ્રત્યક્ષ પ્રીતિ-પ્રતિબિંબ કરી બતાવે,
ઊછેરતી હૃદયના અણુમૂલ ભાવે.
સૂતા શિલાઉદર માનસગર્ભે મારા,
પોષાય તે મુજ ખમીર થકી જ સારા.
ને કેવું શૈલહૃદયા પ્રસવે રિભાવે!

૨૦

રે પાંજરે મુજ પડ્યાં સપનાં શિલાના,
છોડાવવાં સહુ ય તે; ગગને કલાના

ઉન્મુક્ત ઉદયન છો કરતાં વિલાસી.
 મુર્ઝાયલા મુજ ઉરે મૃતસ્વપ્નરાશિ,
 ટોચ્યાં કરી સતત ખર્ચવી જિન્દગાની.
 સંજવની સમ અહોનિશ ટાંકણાની
 પી તીક્ષ્ણધાર, સહસા ઉઠશે જ હાસી.

હું લેઈને નિશદિ ટાંકણું પત્થરેથી
 રેખાંકનો મણુ વડે કરતો ધીરેથી.
 હે વિશ્વશિદ્ધિ! તુજ ટાંકણું ઊઘમાં ય
 મારે મુખે રહ્યું જ ફેરવી. તેજછાંય;
 તારા અરે અનુભવી મૃદુ એ પ્રહાર,
 હું શીખું છું સકલ શિદ્ધિ તણા પ્રકાર,
 ને પામું કેમ ફરકે મુખ દિવ્ય ઝાંય.

૩૦

ભાવો તણી પડી ઉરે મુજ કોટિ શદ્યા,
 તે પાદરેણુથી કરી તું જજે અહલ્યા.
 રે આવ! આપણુ મળી ફરી એક સૃષ્ટિ
 હા જોઈએ સરજી! જે ઉરભાવવૃષ્ટિ
 ઝીલી શકે સતત, એતનની પિપાસા
 છીપાવતી, બની રહે રસતૃપ્તિ આશા.
 ને વિશ્વનેય કરતી ચરિતાર્થદષ્ટિ.

૪૦

માન્યા જ દેવ અહીં પત્થર એટલા મેં!
 ફેાડ્યાં બધાથી શિર તો મુજ કેટલાં મેં?
 હૈયું દઉં મનુજનું, ઝટ દે ન ચારી.
 હૈયે તથાપી ધૃતિ એમ ન જાઉં હારી.
 જો નાથ! કેં હૃદય પત્થરશાં કર્યા તેં,

૧૧૧

ને! કેંક પત્થર મહી હૃદયો પુર્યા મે.
ના સૃષ્ટિ હો હૃદયરંક કદાપિ તારી !

૪-૬-૧૯૪૫

પ્રણય અને વિરહ

પ્રણય જીવનગીત તણો જ 'સા'.
વિરહ છે 'સમ' એ વળી ગીતનો.

૧૨-૮-૧૯૪૪

આવ્યો છું મંદિરો જોવા—

આવ્યો છું મંદિરો જોવા, જોવા દક્ષિણ મંદિરો,
સંકડો માઇલો કાપી,—ગિરિ ઓળંગી, કંદરો
વીંધતો રેલગાડીમાં વટાવી વન ને વડાં
મેદાનો માપતો વેગે જોડેલાં જેતરે મઢયાં.

ચોલ, ચૌલુક્ય ને પાંડ્ય, પલ્લવો, નાયકો અને
ધર્મી હોયશો નિર્ગ્યા આ સુરમ્ય પ્રદેશને
ખૂણેખૂણે, વળી કુંક લક્ષ્મીવંતે રચાવિયાં
નગરેનગરે ગામોગામ, ભવ્ય સુહાવિયાં
તટે સમુદ્રને શાન્ત લાંબી શતાબ્દીઓ થકી,
મંદિરો;—કુંક ખંડેરો, કુંક તો ચે રહ્યાં ટકી;
કુંક તો વિધર્મીઓ કેરા કરે લોખ્યાં અમર્ષમાં,
લીલીસૂકી અનુભવી કુંક સહસ્ર વર્ષમાં
ઊભાં છે. કાલ તો ક્રેન્ધ અને અંધ્રેજનાં દળે
કોઠીકિલ્લા ગણી લીધાં ખપમાં વસતી પળે.
અને આજે ચ ‘એ.આર્.પી.’ પાટિયાં લટકેલ છે,
—પ્રજાને ળસ દેવાને ભરોંસે શી મૂકેલ છે!
દેશની શેષ આશા શાં જોવા આવ્યો છું મંદિરો.

૧૦

ડોકાતાં તાલઝૂંડોની પૂંકે તોતિંગ ગોપુરો.
ચાર દિડનાગની સામે ઊભા ચાર દિશા મહીં
ટોપ પહેરેલ સંત્રી શાં. ક્યાંક તો લાગી છે રહી
લાંબી લંગાર કેા ઊંચાં કેા નીચાં ગોપુરો તણી,
વચ્ચે વિમાનની વીંટી આકૃતિ છેક વામણી.
ક્યાંક તો ઢંગ શા આડાંઅવળાં ગોઠવી કીધાં?

૨૦

વિભુની વિભુતાના શું ગંજ છે ખડકી દીધા !
 સ્વયં દિગ્ગજરાજે શું આવી ઝૂલંત બારણે ?
 શૈલકૂટ સમાં જાણે ચીંધી રહેતાં વિરાટને.
 જગ ભંગુરની સામે ડોલતી ઉપહાસમાં
 તાલનાં ઝુંડ માથેથી વાસુકીની ફણા સમાં.

અને અંદર ચોકે જે ઘાટીલા જળકુંડની
 રમ્ય સોપાનમાલાને તટે ઊંચેરી માંડણી
 પરે સલાગૃહ તણે સોહે સ્તંભસહસ્રથી,
 એ તે મંડપ છે શું ? કે શિલાનું વન તો નથી ?
 ને આ પ્રદક્ષિણામાર્ગો શા પ્રલંબ રચેલ છે ?
 મોકળા, હાથીઅંખાડી સાથે યે સ્વારી રહેલ છે !
 દીપમાળા રચી મોટા વર્તુલે, શેષનાગની
 ફેણા સહસ્રશી; એની પ્રતિ ફેણે સુહે મણિ.

અને સામે જ નંદી જે બેઠો છે એ ય અલ્પ ના.
 એની વપુસમૃદ્ધિની આવે શી રીત કલ્પના ?
 ઊભો એ થાય તો એની નીચે થઈ શકે જઈ
 બગદો શીંગડે ઊંચે, ભીડ લેશ પડે નહીં.
 લંબાતી ડોક, ને કણે સરવા દીસતા અતિ,
 નીકળી જીભ ફૂલેલાં નરકોરાં જઈ ચાટતી.
 બેઠો છે પગ વાળીને જમણે પડખે નમી;
 થતું કે કદી બેઠી ને બરડે માંખ, તો જમીં
 પરે પગ પછાડીને જોરમાં પુચ્છ વીંઝતો
 યે જશે હમણાં ઊભો, સારી પૃથ્વીથી ખીજતો !
 અને ત્યાં કંઠની એના માલાઓ ઘંટડી તણી

૩૦

૪૦

સૌમ્ય સાન્ત્વન રેલંતી રહેશે મંજુ સ્વરે રણી!

મૂર્તિઓ ય મહાકાયઃ અનંતશાયિ વિષ્ણુ આ,
ગોમટેશ્વર આ, ઉત્ત નૃસિંહ વિશ્વજિષ્ણુ આ.

૫૦

‘રાઈ’-‘અણા’-સમાણા આ ગણેશો હાથીધી વડા,

હોત શ્રીકૃણશા ત્યારે ગણેશો અહીં કેવડા?

મંદિરદ્વાર પાસે ત્યાં ઊભા છે રોકીને પથ,

આકાશ ચુંબતા ઊંચા અહો વિરાટ એ રથ!

હુદ્ર નામે અહીં કે ના, અને ના કાંઈ સાંકડું;

સીમાને ભેદીને રાજ્ય ભૂમાનું વિસ્તર્યું વડું.

સ્થાપત્યે ઊભરી જેવી સોહે ભિન્નિત ભવ્યતા,

શિલાશિલા તણાં હૈયે ઊભરે એવી રમ્યતા.

હમણાંજ છરીથી શું કાપીને ગોઠવ્યા ન હો,

દીવાલે પથરો એવા સોમનાથે સુહે અહો!

૬૦

કંકણાકૃતિ સ્તંભો તે સંઘાટેથી શું ઊતર્યા?

• સ્તંભે સ્તંભે ટાંકણાનાં જાદુ અજળ ઊભર્યા.

અહીં આ હારની હારે હાથીની ચાલી જાય છે,

અહીં અશ્વો રથો દોડે, ત્યાં સૈન્યો અથડાય છે.

મત્સ્યવેધ અહીં, ને આ વાલીવધ, પણે વળી

શીંકે કનૈયો પૂહોંચ્યો છે ગોપળાલપીઠે ચડી.

હર-ગૌરી એકરૂપ અહીં, હરહરિ તહીં,

વેણુ વગાડતી મૂર્તિ ધ્યાનસ્થ કૃષ્ણની અહીં.

હંસપંખી તણી પીઠે અલવે દેહ ટેકવી

રતિ સ્વારી કરે, એને માથે કાક રહ્યો લવી.

૭૦

શિવ ને પાર્વતી વચ્ચે નૃત્યની સરસાઈ આ;

નટરાજ તણી રમ્યરુદ્ર લીલા શી છાઈ આ!

૧૨૦

‘આવશે ? નહિ આવે શું ?’ તર્જનીને ઊઘી કરી
 વિમાસે નર્તકી, એની અંગુલિ કંકુથી ભરી.
 ડાબે કર અરીસો ને માથેથી જમણો ઢળ્યો,
 આશાભરી કરે ભાલે અંગુલિ થકી ચાંદલો.
 કરે ચાપ, અને શું ત્યાં શરસ્થાને શરીર છે !
 મૃગયા ખેલતી શી આ રમણી રસવીર છે !
 વિવસ્ત્રા યુવતી આ થૈ વીંછી ખંખેરવા જતાં;
 —એ તો કામ ! કહે સંત, પેળી નિર્દોષ નમ્રતા.
 શિરે કર મૂકી લાસ્યે રેલાવે રસનિર્ઝરી,
 દુહને કરવા ભસ્મ સ્વયં મોહિની થૈ હરિ.

૮૦

નાના સ્વરૂપથી આવાં સુહતાં ભવ્યસુંદર
 દેશની દિવ્ય સિદ્ધિશાં બેવા આવ્યો છું મંદિર.

નથી અસુંદર કંઈ, નથી કેં અહીં છુદ્ર કે ?
 દેવો અને ભૂદેવોને મન કેા નથી ચુદ્ર કે ?
 ભૂમા ને ભવ્યતા વચ્ચે નથીને મન સાંકડાં ?
 પ્રજા ઝાઝેરીનાં શાને લાગે છે મુખ રાંકડાં ?
 માગેં રહી જહારથી જ દારોની આરપારથી
 દેવની કરતા ઝાંખી લોક આ કેં મથીમથી.

૮૦

અથવા ભીંતળારીથી સોનેરી શિખરે પડે
 દ્વિષ્ટ, એમ જઈ ઊભે, પ્રભુપ્રસાદ બે જડે.
 અને જે ગર્ભદારે જે ઊભે મૂર્તિ સમીપમાં,
 એય ભોળાં અદવગાં, ઝાઝાં તો મૂર્છિતો સમાં.
 પુરુષાર્થ તજી ભીરુ માગે કે કોક કયાંકથી
 કરે મંધા સ્વાર્થ સિદ્ધ, આશરો અન્ય કેા નથી.

દાસ્યદુર્મળ હૈયાંની પ્રભુશ્રદ્ધા ય પાંગળી,
આવાંની પ્રભુ યે તે હા ! જાલે શી રીત આંગળી ?
જુગની જડતાના આ કેટકિલ્લા સમાં અરે
મંદિરોમાં હશે કયાં યે ભરાયોલો પ્રભુ ખરે ?

૧૦૦

પ્રભુને ગર્ભગૃહથી કાઢી મૂકેલ હો ભલે,
ભૂમાભવ્ય શિલાવેશે રમે કિંતુ સ્થલેસ્થલે.
પ્રભુ પ્રત્યક્ષ સર્વત્ર શિલાનાં હૃદયે વસી,
સૌન્દર્યમૃગયા અર્થે આમંત્રે યાત્રીને હસી.
દેવ તો દેશનો ખૂણેખૂણે ભરી દિસે વસ્યા,
દેવનાં મંદિરોની—આ મનુષ્યોની જ શી દશા ?
આજે વિદેશીને હાથે થયાં છેક જ જર્જર
દેશી મુજ,—દેવનાં એ જોવા આવ્યો છું મંદિર.

૧૧-૬-૧૯૪૫

સંસ્કૃતિ

ખંખેરી ફેંકી દે વૃક્ષ પાંદડાં, ના કદી થડ;
રૂઢિઓ ખરતી રુક્ષ, ટકી રૂઢે સંસ્કૃતિવડ.

૧૬-૮-૧૯૪૫

૧૧૨

સાંભરે

ડુંગરે ગાવલડી ભાંભરે;
મને રહી રહી સાંભરે, ડુંગરે૦

મારા ઘર પછવાડે ખંભેરિયા પર સાંભળેલી તે નથી ફૂટેતો,
દુખખણ જોવાને અમે ગ્યાં'તાં ત્યાં ડુંગરે સાંભળી ઓચિતી એ તો,

નમતા શિયાળાની સાંજરે,
ડુંગરે ગાવલડી ભાંભરે.—મને૦ ડુંગરે૦

જેયાં મંદિર, જેયા દેવભૂદેવ ને ભાંડુડાં દેશનાં જોયાં,
ડગલે ડગલે દશા દેખીને દામણી ક્યારે તો લોચન લોયાં.
કાવેરીતીર ને કન્યાકુમારી ક્યાં, મૈસૂર ને ક્યાં હંપી ?
કાલે ઇલોરા, અજંતા તે આજ, હવે ઘેર જઈ બેસશું જંપી.
જેઈ ગુફાઓ, એકોએક ચોરડે ઉમંગભેર અમે ધૂમ્યાં,
પગલાં લોપાએલાં તપસીસંતોનાં ભાવલચ્યાં નયણાંએ ચૂમ્યાં.
મૂંગી ભીંતો કનેથી આછેરા લલકારે સામા જવાળ અમે ઝીલ્યા,
ળાકી રહ્યું તે ભીંતછળીઓ છળીલીના દાખવે રંગ રસળીલ્યા.
ડુંગરનાં પડખાંમાં ધરતીમૈયાની અહીં ઊઘડી શી મુખડાની લીલા !
પ્રેમધર્મ થડકારે થડકે છે મંદ હજી પ્રાણો માભૂમિના હઠીલા.
વંદીને ઊતર્યા નીચે ને ઠારી જરી વાગુરાના વહેણમાં આંખો;
નિર્જન સુમસામ ગિરિભેળડોની પૂઠે ફૂબેલો ભાણુ થયો અંખો.

વળતાં'તાં ઊઠી જ્યાં આખરે,
ડુંગરે ગાવલડી ભાંભરે.—મને૦ ડુંગરે૦

એ સાદે ડુંગરો વચાળમાં વહેતી વાગુરાનું પાત્ર ઊભરાયું,
પડધાનો ઘેર સામસામે અથડાઈને આખું ચે વ્યોમ વલોવાયું.

ઊભી ગુફાઓની ઉપર, ડુંગરને માથે, એ સાદ કરી દેતી,
કોડભર્યા યાત્રીને અમને અખૂઝને શું ચ હશે ભૂમિ આ કહેતી ?

ઊભી અદીઠ ક્યાંક ઝાંખરે,
ડુંગરે ગાવલડી ભાંભરે.—મને ડુંગરે

શું એ માભૂમિની હૈયાલક્ષ્મી આમ ઊડી આરતે રહી રેલી ?
ઊભી અનાથ સાદ નાખે, નથી કોઈ પડતીવેળાનું બેલી !
ના ! રે એ તો અધીર વાછરુ કાજે વહે, ઊભરો જોઈ હૈયાનો.
તલસું છું વત્સ હું, માવડી ! ન રોકજે તારો ઉદાર હવે પાનો.

તરપા જગાવતી અગાધ રે, ડુંગરે
તરપા છિપાવતી માત રે, ડુંગરે

મને રહી રહી સાંભરે,
ડુંગરે ગાવલડી ભાંભરે.

વસન્ત

સખિ, અવનિને અંગાંગે શો વસન્ત-નશો ચડ્યો ?
સ્વર કહિ ઉઠ્યો જો તો ને ક્યાં જતો પડ્યો પડ્યો !
મલયગિરિને હૈયે જાગી જરીક શી મર્મર,
હિમગિરિ તણાં ત્યાં તો ગુંજી ઉઠ્યાં સહુ ગર્જર.

૧૯-૨-૧૯૪૨

ગ્રીષ્મગીતા

વિરમતા સૂરો મૃદુલકોમલ વસંતલ કાગના,
જાગ્યા અનાહતનાદ એકાએક ત્યાં વૈરાગના !
જટાબૂટ વિખેરતો જોગી ઉનાળો આવિયો,
નાજ્યા અડીંગાલીમડાનીચે, મુકામજ એક એ એને ભલે રો ભાવિયો.

રાયણ ગળે, મહુડા ફળે, આંખા લળી લળી જાય રે,
નદીતીરે કરમદીનાં ઝુંડ ઝોલાં ખાય રે.
ગોંદરે વડ ડોલતા ને ચોતરે
પુરોહિત શા પીપળાની જીલડી પલપલ કરે.
—એને ન મીઠાં ફળ, ન કે ગંભીરતા;
કે વરી એને ન વાણીવીરતા.
ઘેઘૂર મૂંગી છાંય ઢાળે, ઊગીને પડખે ખડા,
ઘર ઉપર શીળી હથેળી ઘરે ઘરખમ લીમડા.

૧૦

ના જીએ મધ્યાહ્ન, ના સન્ધ્યા જીએ,
વૈશાખના વંટોળિયા માંડે જ શાં રમખાણ ચારે બાજુએ !
ઘખી ઊઠે ધરણિ, માથે લૂ ઝરે,
ઉઝરડા પડતા વનશ્રીને કપોલે કૂર રે.
હાંફતી પૃથ્વીની ઘેરી આહ ઊંચેરી ચડે,
આકાશહૈયેથી ઊંડો નિઃશ્વાસ ત્યાં નિસરી પડે.
—આંગણે ને ચોસરીએ ભલા ઢાળ્યા ઢાલિયા,
મધુરપલયા ત્યાં લીમડા વાઈ રહે વાહોલિયા.

૨૦

ગોરજસમે અવધૂત શો દિન ધૂંધળો,
ગૂગળરચ્યા મંડપ કને શો માનવીમેળો મળ્યો !

૧૨૬

દમદમ ધ્રુવક્યા ઢાલ, ત્રાંસાં ગડગડ્યાં,
 દૂર ડુંગરકોતરે પડધા પડ્યા.
 દીકરી વોળાવતાં માળાપનાં મહીં અર્ધદૂસ્કાં આથડ્યાં,
 ને મહીં તે નવવધૂનાં કરુણ કોડલચીં ચ ધ્રુસકડાં ભળ્યાં.
 ગાજે ઘૂંટાયા ઘોર ત્યાં શરણાઈના,
 દૂરદૂર જઈ શમ્યા એસૂર સૌ વનરાઈમાં.
 મોડી રાતે ગામ આખું,
 હરખ-થાકયું,
 નમાયું શું-પરાયું શું-શિશુ બાણે ઢખૂરાયું નીંદમાં,
 ધીરેકથી ઢાળી રહે ત્યાં વીંજણા
 કોણ ખીબું રે-વિના તે સદાવત્સલ લીમડા ?

૩૦

ભર દનાળે વનરૂપતિના કોશ પ્રાણે ઊભરે,
 સાંજટાણે જોળને મદભર દુમો સૌ રસ ઝરે.
 આ ભૂમિની મધરાત્રિઓ શી મસ્ત મનભર મધમધે !
 નીતરેલી આંદનીમાં પરિમલો ઘોળાય અવની રગરગે.
 વહેલી ખહુરોડે આસલીની ઠંડકે
 આકાશતારા જ્યોતજ્વર દૂર આછા તગતગે.
 નીચે ઠર્યા શા થર ઉપર થર મોગરાની મહેકના,
 ઊંચે તરે તરવરે વાદળ લીમડાની કટુક ગાઢી ગંધનાં.
 ને ત્યાં સરે રહેલાણી વચમાં અનિલલહરી,
 કોક શું મદ્યૌવના છૂપાવતી નિજ પ્રીત ગહરી
 એકલી ચલતી ચલે, ત્યાં એહના પાલવ તણા
 એક છેડે તો મીઠી કડવાશની કંઈ ના મણા,
 અન્ય છેડે આહ પુશ્યૂ પુશનુમા !
 એકની અપટે મર્યો પ્રિય અન્યથી ઊઠે પુનર્જીવન્ત થઈ, બાણે હુમા.

૪૦

ખૂંત્યાં ધરામાં મૂળ ઊડાં ચૂસવા.

કડવાશ, ને મન કર્યું એ સૌ પી જવા.

ગટગટાવે પૃથ્વીની કટુતા જુગોની કારમી,

૫૦

લીમડા !—સામેથી એને તોય રોમેરોમથી પ્રગટાવવાં મોંઘાં અમી.

ફેલાવતા કટુતાલયા હૈયાની ચંદનછાંચડી,

રેલાવતા આશીશની શીતલ ઝડી !

મંજરીની મહોળતે કોકિલ હતો કિલ્લોલતો,

ડાલતો—દિલ જોલતો.

વીતી વસંત, ગઈ ગઈ રે મંજરી !

ને ઝણઝણઝમ્ ગજ ઊઠી જ ગ્રીષ્મની ખંજરી.

અંક લીધો, કંઠ દીધો,

પલ્લવે નિજ ઠંડકે લપટી સુધાલાગી કીધો

કોણે ?

૬૦

અને કોને

ઉરે—ઉભરેલ એ સજીવનીરસ તો પીધો ?

આશા હતી મૂંગી યની ઓથારભારે,

ને વિષાદભર્યો હતો અવકાશ જ્યારે

શાન્ત ને નિષ્કંપ,

—રે નિષ્પંદ,

ત્યાં દૂમો વિખેરી પૃથ્વીનો તે પ્રલય-ગળતા પ્હોરના,

જાગ્યો અહો કિલ્કાર ભર સુનકારમાં ગપ્પોરના !

સૂર લયતી ડાળીઓ મદરોલતી,

હૈયામધુ નિજ જોલતી—અધજોલતી.

૭૦

૧૨૮

જાગી પવનલહરી જરી મૂર્છિત મટી
 કુંજકુંજે ગૃહગૃહે તે ગીતમંત્ર રહી રટી.
 જોઈ જગલીલા બધી ઉન્નત-થડા
 પ્રખર તાપે તપે તોયે હસે ભીતર મોજથી ભડ એ વડા.
 હૈયે હિચોળી ગ્રીષ્મગીતા ઝૂલતા ઊભા અડીખમ લીમડા.

૧૩-૫-૧૯૪૪

કર્તવ્ય !

મધ્યાહને ક્ષણાર્ધ થંભી
 રવિ જાણે સોચે રહેજ :
 સરખું છે બંને જાણુ,
 ચાલો ત્યારે પશ્ચિમે જ.

૨-૬-૧૯૪૫

ફૂલ અને ફૂલ

કવિ ફૂલે : બસ છે મારે ફૂલ
 સુન્દરતા પીશું અણમૂલ.
 ફિલ્સુફ ફૂલે : ક્યારે સૌ દલ
 ખરી રહે ને પ્રગટે ફૂલ ?

૨-૬-૧૯૪૫

લિખાળીઓ

લિખડે હુંબે લચકાલોળ,
લિખાળીઓ હુંબે લચકાલોળ,
લિખાળીઓ—

આખો ઉનાળો એણે વાવલિયા ઢાળિયા,
બળતી બપોરે એણે પંખી હીંચાળિયા,
ગામની છોડીઓને હવે ખેરાવ્યાં લોળિયાં,
લિખડે હુંબે લચકાલોળ,
લિખાળીઓ—

તાપે તપીને બધી કાલ ઊઠી પાકશે,
અંતરની એની બધી કડવાશે ત્યાગશે,
-ઊતરે આ એક રીસ તારી જરાક શે?—
એ તો કાલે થાશે મીઠી ગોળ!
લિખડે હુંબે લચકાલોળ,
લિખાળીઓ—

મધ્યાહ્ન

હતી ક્ષિતિજ હાંકતી, પ્રખર ધોમ ધખતો હતો.
 અઘોર અવધૂત શી હતી છટા જ મધ્યાહ્નની.
 વિલાઇ ભયદ્વજની નહિશી છાંયડી સૌ બની.
 અને અખિલ રોમરોમ અવકાશ બળતો હતો.
 હતો પવન એહ ? કે ભભુકતો શું ભડકો હતો ?
 ઝળેળી ઉઠતાં અરણ્ય તરુ ઝુંડ ને ઝાંખરાં,
 જરી છણુછણી ઉઠ્યાં ઝરણુનાં મૂંગાં ઝાંઝરાં,
 નિરંત્રિ દવ સૃષ્ટિને પટ અફાટ ભમતો હતો.

હતું સકલ શાન્ત, છાતી મહોં મૈય નિઃશ્વાસ તો
 હતો દીધ દબાવી, ત્યાં લઘુક એક વંટોળિયો
 ઉઠ્યો કહીંથી ને પૂંઠે પકડવા જ જાણે જતો
 ન હોય ત્યમ, વાડ પાછળથી કોઈ ખર ભોળિયો
 પડ્યો સુકલ ખેતરે ગજળ હોંચિહોંચી કરી.
 સજીવ થઈ સૃષ્ટિ હાશ ! અવનીની મૂછો સરી.

૧૦

સરવડાં

§ ૧

ક્ષિતિજની પેલી પાર કોઈ બાગ,
ત્યાંથી વહી આવે પૂર પરાગ.

પરિમલલચી લહરીઓ દહેકે,
મત્ત બની નભ અણુઅણુ મહેકે,
તમ રક્ત રગરગમાં બહેકે,
કોણ ઠારી ગયું આગ ?
વદ્યો આવે છે પૂર પરાગ.

ક્ષિતિજની૦

ક્યાંક મેહુલે રેલી શાતા;
ધરા સર્વ ગંધોની માતા,
તેને હૈયે નથી સમાતા
આજે અમર સુહાગ,
પાઠવે દિલના પુણ્ય પરાગ.

ક્ષિતિજની૦

૧૧-૭-૧૯૪૫

આભમાં મેઘલ રંગ મદીલો, આંખમાં આંજી લઉં.
 રંગ આછોઆછો આંખમાં ખૂંચે તે તો કોને કહું ?
 જનમોજનમ સંઘ્યાં કરેલી એકલતા ઊભરાય,
 આભમાં મેઘનો મંડપ ઝૂલે, હૈયું ત્યાં ઝૂલવા જાય.
 પોપચાં ઊલળે, પાંપણ પલળે, ચુવે આખું આકાશ;
 આજનાં આંજણ ત્રિકાલ સોહે—એ શી ધરવી આશ
 ઝરમર મેહુલો વરસે, વચમાં ઝીણી ઝખકે વીજ;
 હૈયાની કુંજે કેા કેાકિલ બોલે, પ્રેમની દે છે પતીજ
 આશાનિરાશાના વીજલતારે નેણલાં ઝોલાં ખાય,
 હૈયાની વાતડી આવડા મારા હૈયામાં કેમ સમાય ?

૨૧-૭-૧૯૪૫

ઊઘડ્યા એ આભ ફેરા આગળા, સખી ! વાદળ આવ્યાં.
 આવે ધસમસતાં ગાંડાંતૂર, હો સખી ! વાદળ આવ્યાં.
 કાળુડાં કાજળકલ્લોલશાં, સખી ! વાદળ આવ્યાં,
 જાણે ઊમટ્યાં યમુનાપૂર, હો સખી ! વાદળ આવ્યાં.
 ભાનુના ભર્ગને પી ગયાં, સખી ! વાદળ આવ્યાં,
 જો આ ઊતરી માઝમરાત, હો સખી ! વાદળ આવ્યાં.
 છેટો ઊડે રે તારો છેડલો, સખી ! વાદળ આવ્યાં,
 એની ક્યાં ગઈ તારલિયાળી ભાત ? હો સખી ! વાદળ આવ્યાં.
 અમથી અમથી ઉડે વીજળી, સખી ! વાદળ આવ્યાં,
 એ તો મૂઠીમાં ઝાલી શે જાય ? હો સખી ! વાદળ આવ્યાં.
 તારે પાલવડે ઝગમગ દીવડી, સખી ! વાદળ આવ્યાં,
 ના એ ઝંઝાએ કેમે ખૂઝાય, હો સખી ! વાદળ આવ્યાં.
 આઠો મેવાસ પડ્યો પંથમાં, સખી ! વાદળ આવ્યાં,
 હજી મનની મટૂલી ઘણી દૂર, હો સખી ! વાદળ આવ્યાં.
 અંધારાં ભૂંસે છે વાટડી, સખી ! વાદળ આવ્યાં,
 કાંઈ ઘણું છે આ નયણાંનાં નૂર, હો સખી ! વાદળ આવ્યાં.

§ ૪

વાદળી ઝળુએ આજ મારે ડુંગરે,
દખાણુને ડુંગરે.

આભ ઘેરું ઘમ્મકે,
વીજલડી ચમ્મકે,
ટમકે કેા આંખ સારી રાત મારે ડુંગરે,
રાજ મારે ડુંગરે. વાદળીં

આમ જુએ, તેમ જુએ,
આંખ એની કેાણુ લુવે ?
ડાલે અકેલ અલખેલ મારે ડુંગરે,
આજ મારે ડુંગરે. વાદળીં

વાયુ વદ્યો રંગમાં,
હસી અંગઅંગમાં,
છલકે છાતલડી આજ મારે ડુંગરે,
રાજ મારે ડુંગરે. વાદળીં

૧-૬-૧૯૪૧

ઊભલી રૂહેને રે કે ફેલે તારા દુઃખના દાડા,
 પ્રીતની પૂનમને રે કે દન રદ્યા કેટલા આડા ?
 દરિયાવ દિલથી રે કે ઊછળીને આલ ભરી ઊડી,
 પ્રીતની પારેવડી રે કે કૈની તે પગલી ઢૂંઢી ?
 રુમ્મરુમ્મર રમતાં રે કે વાટમાં ફૂલી શું રાંકડી ?
 આંખ શીદ ગાળે રે કે અમથી અમથી લાડકડી ?
 નાકમાં તે નથડી રે કે આજ અહો ણીજની ઝૂલે !
 મુખડાને માંડવે રે કે બહેલી હવે પૂણિમા ખૂલે.
 પાછું વળી જોતી રે કે ધરતીના ઢળતા ઢાળે,
 ફાળ ભરી રૂખી રે કે આલ કેરી સૂની પાળે.

૬૬

આપાદી મેઘલી રાતે,
હો મરમી !
આવી એક મેઘલી રાતે,
હૈયાં ચઢ્યાં'તાં વાતે,
હો મરમી !
હૈયાનાં વીતકની વાતે.

આંસુએ આંજી આંખડી, આનંદે ભિજી મુખ,
સભરા આ સંસારમાં સુંદરી શોધે સુખ.
શોધે છે પગલે દળાતે,
હો મરમી !
ઢૂંઢે છે કાળજે કપાતે.
આપાદી૦

એક સમે ધન ટપકતો, મોર કરે મદ્યોર,
આતમને અણચિતવી લાગી ગઈ ઝકોર.
હૈયાં હૈયાની સાથે
હો મરમી !
બંધાયાં'તાં એક ગાંઠે.
આવી એક મેઘલી રાતે,
હો મરમી !
આપાદી મેઘલી રાતે.

૨૧.૭-૧૯૪૫

વળીવળીને રાતભર ટપટપ નેવાં ચુવે.
 આભઝરૂંએ એકલું કોણ રહીરહી રુવે ?
 ત્રમકે તમરાં તિમિરમાં, તરુથી જલકણ ખરે,
 ખહોળાં કદલીપણું પર ફેરાં ખખડયાં કરે.
 ઘન ગગડે, થથરે ધરા, છાતી ઊઠે છળી,
 પડઘા ગિરિગોરંભતા પ્રગટે ઉરથી વળી !
 પડખાં ફરતા જીવની કોણ વેદના કળે ?
 ટપટપ નેવાંરવ થકી લચી પોપચાં ઢળે.

૨૦-૭-૧૯૪૫

શ્રાવણ હો !

અરધી વાટે તું રેલીશ માં,
મારી ભરી ભરી હેલ, છેડીશ માં !
અરધી વાટે તું રેલીશ માં.

ઝાલાં લે ધન ગગનમાં, સરવર ઉછળે છોળ.
છાલક જરી તુજ લાગતાં હૈયું લે હીંચોળ.
અરધી વાટે

આછાં છાયલ અંગનાં જોજે ના ભિન્નય,
કાચા રંગનો કંચવો રખેને રેલ્યો ભય.
અરધી વાટે

શ્રાવણ ! તારાં સરવડાં, મોરી અખિયનધાર;
તું વરસીને રહી જશે, એના બારો માસ નિતાર.
અરધી વાટે તું રેલીશ માં.
શ્રાવણ હો !

ગોરી મોરી કાગણુ કાલ્યો જાય કે ચૈતર કોણે દીઠો રે લોલ
 બહાલા મોરા જોખન ઝોલાં ખાય કે ઝૂલણો લાગે મીઠો રે લોલ
 ગોરી મોરી હૈયાં ઢળીઢળી જાય કે ઝૂલણો કયાં લગી રે લોલ
 બહાલા મોરા ઝૂલણો મેલ્યો ન જાય કે ઝૂલણું જિન્દગી રે લોલ
 ગોરી મોરી ચૈતર ચાલ્યો જાય કે વૈશાખ વહી જશે રે લોલ
 બહાલા મોરા આ શો અધીરો થાય કે આજ આછી કાલે હશે રે લોલ

ગોરી બહાલે મેલી આંખલિયાની ડાળ કે ચાલ્યા ચાકરી રે લોલ
 લાગી જીઠી વૈશાખ જેઠની ડાળ કે વેળા આકરી રે લોલ
 આવી ત્યાંતો આપાઠી મેઘ સંભળાય, ગોરીનો ભીંજ્યો કંચવો રે લોલ
 બહાલા મોરા કાગણુ પાછો લાવ્ય કે ચૈતર કયાં મૂક્યો રે લોલ
 આલમાં ફરકે શ્રાવણવીજ, ગોરીની રૂઠી આંખડી રે લોલ
 બહાલા મોરા ખીજની ન કરજે ત્રીજ, ભીંજતી મેં અહીં ખડી રે લોલ

૬૧૦

આજ સોહાગી શ્રાવણ સાંજે
દક્ષિણ હવા છૂટી.
બંધ કરી શું બારણાં બેઠી,
ભેડ રે હૈયાફૂટી !

પાંપણછૂપ્યાં આંસુડાં લૂછે.
કાનેકાને વાત ગુપત પૂછે :
'જેને દૂંડું તે તું છે ? તું છે ?'
પૂછે છે લજ્જા લૂટી.

આજ ૦

આવે છે જ્યાંથી એ ત્યાં તવ છે પ્રિય,
વહી લાવી છે એનું નો હૃદય.
આકુલ અંગે આલિંગ, અદય !
પછી રોશે શિર ફૂટી.

૧૦

આજ ૦

મર્મરે ગભીર બકુલ કંપે,
લેટે અધીર લતા અવિલંબે.
તારી જ એકની રાત અજંપે
શે ખૂટશે અણખૂટી ?

આજ સોહાગી—

૨-૬-૧૪૯૫

§ ૧૧

વીજળી શરમાતી ચમકે વીજળી.
વીજળી મલકાતી ટમકે વીજળી.

દોડે આકાશમાં,
કેડલરી આશમાં,
વીજળી વાદળમાં લપકે વીજળી.
વીજળી ઝીણી ઝીણી ઝળકે વીજળી.

હમણાં ઊગમણે,
ક્ષણમાં આથમણે,
વીજળી દબણાદી તોફાને વીજળી.
વીજળી દમકે ઇશાને વીજળી.

૧૦

તેગ સમી ત્રાટકે,
જીવ લેતી ઝાટકે,
વીજળી પ્રાણને પ્રજાળતી વીજળી.
વીજળી આતમ અજવાળતી વીજળી.

ચળકે લલચાવતી,
પલકે મનભાવતી,
વીજળી મદમાતી ફરકે વીજળી.
વીજળી શરમાતી સરકે વીજળી.

§ ૧૨

પૂર! પૂર! આવે છે પૂર!

જગનાં માનવી જાળે રે ફર.

આવે છે પૂર!

પૂર, પૂર૦—

નદીને આજે નથી કિનારા,

અંખતી એક જ સાગરઆરા,

જળે ઝખોળશે જગને સારા.

વેણી વિખેરતી, છાતી હિલોળતી, આવે જનીને ગાંડીતૂર.

જગનાં માનવી હટો રે ફર.

આવે છે પૂર!

પૂર, પૂર૦— ૧૦

અંઝરનૂપુર ફગવી દીધાં,

સહિયરવૃંદને સાથમાં લીધાં;

મનડાં આજે મોકળાં કીધાં.

ચંડી જનીને, જગે ઘૂમીને, રાસ રમ્યાનું ચડયું છે શૂર.

જગનાં માનવી૦

આવે છે પૂર!

પૂર, પૂર૦—

મૂળથી ઊખેડયાં ઝાડ ને અંખર,

તાણ્યા ખેડુ, તાણ્યા ઢોર ને ઢાંખર,

પૂરના ઘોડાની ઝૂલે શી પાખર!

મહીલાં જળે, છાપરાં વળે, રોકવા કોની છે મગફર ?

જગનાં માનવીં

આવે છે પૂર !

પૂર, પૂરં—૨૦

ગાઈ ઘેરા ઘોઘરા ધુધવાટે,

થાકી ક્યારે તો કેફ અફાટે,

આવીને પોઢશે પુરાણે ઘાટે,

પણ જે ધરા, પલટી જરા, તે તો હવે પલટાઈ જરૂર.

જગનાં માનવીં

આવે છે પૂર !

પૂર, પૂરં—

૨૨-૫-૧૯૪૫

આવતીક વીજ પોપચાં વચ્ચે ઝળકી જાય,

જાણે પ્રભુ ! મુજ પાંપણે પાંપણ તુજ પ્રોવાય.

૨૧-૭-૧૯૪૫

હીરાગળ ચુંદડી

§ ૧૩

જીણા વરસે શ્રાવણિયા મેહ, ભીંજે હીરાગળ ચુંદડી,
પેલી ટેકરીઓને દેહ લીલી હીરાગળ ચુંદડી.
ઠાલે ઠાલે નદીઓનાં નીર, ઠાલે હીરાગળ ચુંદડી,
એનાં ફરકે આછેરાં ચીર, લીલી હીરાગળ ચુંદડી.
પેલી ચંદનતળાવડીને તીર ખીલી હીરાગળ ચુંદડી,
જીડે પોયણાંનાં જીણાં મલીર, લીલી હીરાગળ ચુંદડી.
મારી વાડીમાં નવરંગ ફૂલ, ફૂલી હીરાગળ ચુંદડી,
એની જૂલે ઢળકતી જૂલ, લીલી હીરાગળ ચુંદડી.
ભીનાં ખેતરના ઠાલે મોલ, ઢળકે હીરાગળ ચુંદડી,
ઘેલી કોયલ કરે રે કિલોલ, લીલી હીરાગળ ચુંદડી.
મારે બારણિયે બેનીના બોલ, ખેરી હીરાગળ ચુંદડી,
એનું હૈયું લેતું રે હિલોળ, લીલી હીરાગળ ચુંદડી.

૨૪-૧-૧૯૩૨

§ ૧૪

રંગ તારા ક્યાં રે ગયા હો રંગવાદળી ?
 રમતી'તી રૂપલરી ઊઘા અસમાનમાં,
 આમ તેમ ઘેલૂડી ધ્રુમતી ગુમાનમાં,
 જોતી નો'તી સામું ઉરના અરમાનમાં,
 રંગ તારા ક્યાં રે ગયા હો રંગવાદળી ?

ઊંચે જોતા કોઈ જાળકની આંખમાં,
 માગે વળતાં કોઈ પંખીની પાંખમાં,
 નવરા કો કવિજનની કલ્પનાની કાખમાં,
 રંગ મારા ત્યાં રે ગયા હું રંગવાદળી !

રંગ મારા આ રે રહ્યા ! હું રંગવાદળી !

૧૦

૬૧૫

ઝીણા ઝખૂકે આગિયા,
હો ઓ રાજ, ઝીણા ઝખૂકે આગિયા.

ઝરમર ઝરમર મેહુલિયો વરસે,
વરધાના એ તો વરણાગિયા. ઝીણાં

રજનીની છાબ તે અંધારે છલકે,
તારાનાં મીંચેલાં પોપચાં ન પલકે,
આશા શી વીલાતી વીજલની ઝલકે!
પંથીને પ્રેરે સુહાગિયા.
ઝીણા ઝખૂકે આગિયા.—

કુંજને ઝરખડે ઝમખડે ચમકે, ૧૦
ના એ ખૂઝાય જ્યોત, ઝળઝળ ઝખડે,
મનની તે ઝાડીઓમાં મીઠુંમીઠું મલકે,
સૂતેલા પ્રાણ મોરા જાગિયા,
ઝીણા ઝખૂકે આગિયા.—

આ રે મદૂલીને સૂને મારગડે
લણકારા કેના વાગિયા ?
ઝીણા ઝખૂકે આગિયા.—

§ ૧૬

વાદળી તડકો ખમે ને છાંયો પાથરે.
વાદળી પોતે ઠલવાઈ પારકું ભરે.
વાદળી ઝૂકી આકાશને કાંગરે.
વાદળી બેઠી ડુંગરિયાને ગોંઢરે.
વાદળી રંગે ઝળકોળાતી સાંજરે.
વાદળી રાતની રમે રે ! ઉબગરે.
વાદળી ચમકારો આંખનો કશો કરે !
વાદળી પરભાતી ખેડોરમાં રસે ઝરે.
વાદળી આડાઅવળી ધૂમતી ફરે.
વાદળી અમથી અમથી મલકયાં કરે.
વાદળી શું રે આવી ને શું જાય રે !
વાદળી જારે મહિને હવે વાત રે !

વાદળી—

મેર ! બેલીશ માં મેર !

અંધારી રાતને પાછલે પહોર—મેર૦
 પાછલી તે રાતની ઊંઘ મારી ઊડી, ગાજે ગગન ધનધોર,
 એકલ આવાસમાં વીજલડી ફરકે, સરકે મારાં સપનાં નો દોર.—મેર૦
 તારે તે બોલડે ઊભરે અબોલા ને ઊતરે આ હૈયાનો તોર,
 માની આ મન મારું થરથર કાંપે ને કંપે છે કાળજું કઠોર.—મેર૦
 જુગજુગ જેવડી રાત થઈ બેઠી, ક્યારે થાશે અરે ભોર ?
 મટકું માંડું ને ત્યાં તો હૈયાની કુંજમાં ઊંઘે આ શો મચે શોર !
 મેર ! મેર ! મેર !
 બેલીશ માં મેર !

૨૭-૭-૧૯૪૪

§ ૧૮

ધોળાં રે વાદળ કાળી છાંયડી,
લાગે ડુંગરને ડાઘ.
લીલુડા ડુંગર મરમે બોલિયા:
‘હૈયું શ્વેત અથાગ !’

—ધોળાં રે૦

વાદળ ડાલે ને બોલે: ‘લાજ તું !
કોણે દીધા શણગાર ?
તને રે પલ્લવતાં હૈયું ગળ્યું,
કાળપ રહી ના લગાર.

—ધોળાં રે૦

આજે રે પડછાયો અડતાં જરી
હૈયું તુજ અલડાય ?
એટલડી કાળપ મારી ના જશે—
થાકયા પંથીની છાંય.’

—ધોળાં રે૦

૨૬-૬-૧૯૪૫

વિહંગટહુકો

હતું ક્ષિતિજવાદળું, ન અદકું હથેળી થકી.
અધીર તહીં સાંજનો પ્રળવ માતરિશ્વા વદ્યો.
સુતમ તરુનો સમૂહ હરખાઈ ધૂણી રદ્યો.
દિશોદિશ ઉછાળતી તિમિર ધૂળ ઊડે છકી.
તહીં ક્ષિતિજ પારથી પવનને પલાણી ધસે
અગણ્ય ઘનજૂથ મત્ત પળમાં વીંટીને ધરા
અહો મૂશળધાર સર્વ વરસ્યા જ તે પાધરા.
ઘડી નભખૂણેખૂણે તણખતી શી વિદ્યુત હસે !

ઉઘાડ નિકળ્યો, ખિલે અવનિરૂપ ત્યાં નીતર્યું.
અને ક્ષિતિજપાર મેઘદલ પાછું વેગે સરે.
ઘડીકભર ત્યાં પછી સકલ શાન્ત જંખી ઠર્યું,
કહીંથી ગુલમોર ડાળ પર કો કવ્યું બુઝ્બુલ.
કવી ઊડી ગયું, ન કૈંય રહ્યું; તો ય સ્મૃતિ ઊભરે,
વિહંગટહુકો રમી હૃદયમાં રહે મંચુલ.

૧૦

૨-૬-૧૯૪૫

રંગભરી સંધ્યા

રંગભરી સંધ્યાને સંગ,
સૃષ્ટિનો છલકે ઉછરંગ.

એક પાંખ ગિરિએ ને બીજી વાદળમાં,
આંખોમાં ઊભરે ઉમંગ,
ઊડે ગરૂડ રંગ ચંચૂએ ચૂગતા,
રમતા અનંતને ઉછંગ,
રંગભરી સંધ્યાને સંગ.

ઢગતા ધરણી ભણી, ઢાળાતા આભમાં,
છૂપવતા હૈયે રસગંગ,
રંગનાં રોમાંચ ધરી સિંધુરાજ મંદ મૃદુ
અંતરની બજવે મૃદંગ,
રંગભરી સંધ્યાને સંગ.

તાપે તપેલ વીણા પરિમલને પાથરણે
વનદેવી ઢાળે છે અંગ,
રંગોનાં છાંટણાંમાં આછા મલકેત અલ-
બેલા સુહે અંગભંગ,
રંગભરી સંધ્યાને સંગ.

સૃષ્ટિનો છલકે ઉછરંગ,
રંગભરી સંધ્યાને સંગ.

બે પાંદડાં

સાંજને સમય ઘેર આવતાં,
માર્ગમાં નિત નિહાળતો તને.
—વૃક્ષ શુષ્ક, મનભાવતું છતાં,
આજ કે કહી રહું તું શું મને?—

‘જોઈને સુકલ ડાળડાંખળી-
માં ય કે રુચિરતા, તું રાચતો.
આજ દેખ મુજ કાય પાંગરી,
બેક પર્યુથી ય પ્રાણ નાચતો.’

આભની સુભગ ભોં સમક્ષ બે
પાંદડાં પલપલાવી, વૃક્ષ એ
બે ક્ષણે મલકયું; ડાળથી જ ત્યાં
પશ્ચિયુગ્મ ઉડી, જાય કયાંનું કયાં.

૧૦

૧૯-૮-૧૯૪૫

સ્વપ્નાં

અગાશીમાં રાતે સુકલ ખખડે પર્ણ ઉડતાં,
જરી આછી દહેરે કહીંથી ઊડી આવી રમી રહ્યાં.
રથે વાળી વાળી સતત ઢગ શું આંદની તણા ?
હશે દેતાં સ્પર્શે ડિલ ઉઝરડા રુક્ષ રગના !
પછી મોડેથી જ્યાં પવન પણ થાકી પડી જતો,
અજાણ્યે યે જાણે અવનિઉર ડૂમો ચડી જતો,
નભે નક્ષત્રોનાં ગણ સદાય મૂંગાં ટમટમે,
તહીં નિદ્રાસ્રોતે ક્ષણ સુકલ એ પર્ણ વિરમે.

ફરી પાછો ક્યારે પવન અતિ ફૂંકાઈ ઉપડે,
સુકાં પર્ણો એ ત્યાં ખડખડ કરીને હસી રહે.
અને ઝાલી ઝીણો ફરફર થતો પાલવ, જતાં
ઉમંગે ઊડી સૌ અનિલલહરી સાથે હસતાં.
જતાં ? ના સ્વપ્નાં થં મુજ નીંદર માંહીં વસી રહે.
અગાશીમાં મારાં રજનિભર સૌ સ્વપ્ન ખખડે.

૨૪-૧-૧૯૪૫

અલખનો મધપૂડો

ઝૂલે ઝૂલે એક મધપૂડો,

કાંઈ વિશાળા વડલાની ડાળે,

અલખનો મધપૂડો.

સંચે દિનરાત તારલાની તેજમાળીઓ

યુગયુગના ફૂલની સુવાસ,

અક્ષબાલ ચાખે એ મધની મીઠાશ.

મનભર મધપૂડો.

ઝૂલે ઝૂલે—

એ રે મધુ કેરા એક એક ગિંદુએ

પૃથ્વીશાં કોડિયાં ભરાય,

તોય, શેણે માનવીની કીકીમાં માય !

રસભર મધપૂડો.

કોઈ વિશાળા વડલાની ડાળે,

અલખનો મધપૂડો.

ઝૂલે ઝૂલે—

શુકંતારા

કુંજ મોટી ને કોકિલા એકલી રે લોલ,
મારો કયાં સુધી પહોંચે સૂર,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ,
કુંજ મોટી ને—

સુરજ દાદાની બેઠી ડેલીએ રે લોલ,
ગીત ઝીલનાર બેઠાં ફર,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ,
કુંજ મોટી ને—

બની ઉપાનું શીષકૂલ ઝૂલતી રે લોલ,
હસું ટિલડી હું સન્ધિકાને બાલ,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ,
કુંજ મોટી ને—

મીઠી મીઠે હેત રેલતી રે લોલ,
મેં તો અત્યાં વસુંધરાનાં વડાલ,
વ્યોમપંખિણી રે લોલ,
કુંજ મોટી ને કોકિલા—

ધરતીને

ધીરે સંચરો રે,
મૈયા, ધીરે કરો રે.

આછેરાં તેજ છલકે,
મૂંગાં મરકલડાં મલકે,
તેડે કોઈ ધીરી હલકે,
ઉમળકે રે
મૈયા, ધીરે કરો રે.

ફરકતાં ચીર સમીરે,
થડકે ઉર સાયરનીરે,
જાશે કયાં આવડાં અધીરે,
કયે તીરે રે
મૈયા, ધીરે કરો રે.

આયુષ્યનાં પૂરવ દ્વારે
કુંકુમ અજવાળિયાં રે,
ઝીલો ચેતન ઓવારે.
અમીઘારે રે
મૈયા, ધીરે કરો રે.

પરખ

મટુકીમાં ફૂવા ભર્યા ઠર્યા રે લોલ,
પાણીડાં પીતા જાઓ રે,
પંથી, વસમી છે વનની વાટડી.

નથી પલક ઘડી ખોરની, છે વરસોની ખ્યાસ;
મટુકી તારી નાનલી, શી છીપવાની આશ ?

મટુકીમાં રૂપ કંઈ ભર્યાં ભર્યાં રે લોલ,
જોળન એ ઝીલતા જાઓ રે,
પંથી, વસમી છે જગની વાટડી.

નથી જનમની-જીવનની, છે જુગજુગની ખ્યાસ;
જોળન તારું પલકનું, શી છીપવાની આશ ?

મટુકીમાં હૈયાં ભર્યાં નર્યાં રે લોલ,
આતમ શું હીંચતા જાઓ રે,
પંથી, વસમી છે ભવની વાટડી.

પાજે પંખી પ્રાણીને, છીપવજે જગખ્યાસ;
ન્યારા મારા પંથ હો ! અણજાણ્યાંની આશ.

મટુકીમાં પ્રહ્મ સભરા ભર્યા રે લોલ
રસછોળે ભીંજતા જાઓ રે,
પંથી, વસમી ત્રિભુવનવાટડી.

ગુજરાતણ

જાએ ઝરૂખડે ઝૂકી ગુજરાતણ,
વનને મારગડે ટહુકી ગુજરાતણ.
નીરભયે બેડલે,
ફરકંતે છેડલે,
વીજભરી વાદળી શી છલતી ગુજરાતણ.
ઘેરઘેર ઢેલડ શી ઢળતી ગુજરાતણ.

માડીની અમરત આંખો ગુજરાતણ,
બહાલપની હાંફભરી પાંખો ગુજરાતણ.

ફાગણના ફાગ કે
વૈશાખી આગ રે !

૧૦

રસઘાટે સારસી શી ઘેલી ગુજરાતણ,
રણવાટે પ્રીતમથી ખેલી ગુજરાતણ.

દુળખાંની બેલી થતી અગળા ગુજરાતણ.
કેસરિયાં સજનારી સળળા ગુજરાતણ.

ખેતરે ને કાતરે

મેઢનીને મોખરે

સોળે કળા ખીલી દીઠી ગુજરાતણ.
ગરબે ધૂમંત ગોરી મીઠી ગુજરાતણ.

નરમદ શા નરવરની માડી ગુજરાતણ,
નરને વિસરાવનાર નારી ગુજરાતણ.

૨૦

આંખ અમી છલકે,
મુખ મીઠું મલકે,

સાડીના શઠ ભયાં ખૂલે ગુજરાતણ.
ભાવીને પંથ ધીર ઝૂલે ગુજરાતણ.

૨૮-૧૦-૧૯૩૭

રહેલું મને સૂઝી ગયું

તે તો રહસ્યો શોધતા ચશ્માં ચઢાવી ગ્રંથમાં,
ને કેં ન જડ્યું તો યે નવા ગૂંથી ભજ્યા. એ પંથમાં.
રહેલું મને સૂઝી ગયું, ચશ્માં ફગાવી, માર્ગપર
એસી ગયો, જોઈ રહ્યો જનમુખો બસ આયુષ્યભર.

૧૮-૬-૧૯૪૫

કૃતાર્થ

બાણું છું છે કેંક જણ જે ગણે દિન સારો ગયો
એચાર સુમુખી મળ્યે, ને સિમતશબ્દવિનિમય જે થયો.
દર્શને પણ તે પ્રસન્ન. વિષણુ વદને હું કરું;
પથરો ય જે નિજ હૃદય ખોલે, દિવસ-
રે ! જિવતર-

કૃતાર્થ થયું ગણું.

૧૮-૬-૧૯૪૫

ગામને ફૂવે

ગામને ફૂવે પાણીડાં નહિ ભરું,
ફૂવે કળાયલ મોર, મોરી સૈયરું,
ગામને ફૂવે પાણીડાં નહિ ભરું.

ગામને સરવરિયે ઝીલણ નહિ કરું,
સરવરિયે ચિત્તડાનો ચોર, મોરી સૈયરું,
ગામને૦-

ગામની વાડીમાં કદી નહિ ફરું,
વાડીમાં પિયુનો કલશોર, મોરી સૈયરું,
ગામને૦-

ગામને ચોટે ઘડીભર નહિ ઠરું,
ચોટામાં ચમકે ચકોર, મોરી સૈયરું,
ગામને૦-

ગામમાં રહીને જઈ કયાં ઠરું ?
ઠાલો એકે ન મૂકે ઠોર, મોરી સૈયરું,
ગામને૦-

ગામમાં માતી હું નહતી ધૂમતાં,
તોડચો એણે મનડાનો તોર, મોરી સૈયરું,
ગામને ફૂવે પાણીડાં નહિ ભરું.

આવો, આવો કાન—

૧

આવો, આવો કાન, મોરે મંદિરિયે,
સાથે ગોવાળિયા લાવજો હરે.
બાળુડા ગોઠિયા, માખણના લોભિયા,
ધમ્મરવલોણું ગળવજો હરે.
સોહાગી સુખડી ને દિલનાં દૂધડિયાં
પાઈ પોપી સંતોખશું હરે.
વાછડું સોંપીને સીમે વોળાવો,
સારો દાડો વાટ ઝંખશું હરે.

૨

આવો, આવો કાન, ખેતરને ખોળલે,
સાથે બળદેવને લાવજો હરે.
માડીની કીકીએ તગતગતી બેલડી
હૈયે હૈયે પધરાવજો હરે.
હુળથી વાવીશું ને મૂશળથી ખાંડશું,
તેની તે ખીચડી રાંધશું હરે.
ભાવેથી ભાવતું ભોજન કરીને
ભવભવનું ભાયું ખાંધશું હરે.

૩

આવો, આવો કાન, આંબલિયા કુંજમાં,
સાથે ગોપીને લાવજો હરે.
હૈયાની કુંજમાં પડ્યા પડે કાંઈ
એવી તે મુરલી બજાવજો હરે.

૧૦

૨૦

ખેલીને રાસરંગ કાલિન્દીકાંઠે
 જગનાં દુખઝેર ગાઈ નાંખશું ઓ રે.
 અવનમાં કુમકુમ પગલાં ફરકાવતી
 નવલી વસંતરત પોંખશું ઓ રે.

૧૬૩૨

અવનજમના

સપનાંનો વાણો,
 ને સ્નેહનો તાણો,
 બેનું ગૂંથેલું અવન જાણો.
 આ કાંઠે રમણા!
 ને પેલો ભ્રમણા!
 વચ્ચે વહ્યાં જાય અવનજમના!

૨૩ - ૫ - ૧૯૪૫

૧૧૩

નીંદ મોરી

આવે, આવે ને ઊડી જાય,
નીંદ મોરી
આવે, આવે ને ઊડી જાય.

થાકે લચેલ મારાં પીળાં રે પોપચાં
ઊંચકું ત્યાં તો મિચ્યાય,
સૂકી પાંપણને સૂને પારણિયે
સોણલાં ઝોલાં ખાય.
નીંદ મોરી૦—

આવાગમનમાં અમથી ઊતાવળી
હૈયું સંકોરતી જાય,
પ્રીતમની પ્રીતને અરધે અણસારે
આઘેરી સરકી જાય,
નીંદ મોરી૦—

૧૦

૧૮-૫-૧૯૪૫

શમણું

શમણું ઊડ્યું જાય,
જે જે 'લી પોયણી,
શમણું ઊડ્યું જાય.

મારી આંખડીમાં ના માય,
મારી પાંપણથી લચીલચી જાય,
મારા હૈયાથી ઊભરાય,
જે જે 'લી પોયણી,
શમણું—

જરી પાછું આવે ને સરી જાય,
મારા ઉચાટમાં અટવાય,
મારા જોનનશું ઝોલાં ખાય,
જે જે 'લી પોયણી,
શમણું—

૧૦

એ તો આધું ઊઠે ને મલકાય,
પેલા ચાંદલામાં જઈને લપાય,
ઓ રે ! આ રે આવ્યું ને ઓ જાય,
જે જે 'લી પોયણી,
શમણું ઊડ્યું જાય.

કળાયલ મોરલો

તારે કમખે નાચે સખી ! મોરલો,
પાલવડે ઢળકે ઢેલ,
સખી ! હૈયે કળાયલ મોરલો.

સખી ! ટહુકે તે આભ ગોરંભતાં,
પડે પડધા અંતરને મહેલ,
સખી ! હૈયે કળાયલ મોરલો.

પીંછાં રંગે સંધ્યાની ચુંદડી,
કેણુ ચૂગે આંસુ અલખેલ,
સખી ! હૈયે કળાયલ મોરલો.

સખી ! થનથન નાચે મોરલો,
એથી અઢકું નચવતો ઢેલ,
સખી ! હૈયે કળાયલ મોરલો.

૨૧-૬-૧૯૪૪

કોઈ નેડે, કોઈ તોડે

કોઈ નેડે, કોઈ તોડે

પ્રીતડી કોઈ નેડે, કોઈ તોડે.

કોઈ ગુમાને ઉરઅરમાને અમથું મુખડું મોડે,

કોઈ આંખને અધઅણસારે ઉલટથી સામું દોડે.—કોઈં

કોઈક ગમરુ પ્રણયભીરુ ખસી ચાલે થોડે થોડે,

કોઈ ઉમંગી રસરંગી ધસી આવે કોડે કોડે. —કોઈં

કોઈ અવાગી અધરે લાગી હૃદયકટોરી ફોડે,

કો રસિયા હૈયા ખાતર થઈ મૂકે જિવતર હોડે.—કોઈં

૧૫૮-૧૬૪૪

અભિસાર અને મિલન

[અંક ૨ રાજપૂત કલમની એક ચિત્રકૃતિ જોઈને]

૧

તને આ કેમે યે હૃદય સમજાશે ન કહિય,
બલે તારું ને તું અઠળક ચહે ! જાણું છું પ્રિય !
ન જાણે : ના હું કેં સરજત અરે સ્વપ્નજાની,
સરી કે આણું, ને નવ કંઈ નિશાની ય પગી
રહે; મીઠા લાડે વળી કદિક સંભાળ-મિષર્ય
સુણાવે હા ! વાણી સ્વજન, પણ તે બૂંડી બિથી.
કદી વીંટે તંતુ પ્રણયનિરમ્યા; હું વસમી !
હવા યે થં જાયે કદિકદિક તો હુસ્મન સમી.

અને તું ? હા, તું તો વચન અરધે ના રહી શકે
ધરાયે ના દીઠે, ન મિલન અધૂરું સહી શકે.
ગણે કે છે આખું જગત તુજ સામે થઈ રહ્યું.
અને માને તેનું સુધરવું બધું હું-કર રહ્યું.
કદી હો નારીનું હૃદય, વળી તે હો પ્રણયમાં,
બને શું શું-તે તો શિરગુજરી જાણે જ મનમાં.

૧૦

૨૫-૪-૧૯૪૪

૨

સરી સર્પાકારે ગગનધુમટે સ્વૈર વિજળી,
જાણાયો ના એ તો ! હૃદય સહસ્રા ઊઠ્યું જ છળી.
અને શું જોયું ? ત્યાં સરપ સરતો માર્ગની વચે;
હશે આકર્ષાયો, મધમધી રહી કેતકિ કચે.

૧૧૮

ચઢાવેલાં ઊંચે અરવ કરવા નેવુર, ધીરે
ઉતાર્યા, નાખ્યાં તે અસુભગ અરે જંતુ ઉપરે. ૨૦
નિરાશાના ભારે કર ઉર પરે તો રહી ગયો,
અને આશાતારે પગ કંઈ અગાડી વધી રહ્યો.

ફરી આખું ઓમ પ્રગટ ભરીને વિદ્યુત અગ્ની,
કિશોરીની હુચે રહીસહીય તે ધીરજ ડગી.
કને ત્યાં વલ્મીકે પથતટ પરે ડોકિયું કરે
કંઈ સપો,—તે તો દુરિતપદુ સામાજિક ખરે.
ઢિઠાં ખીજી ખાળુ દ્વય તરુ ઉભાં ભેટી સુભુજ;
વિમાસે ખાલા : રે ! તરુ મળી શકે ને ન મનુજ ?

૨૨-૪-૧૯૪૪

૩

હજી ના જાગી તે શ્રવણમધુ રાસાયન સમી
સુતેલાં સ્વપ્નોને મુખર કરતી અંકુતિ ધીમી ! ૩૦
પ્રિયાના શ્વાસે જે ઢળકી જતી ઘેરી સુરભિએ
ઠરી દૂતીકાયે અનિલલહરી ના'વી હજિ ચે!
નદીકાંઠે હહેકે મહિલ નવલો એક ખડુલ,
ઝરે પ્રીતિપ્રયો ચિરપરિમલ સ્નિગ્ધ મુકુલ.
તળે વેદી, ત્યાં તે પ્રિય રસસમાધિસ્થ વિહરે
તપસ્વી ખાલાના વિરહ મહીં તે દીર્ઘ પ્રહરે.

અરે આ-આ આવી, નિકટ સરી ઊભી શુભમુખી.
કટિપ્રાન્તે વીંટી કર, સરકી પાસે કરી સુખી.
અગ્ની વિદ્યુત, ડોહ્યાં અહિકુલ સરિદ્ધારિવિચિએ;
શમાવ્યા કૈ કૈ હો વિષધર, હસ્યો એવું પ્રિય એ. ૪૦

પ્રિયાનેત્રે ધારા, સ્મિતસભર કંપે પણ ઉર;
મળ્યાં સાથે બાથે, વિજળી શરમાતી સરી ફર.

૧૨-૪-૧૯૪૪

૪

વિયોગે નેત્રોને પટલ ધન અંધાર સરતું;
વ્યથાના ઓંથારે ઉર બહુ રિખાઈ દળી જતું,
નિરાશાઆશાની ચિર અનુભવી ભીંસ ઝમતું;
ન પહોંચે નેત્રે યે, કદિક વચમાં અશ્રુ શમતું.
તહીં રોમે રોમે ઉર સુકવી સંતાપ પ્રગટે,
થઈ રૂહેવું શ્રદ્ધાસ્થિત, હૃદયદોર્બલ્ય ન ઘટે.

અને યોગે ? જ્યારે પ્રિ'તમ પડખે કોડભર હો,
કસોટી તે મોટી : અઢળક શરીરે રસ અહો !
અમસ્તાંમસ્તાં યે મુખથી છલકાઈ સ્મિત જતાં;
જતાં જીવો પ્રોવા, અવચવ પરોવાઈ જ જતા,
બને અંતે પ્રાણો વિપચરત જો ઇન્દ્રિયગણ,
મુહે ના આત્મકથ, -પ્રણય નહિ એ પામરપણ.

૫૦

બને તો ના ક્યારે કરવી, પણ જો પ્રીતિ કરવી,
વિયોગે વા યોગે જિવતર ભરી એ જિરવવી.

૨૪-૪-૧૯૪૪

૫

મળ્યાં કેવાં ! જો જો ! શતશત વટાવી અટવિઓ,
જગજ્જંગલો ને જટિલ જનજંગલોની ખુબીઓ.

૧૭૦

રહ્યાં પૂંઠે ભૂંડાં છલખલ બધાં ચે કુટિલનાં,
 જિત્યાં અંતે તો હા સહજ જ ખરાં હેત દિલનાં. ૯૦
 ગિછાવેલા હોંસે પથ પર રહ્યા ઓ સહુ પડ્યા
 અપાયો સંસારી, રસપથિકને ના કંઈ નડ્યા.
 બળે ને ને પેલા કૃપણ કંઈ ઇર્ષ્યાનલ વિષે,
 મળ્યાં અંતે કેવાં હૃદય ઋણુ બે કાંઈ જ મિષે !

વધાઈ સંગીતે ઉરમિલનની પંખી ઉજવે,
 ઉમંગે દહેરાતા શુભ ગગન અબ્બો અનુભવે.
 ધરા અંગાંગે શી પુલકિત દિસે, સિધુ મલકયો;
 હસે પ્રાચી, રાચી વનની વનરાઈ, શશિ છકયો.
 મળે બે હૈયાં એ બનવું કહીંથી ? ધન્ય જ ક્ષણ !
 વધાવી રૂહે વિશ્વ દ્રવ્ય હૃદયનું પ્રીતિમિલન. ૭૦

૨૬-૪-૧૯૪૪

સદય દુનિયા
 કરી લો પ્રણય,
 ભરી લો હૃદય,
 સદય આજ દુનિયા છે.

૧૭.૧.૧૯૪૫

ધીરી, સખી !—

કોમારને મુભગ ઉંમર ઊભી બાલા,
ઉલ્લાસની લહરીએ ફરકંતી કાયા.
હેયે ઉઠે ગુપ્ત કૈંક વિલાસકોડ,
ડોકાય શો પ્રણય ફૂટતી છાતીએથી.

જે સંચરંતી સખિમંડલમાં વિશાળા,
ગંથી મીઠાં હૃદયથી હૃદયે હૂંફાળાં,
દે એ જ દીસતી અકેલી સૂની—જુઓ તો !—
એ મૂર્તિથી ટપકતી શી અધૂરપો કૈં !

ગોધૂલિલગ્ન સખીનું સખી સાથ મહાલે,
રાયે મીઠા વિધિ મહીં ઉરદાન કેરા. ૧૦
સંકેત કે રચી, શું ઉત્સુક અંગઅંગો
પોતા તણાં ય ઉરનું દર્ઠ દાન દેવા ?

ધૂમે અહીંથી તહીં, ત્યાંથી અહીં ઘડીમાં,
એસે જરી કહીં, નહીં ક્ષણનો ય જંપ.
ને ક્યાંક તો અચલ શિલ્પશિલાની જેમ
ચિત્રાંકિતા સરખી ઊભી રહે અકંપ.

ને દષ્ટિ તો હરણબાળ શી ફાળ લેતી
દોડે ત્રિકાળ તણી કેટિક કેડીઆંબં.
કંપ ફૂલો અધર કૈંક અખોલ કોડે,
પાની ઠરે ન ઘડી ભૂમિ પદે અધીરી. ૨૦

આંખો હતી અકથ સ્નેહસ્મિતેથી આંજ,
ને યોવનેથી મુળમંડલ તો રસેલું.

અંગાંગથી નિગળતી રસઘેરી આભા;
ધારી વસંતલ વિલાસની વેશભૂષા.

છેડા ઉડે ઢળકતો અનિલે છટાથી,
આછા તરંગ સમ અંતર પે સરંતો.
અંબોડલે અરધ કૂલની ડૂંખ જોસી,
હિલ્લોલ લે વિજયિનીની શું વૈજયન્તી !

ત્યાં લગ્નમંડપ મહીં વર ને વધૂનું
દેખે રચાતું શુભ સમપદીનું સખ્ય.
ઝીલી અપાંગ વરનો મલકાઈ મીઠી
બોલી વધૂ અરવ : 'બાપુડી, ધીરી ! ધીરી !
ધીરી સખી ! તવ હશે પ્રિય ક્યાંક આમ
માંડી ડગો તુજ પ્રતિ કરતો પ્રયાણ.'

૩૦

લજ્જાલરી મુખ નમાવી જતી કિશોરી,
સન્ધ્યા તણી સ્મિતમયી સુરખી ઢળે ત્યાં.
એ જે ઢળી ઝલક ગૌર મુખે ઘડીક,
એ રંગના ઉરમહીં પડઘા પડ્યા જે,
એની ન ભાળ રહી ભોળુડી સન્ધિકાને,
કે ના રહી ઉગમતી ઉરમાં ઉધાની.

૪૦

ઝભ્ભો

કડક તું ઇશ્રીગંધ, ગડી એકે ભાંગી ન હો.
ખીંટીએથી લટકી શું વાયુદહેરે ઝૂલે અહો !
તારે ડિલે ડાઘ એક કદાપિ તું સાંખે નહીં,
બાણે ના કે ઘોળાઇને હેયું થયું કેવું અહીં.
બિજળા સફેદ રહી તારે લેવું છે આસન
સમાજમાં અગ્રસ્થાને; ફૂર છે તારું શાસન
મારી પરે, કેદમાં તું પૂરી મને બેસે બાણે
હાપણભંડાર મહા. અને બેઠોબેઠો માણે
ટૂંપા દેવાનું આ મારી લાગણીને ઠંડે પેટે.
અને વૈરી લાગણીને તું તો હોંસે હોંસે ભેટે.
તને મારી રજ પણ ગરજ તે હોય શાની ?
ગૌરવપતાકા થૈ તું ગુબરે છે બિન્દગાની.

૧૦

મૂંગામૂંગા સુણી રહી ઝભ્ભો આપે છે જવાબ :
માથા વિનાના આદમી પર ણતાવે છે શો રૂઆળ ?

૧-૬-૧૯૪૫

બાળક

તું જો ધારે સુકુમાર કૌમારવતી હે નારી !
તું જો ધારે થવા માતા, માતા થવા ચાહે મારી,
તો અમોઘ એક અહીં વિશ્વસ્વપ્ન થાય મૂર્ત,
ઉત્કાન્તિપથે પ્રસ્થાન નવાનું થશે મૂર્ત,
તારાં અંગઅંગ મને ઉછીનાં આપીશ જરી ?
તારા રક્તતાલે મારા શ્વાસને સાંધીશ ખરી ?
તો તો ફરી ધરાતલે દેખે તું ધૂમંત બુદ્ધ,
અથવા યોગીન્દ્ર કૃષ્ણ, રામ કિંવા સત્વશુદ્ધ.
તું જો જાલે જાંચ મારી, કાલિદાસ કે શંકર
ધૂમે પૃથ્વી પરે, ઇશુ, હિટલર વા પ્રલયંકર. ૧૦
તલસે છે જગ બધું જોવા રંગભીની મીરાં,
ખોટી એક તારી છે, આ પ્રાણ મારા તો અધીરા.

કહે માતા : જરી ખેટા ! એટલું કરે ન એક ?-
શોધી લાવ જા પિતાને, જે ન કરે આશલંગ તને છેક.

૧-૬-૧૯૪૫

પુરશી

ડોળાવિનાની કેા જાણે આંખ સમી રહી તાકી.
ખેલાં હતી ચોરડાની કેવી યે સીકલ બાકી !
પુરશી આ, ખાલી થતાં, ખાવા ધાય હવે, અને
પહાવરું આ મન ખેંચી ક્યાંનું ક્યાં લે જાય મને.
ઉપાડીને લે આલું છું એને મન વડે અહીં
બેસાડવા કરું ત્યાં તો ઊઠી-ઊઠી-જાય કહીં.
અને અન્ય પિછાણની વ્યક્તિઓને એકેએકે
ખાલી સ્થાને પધરાવું કલ્પનાને ટેકે ટેકે,
ખિચારી એ સર્વ અર્ધ ક્ષણમાં જ સરી જાય,
બેત્રણ ભાંગીને એક કચુંબરભૂતિ થાય,
જતી કરું સર્વને ય. અને ના સહન થતાં,
ના દેખાતાં એની ભૂતિ-આંખો આવડી બે છતાં,
ઉપાડીને પછાડવા જાઉં લેવા પુરશીને
ત્યાં તો જરી ખખડાટે ખાલી ઊઠી તે હસીને :
તું ને એ જો એક છો તો તું જ બેસી જાને જાતે,
અહંને કહે કે જુએ-ફેર છે કે કોઈ વાતે.

૧૦

સ્ત્રી

પુરુષ—“તમે બંને બેસો; ઉભય નિરખું એક નજરે,
નિરાંતે બંનેનાં ઋતુકુટિલ સૌ લક્ષણ લહું.
અહો તું છે કેવી ! હૃદય અવગાહી તુજ રહું.
મુઘા સીંચે દેવી ક્ષત ઉર પડે એ અવસરે.
અને હું ચે કે બે ક્ષણિક કણ અર્પું તવ સુખે,
ઉમંગે સ્વીકારે હૃદય હરખાતી સ્મિતમુખે.

અને તું ? હા તું તો જગની અવગાઈ બધી ચ તે
ભરી હૈયે, પીડે જરીજરીકમાં ભૂંડી ગતથી !
ન મારા હૈયાનો ખપ કંઈ તને, તો ચ અમથી
ખિચારાને એળે ઘડીઘડી ચડાવે તુજ લતે.
કહું કે હે છોડી, જગતલ જતી ખેંચી વળગી,
મહામૂર્છા ના આ જનમ મહીં થાવી જ અજગી”.

સ્ત્રી— પછી મેં પૂછ્યું: “છે અવર જણ કે ? હું જ છું અહીં.
જુઓ તો પૂઠે.”

પુરુષ— “હા ! કમથી તું જ બંને બની રહી !”

૧-૬-૧૯૪૫

સુધા અને વારુણી

કદીક રકુરતી શકે વિધુની બીજરેખા હસી !
બની ઘડીકમાં પ્રપૂર્ણરસ પૂર્ણિમાનો ઘટ.
પીધી સુભગ એ સુધાઘટની ઘૂંટ જ્યાં ચશ્ચશી,
ઢળ્યો સભર આત્મ મૂર્છિત અનંતતાને તટ.
ભિન્નવી ઉર રોમરોમ સખી વિસ્તરે તારુણી
સુહાગભર સૌમ્ય જીવન તણો રસશ્રી-પટ.

કદી ઝલકશી ઝગી ક્ષિતિજ ચિત્તને ચંચલ,
ચુમી ટપકતો મહે અધર દૂર ઝૂમી રહ્યો.
કપોલ છલકે, રસોમિ ઢળકે, સુદગ્-અંચલ
રકુરી મધુરવું રહે પૂછી જ કે ચહો ?-ના ચહો ?
પ્રભા ઉઘડી અંગઅંગ અણતૃપ્તિની આરુણી.
અહો મદિલતા, અહો પ્રણયછાક, લાલી અહો !

મળી કદિય કેાઇને ફકત તે સુધા કારુણી ?
પીઓ હૃદયવંત હે ! કદિ સુધા, કદી વારુણી.

ધર્મ્યા

ન સામે મોંએ તો કદિ મળી શકે તે રસિકને,
લપાઈ જિભો છે પથ પર અમારા ઘર કને.
અને જ્યારે આવે સ્મિતભર મુખે આ તરફ તે,
સરો રસ્તે, વીણી સ્મિત પદ્યથી માનો થઈ ફતે.
કહું છું ના આવો મુજ ઘર વિષે કેમ ? અહિંયાં
નિરાંતે બેસો ને કદિ મળી શકે બે તમ હિયાં,
વધારે શું રૂઝું ?—પ્રિયતમ ચગે પ્રીતિરમ્ભમાં,
ઉરે એ તો વાંછા ! ઉર રસવિહોણું જ વસમાં.

બલે આવો, બેસો, પ્રિતમ પડખે બે સહી શકે,
અને પ્રીતિસ્ફૂર્તિ તમ ઉર વિષે બે કદિ ટકે.
કદી એ મૂર્તિની નિકટ સરી જીવન્ત રમણી
શકે બે એમાંથી કરી હૃદયફૂંફે તમ તણી,
ભલા, તો તો તે છે સુખભર તમારી પણ રસે;
અને એમાં ધર્મ્યા રજ નવ ઘટે, બે પ્રિય હસે.

૧૦

૧૭-૫-૧૯૪૪

અભિનય

જવા દે તે તારા અભિનય ગદ્યા બ્યર્થ અમથા,
ખીનંઓની પેઠે પ્રણયસફરે કાં કુટિલ થા ?
પડ્યો છે સામે આ રસસુખભર્યો માર્ગ સરલ,
સ્કુરાવે તો શાને પ્રણુત ઉરમાં વૃત્તિ તરલ ?
જુએ પેલા સામે, કદિ અવરનું નામ ઉચરે,
ભમે વાતે યે તે નજર તુજ તા અન્ય ઉપરે.
કઢી હોંસે હોંસે બહુ ઇતરને રૂહેતી જ મળી,
કઢી ખીન સાથે હસીહસી જતી બેવડ વળી.

બધી-બાણું !-રીતો રસિક રમણીઓની; પ્રણયે
રહે પ્રેરી એમ પ્રણયિ જનને: જે અનુનયે
સધાયે ના, રહેજે કુટિલ કથને સિદ્ધ થતું તે.
પ્રિયાનું-આ-હોણું બહુ રસિક આત્મા મથતું તે.

ન અવી કે તારે ગરજ, ઉર આ એમ જ લખ્યું,
તદથે તો યે સૌ અભિનય લહી ઝાઝું ય લખ્યું.

પુરુષદ્વેષ

હતું જેને કાંઢે મળવું નવ તે તો વહી શકી,
વહે વા તે પહેલાં 'જરીક મળજો !' તેં કર્યું નકી.
પછી લેઈ ચાલી; તુજ હૃદયગો ખંડ અડવો,
પડી ચટ્ટાઈ ત્યાં, નજરથી બતાવી; અભિનયો
બતાવ્યો, ખેતે તો ખુરશી લઈને. સ્વાગતવિધિ.
હશે ! આ પૂર્વે સ્ત્રીનિકૃતિ પુરુષે છે બહુ કીધી.
વળી વાતે; ક્યારે નજર ઉતરે ત્યાં ઉપરથી
અને વચ્ચે વચ્ચે અમકી જતી ઊમિ અણુકથી.

હતી વાતો તો તે ગભરુકર પેટી સખી તણી,
નિમિત્તે એને તેં કંઈ કંઈ ઉપાડી જ કયની. ૧૦
કંઈ એનું મારું હૃદયગત તું બાણી ગઈ'તી,
અને તે બાણીને વિકલ બનું એ માણી રહી'તી.
તને આવી વાતે રસ બહુ, ન એ દોષ મુજનો.
રહી વાતે રહેતી : અજબ પુરુષદ્વેષ તુજનો !

૨૭-૪-૧૯૪૪

રમરણ

‘હતી તે યે સન્ધ્યા !’ ઉચરી રહી તું અર્ધું મનમાં,
નિસાસાએ આખું સ્ફુટ કરી દીધું તો ય ક્ષણમાં.
હતી સીધી લીસી સડક, રજ ગાડી ન ઉછળી,
છતાં છાતી બાણે છળી પડી ઉછાળે રહી ઢળી.
પછી તો પાસેનાં પથ ઉપરનાં સ્તબ્ધ પથિકો,
અને દોડી રહેતાં ઝડપભર વૃક્ષો, પગથી કેા
જતી ઓળંગી તે ઉપર અજનાં જૂથ ચઢતાં,
—અધું નેત્રો તારાં નિરળી રહી કેં ભેદ પઢતાં.

પછી વીત્યાં વર્ષો, કદિય તું ન આ બાબુ વળતી,
અને પહેલાં જેવી ઉર મહીં ન તે ઊંઠિ લળતી. ૧૦
વળી કોઈ સાંજે હૃદયસફરે ઉત્સુક ચળે
અબાણ્યા કેા માર્ગે જઈશ અણબાણ્યાની પડળે,
અહો ! એ સંભારી રજનિમુખ મગ્ન પ્રણયમાં
‘હતી તે યે સન્ધ્યા !’ વદીશ અધનિઃશ્વાસ મનમાં ?

વ્યક્તિત્વ

અહો શા વ્યક્તિ-વે ઠરી હતી તહીં પીઠ પણ તે !
 શિરે સાળુ, સ્કંધ પ્રણત, કટિ લંકાઈ કંઈ તે !
 નહીં ઘાટાં વસ્ત્રે ગરદન દિસે,—કયાંથી સ્ત્રગ તો ?—
 ન વેણી, કે રેણી ઉડુગણ સમાં કેશકુસુમો.
 જલે રૂપજયોતિ સ્થિર; નહિ દઝાડે, ઝપટમાં
 લઈ ઝાળે ઝાળે નહિ, ઉર ઉભાળે નિકટમાં
 વસેલાંનાં, પ્રેરી પણ બહુ શકે દૂરજનનાં.
 સભા આખી ચે તે હસુંહસું થઈ રૂઢે જ મનમાં.

ચઢ્યો વ્યોમે સૂર્ય. પ્રજાર કિરણે કુંક અસુખ
 લહે બેઠો દૂર સ્વજન તુજ, વ્યોમે વળ્યું મુખ. ૧૦
 કરે ચિંતા ?—‘પેલા તરુની જાનું હું ઊઘી વિટપ,
 અને ઢાળું છાયા.—મુજ હૃદયનું એવું શું તપ ?’
 ગયું શું પામી કો, કરી નજર ઢાળે તું કરતે,
 અહો શા વ્યક્તિત્વે જલતી તવ હા દ્રષ્ટિ પણ તે !

કયમ તને જ ?

સન્ધ્યા જહીં વિશ્વઉરે વિરામતી,
અરણ્યમાં સંતની પ્રાર્થના થતી.
અમકાર જાગે નિશાંજરી તણા,
વીંઝી રહે વૃક્ષ વિરાટ વીંઝણા.

તારાનાં તેજમાં ત્યાં તો સવળી જરી વાટડી,
દેખીને શિષ્ય દોડ્યો ને પૂછે છે પગમાં પડી:

“કયમ તને જ અને નહિ અન્યને ?

કયમ તને જ ?” ઉઠાડી ઊભો કરી,

સદય વત્સલ સંત વહે : “મને

ગમ પડે કંઈ એમ કહે ફરી. ”

૧૦

“અનુસરે તુજને જ જનો અને

કયમ મને નહિ કે કયમ અન્યને ?

સહુ ધસે જહીં હો તુજ આસન.

સહુ ચહે તુજ દર્શન, શાસન.

ન નિરખ્યા-સરખો, નથી પંડિત,

કુલિન ના, ધનથી વળી વંચિત.

કંઈક તો ય વચ્યું તુજમાં શું થે,

જગત વેલું તને જ તને જીએ. ”

હૈયામાં હરખ્યો સંત સુણીને, અતરીક્ષમાં
ખુંતાવી નેત્ર, નિશ્ચેષ્ટ ઊભો શિષ્યસમાન ત્યાં.

૨૦

જાગી ઉઠ્યો તે અગક્રી ઘડી પછે.

“શું ભાઈ, તારે સહુ જાણવું જ છે-

કે મારી પૂંઠે કયમ સૌ ભમ્યાં કરે ?

મારી જ-ને ના કયમ અન્યની અરે ?

તે તો પ્રભુદષ્ટિ તણો પ્રભાવ,
 ખૂરાબલા સર્વ પરે ય ભાવ
 સદૈવ જેને મન તો સમાન.
 મને મળ્યું એ અમી દષ્ટિદાન.
 દૂંઢી રહ્યાં તો પ્રભુ પૃથ્વીના સહુ
 પાપી મહીં, જોઈ વળ્યો ય તે ગહુ,
 મળ્યો ન પાપી પણ હું-સમાન,
 અખૂઝ, હીણો,—કરું શું વળાણ ?
 એને ચમત્કાર કરી જતાવવો
 કંઈક, તેમાં નવ કોઈ લાઘવો
 મારા સમો અદ્વય, અબળ, બીજો.
 નાચીજ હું તેથી જ નાથ રીઝ્યો.

૩૦

અહો કૃપાપાત્ર જનાવીને મને
 એણે—જુઓ તો—લજવ્યા જ સર્વને,
 કે રૂપવંતા વળી લક્ષ્મીવંતને,
 વિદ્વાન, સત્તાધર, બુદ્ધિમંતને.
 મને કૃપાપાત્ર ઠરાવીને બલા,
 ન બાણું, એના મનમાં શું આવ્યું,
 કે રિદ્ધિવંતા અહ આવડા વડા
 સંસારને નીચું જ જોવડાવ્યું !

૪૦

એને હશે કે સહુ એથી બાણ્યો
 કે કાંઈ આકર્ષક જે વિભૂતિ
 તે દેવદીધી; લહી વાત સુધી,
 વડાઈ માત્ર પ્રભુની પ્રમાણ્યો.
 ને અંતરે ના અભિમાન આણ્યો.”

દિવ્યતાઆંજી આંખોથી અમીછાલક ઊછળી,
નાચી ઊઠી ધન્યતાએ આકાશે ઉડુમંડળી.

૫૦

આવ્યો હતો સંત અરણ્યથી જ્યાં,
અલોપ એ શિષ્ય થતો પછી ત્યાં.
વીંઝાઈ માથે સહુ વૃક્ષડાળ,
ગૂંથી રહે કારમી પ્રશ્નજાળ:

“જાણવું છે જ કે તારે ? કહે ! કારણ તે કહું ?”
સુણી પડ્યો શિષ્ય ધરાની ધૂળમાં,
ચૂમે શિક્ષા કંકર વૃક્ષમૂળમાં.

ગાજે છે પ્રશ્ન તે પાછો: “જાણવું છે ? કહે, કહું ?”
વહે આર્દ્રસ્વરે શિષ્ય, “જાણું છું, જાણું છું સહુ !”

૬૦

આજે લહી સંતાની મત્ત નજ્રતા,
નક્ષત્ર આસે નવું તેજ પામતાં.
પ્રસન્ન સૌ મર્મરી વૃક્ષમંજરી,
ગજ્યાં કરી ને રજનીની ખંજરી.

૨૪-૧૦-૧૯૪૫

કેદી

પ્રભો ! તારે બન્યો કેદી,
દિવાલો દાસ્યની ભેદી.
કડી હાથે પડી તારી,
મળી કર જોડવા વારી.
બલી પગમાં પડી જોડી,
મજલ નિજ ધામની જોડી.
સદાથે બાંધીને ભેઠ,
કર્યા કરવી જ તુજ વેઠ.
રહું તુજ નામમાં લીન,
રહે જેવું જળે મીન.
પ્રભો ! તારી મળી કેદ,
જુદાઈનો ટુચ્યો ભેદ.

૫-૮-૧૯૪૫

ગીત મારાં-

ગીત મારાં કોણ ગાશે ? કોણ ગાશે ?
કાલાંધેલાં મારાં લાજેલચેલાં,
અધળીડયાં અધભિષ્ટેલાં,
અંગોઅંગ હૈયાનાં હીરથી ઘડેલાં,

ગીત મારાં૦-

અંતરની અદકેરી આગમાં ઉગેલાં,
શીળાં આંસુઆછરેલાં,
પાપપાંગરેલાં ને પુણ્યે પમરેલાં,

ગીત મારાં૦-

જગનાં સૌ ઝેર કંઈ જીરવેલાં, આશાની
આછપો પી બિછરેલાં,
ફૂડા કપટકોટકારાથી છૂટેલાં,

ગીત મારાં૦-

શોકમાં અશોકે ને મૃત્યુમાં અમૃતે
આકુડાં જઈને ઠરેલાં,
આનંદે આંજેલાં, મત્ત અલખેલાં,

ગીત મારાં૦-

એકાન્તે આતમની આરતી ઉતારતાં
કોડે નેવેઘમાં ધરેલાં,
ગૂંદ્યાં સૌને એ આતમધરવેલાં,

ગીત મારાં કોણ ગાશે ?

કોણ ગાશે ?

નોંધ

- પૃ. ૭ 'પાવાગઢ' નામની એક કૃતિની આરંભની પંક્તિઓ. પં. ૧ ત્રંબાશુ-દોલ.
- પૃ. ૧૭ પં. ૪ શિહરી (બંગાળી)-કંપી.
- પૃ. ૨૧ પં. ૧૦ 'ગળી કંઈ' કે 'ગળી ગઈ' ? 'ગળી કંઈ' પણ નાનીસૂની અત્યુક્તિ ન ગણાય.
- પૃ. ૩૦ છંદ પરંપરિત કવિત. પં. ૨૧ 'વિજયગાળ' વાંચો.
- પૃ. ૩૧ પં. ૮૪ અઢાર ફેડી-૩૬૦. પં. ૮૫ પ્રથમ મહાયુદ્ધ.
- પૃ. ૪૧ પં. ૩૭ ૧૨૬૦ ઘડી-૨૧ દિવસ. પં. ૪૦ કબાકત-કબા ગાંધીના પુત્ર.
- પૃ. ૪૨ 'બલ આપો, નાથ !' આગાખાન મહેલમાં જેલવાસી ગાંધીજીના ઉપવાસ પૂરા થતાં પ્રાર્થનામાં શ્રી. સરોજિની નાયડુએ કવિવર ટાંગારના જે કાવ્ય-નો અંગ્રેજી અનુવાદ રન્ડ કરેલો તેના મૂળ બંગાળી ('નેવેઈ' ૬૬)ની તે જ છંદ-માં ગુજરાતી છાયા.
- પૃ. ૪૩ પ્રસીદત રુચિ-રડી જવાય છે, તમે પ્રસન્ન રહો ! આ મર્મવેધક હૃદયાર, મહાકવિ ભવભૂતિના 'ઉત્તરરામચરિત'ના ત્રીજા અંકમાં, સૂના જનસ્થાનમાં રામ સીતાત્યાગ પછી ગયા છે ને સીતાને સંભારી સંભારી રડે છે ન્યારે, અથોધ્યાનાં પ્રજાજનોને હૃદેશીને, પોતે તેમનો આટલો દ્રોહ કરે છે એ માટે ક્ષમાચાચના માગતાં, કરે છે.
- પં. ૧૦ વિરતિ-૧ અંત, વિરાગ; ૨ વૈરાગ્ય. પં. ૧૩ સરખાવો ગાંધીજીના (મે ૧૯૪૪માં જેલમુક્તિ થયા પછી બહાર પડેલ) લોર્ડ ચેવેલ ઉપરના ૬ માર્ચ ૧૯૪૪ના પત્રમાંના બા વિષેના ઉદ્ગારો: 'તે હમેશાં બહુ દૃઢ સંકલ્પબળ ધરાવતી સ્ત્રી હતી. જીવનના આરંભકાળમાં એને હું ભૂલથી હઠ સમજતો. પણ એ દૃઢ સંકલ્પબળને લીધે તે, પોતાની નાણ બહાર જ, અહિંસક અસહકારના શસ્ત્ર અને આચરણના વિષયમાં મારી ગુરુ બની રહી.' (ગાંધીજીનો સરકાર સાથેનો પત્રવ્યવહાર ૧૯૪૨-૪૪: પત્રાંક ૧૧૦)
- પૃ. ૪૭ તે દિવસના મુશાયરામાં રન્ડ કરવા માટે. પૃ. ૭૪ ઉપરનું પણ આગલાની પંક્તિ મેં આપી હતી.
- પૃ. ૫૦ તે દિવસ 'વિજયદિન' તરીકે દુનિયામાં નહોતો થયો હતો.
- પૃ. ૫૬ પં. ૧૨૬ છેલ્લે મ ખોટો વાંચો. અન્યત્ર પણ બીડી ગયેલાં અનુસ્વાર, એક કે બે માત્રા, વ૦ સંદર્ભ ઉપરથી સમજ લેવાં.

પૃ૦ ૧૦ આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રની સહસ્રાબ્દી પ્રસંગે. પં. ૧-૨ એમના 'દુઃખ-
શ્રય' મહાકાવ્યમાંથી.

પૃ૦ ૧૧ શ્રી. કાકાસાહેબ કાલેલકરને.

પૃ૦ ૧૨ પ્રો. બ. ક. ઠાકોરને.

પૃ૦ ૧૩ તરુણ સામ્યવાદી કવિ ડૉ. ગોવિન્દરવામીના અવસાન નિમિત્તે.

પૃ૦ ૧૪ નાનપણમાં સાંભળેલી લોકકથા ઉપરથી. અમારી તરફ પછમાં સાંભળી
નથી. પણ પાછળથી જાણ્યું કે બીજે માતાજી એગે ગરબામાં આ કથા છે. પં. ૧
ધડુંઆવ-ડુંગર છે.

પૃ૦ ૭૧ લડાઈ વખતે શહેરોમાં ફરજિયાત 'બ્લૅક-આઉટ'—અંધારપટ હતો.

પૃ૦ ૮૧ પં. ૧૦૮, અને ૧૦૨નો ઉત્તરાર્ધ, દયારામના જ ઉદ્દગારો ઉપરથી.

પૃ૦ ૮૩ પં. ૧૫ અને ૩૨ શ્રી. પન્તની રચનાઓમાંથી. પં. ૭૧-૮૮ કવિઓ
અનુક્રમે બંગાળી, કન્નડ, કન્નડ, બંગાળી, બિહારી, સિંધી, મરાઠી ભાષાના. પં. ૮૫
દિલ્લા (સિંધી)—માટીની મોટી માણ. પં. ૧૧૯-૨૧. વેલ્સના સૈનિક યુવક કવિ
Keidrych Rhysના 'A Letter to my wife'માંની નીચેની પંક્તિઓને
ઉદ્દેશીને—

Whatever happens, remember we strove for a more beautiful
world.

When bombs come shrieking down pray men's minds might
be unfurled.

પૃ૦ ૯૧ વસન્તરસ અને યૌવનપ્રસરની પેઠે કવિરાખ્દ પણ . . .

પૃ૦ ૯૫ પં. ૩૫-૬ અંગહાર, ચારી-નૃત્યના પારિભાષિક શબ્દો.

'ગાનસી'માં પ્રગટ થયું ત્યારે આરંભમાં નીચેની બે પંક્તિઓ હતી:

(ઓછું આ દેખતી આંખો; નાચ્યા જગનટી તમે

ત્યારે, રંગરથલે એક, બીજી નેપથ્યમાં રમે.)

પૃ૦ ૧૦૦ પં. ૫ And God said: 'Let there be light!'—આઈબક્ષ, નૂનો
કરાર.

પૃ૦ ૧૦૨ પં. ૧ તુલિકાએ—પીંછીના છેડાથી.

પૃ૦ ૧૦૬-૧૧ પં. ૬૨ સર્જનેહા—સર્જનની ઇચ્છા. પં. ૧૮૪ ન કમ્પતે જ્ઞઃ
(પ્રત્નોપનિપત્ પ. ૬)—જાણુકાર કાંપતો નથી.

પૃ૦ ૧૧૨ પં. ૫૨ મેમાર (અરબી)—મકાન બાંધનાર.

પૃ૦ ૧૨૦-૧ પં. ૫-૬ જુદાજુદા રાજવંશો. પં. ૧૩-૪ ત્રિશી, તાંબેરનાં.

નિજાસુઓ માટે મહત્વના સ્થળનિર્દેશ: પં. ૨૩ ત્રિચી-શ્રીરંગમ્. પં. ૩૭-૪૮ તાંનેર, રામેશ્વરમ્, વ૦. પં. ૪૯ શ્રીરંગપટ્ટમ્. પં. ૫૦ ગોમટેશ્વર-શ્રવણગેસ-ગોલા. ઉમનૃસિંહ-ખંડિત હાલતમાં-વિજયાનગરમ્ (હંપી). પં. ૫૧ વિજયા-નગરમ્. (ગણેશની બે મહાકાય મૂર્તિઓનાં રાઇગણેશ અને ચણાગણેશનામ છે. પં. પરની કલ્પના શ્રી માસ્તીની હોવાનું યાદ છે.) પં. ૬૧-૨ સોમનાથપુર, બેજૂર, શ્રીરંગપટ્ટમ્. પં. ૬૩-૪ સોમનાથપુર, બેજૂર, હળેળીડ... પં. ૬૫-૬ મત્સ્યવેધ-બેજૂર. બાકીનું-સોમનાથપુર. પં. ૬૭ હરગૌરી-મદુરા, વ૦. હરહરિ-હળેળીડ. પં. ૬૮ ત્રિવેન્દ્રમ્. પં. ૬૯-૭૦ તેનકાશી, ત્રિવેન્દ્રમ્, (માથે કાક...) રામીન્દ્ર. પં. ૭૧ મદુરા. પં. ૭૨ ચિદંબરમ્, કંચવરમ્, વ૦. પં. ૭૩-૬ તેનકાશી. પં. ૭૭-૮૨ બેજૂર. પં. ૮૦માં 'સંત' તે ગાંધીજી.

પૃ૦ ૧૫૫-૫૭ ત્રણે ગીતો એક અપ્રસિદ્ધ નાટક ('વિશ્વશાન્તિ' જેના એક અંકુરરૂપ હવે)નાં છે.

પૃ૦ ૧૧૭ સર૦ મીરાં: 'જો તુમ તોડો પિયા, મૈં નહિ તોડું.'

પૃ૦ ૧૭૩ પં. ૪૦ કે એના હરમાં ઉગતી ઉષાની પણ માળ ન રહી.

પૃ૦ ૧૮૦ પં. ૧૨ આત્મામયતું તે-તે આત્માને મથે છે (૦માં મંથન જગાવે છે).

પૃ૦ ૧૮૧ પં. ૬ સ્ત્રીનિકૃતિ-સ્ત્રી પ્રત્યે સહતા.

પૃ૦ ૧૮૪ સન્ત ક્રાન્સીસ વિશે જોડેળ વાઝરમાને પોતાના 'ધ વર્લ્ડઝ ઇલ્લ્યુ-શન'માં આપેલ એક પ્રસંગ ઉપરથી. પં. ૨૯-૪૯ સર૦ સોક્રેટીસનો એકારાર: 'ગને ડાહ્યો લેખવામાં આવે છે, કેમકે મને સાંભળનારા હમેશાં કહી દે છે કે ખીન્ન કોઇમાં નથી એવું ઉઠાપણ મારામાં છે; પણ, હે એથેન્સવાસીઓ, સત્ય વાત એ છે કે પ્રભુ એકલો જ ડાહ્યો છે. અને એણે (ડેલ્ફીમાં, 'સોક્રેટીસ કરતાં કોઈમાં વધુ ઉઠાપણ નથી' એવી દેવવાણી રૂપે) આપેલા ઉત્તરથી તો એનો એ બતાવવાનો ઈરાદો છે કે માણસોના ઉઠાપણની કિંમત જૂન છે અથવા તો કશી જ નથી. અને કાંઈ સોક્રેટીસની વાત કરવી નહોતી. એણે તો મારું નામ દૃષ્ટાંત રૂપે માત્ર વાપર્યું છે; જાણે કે એમ ન કહેતો હોય કે હે મનુષ્યો તે જ ડાહ્યો છે જે સોક્રેટીસની પેઠે જાણે છે કે તેનું ઉઠાપણ ખરેખર તો કશી જ વિસાત વગરનું છે'. (પ્લેટો)

પૃ૦ ૧૮૭ પં. ૧ 'અનાસક્તિયોગ'માં અ. ૪ શ્લો. ૨૧ ઉપરની ગાંધીજીની નોંધ- 'જે સ્વેચ્છાએ ઈશ્વરનો કેહી બન્યો છે... વ૦'-ના આધારે.

લેખકની અન્ય કૃતિઓ

કવિના

વિશ્વશાંતિ : ૧૯૩૧, '૩૩, '૩૮, '૪૪

ગંગોત્રી : ૧૯૩૪, '૩૮

નિશીથ : ૧૯૩૯

ગૃહે પોલાંડ : ૧૯૩૯

પ્રાચીના : ૧૯૪૪

નાટક

સાપના ભારા : ૧૯૩૬, '૪૫

કનકરામચરિત : અનુવાદ (હવે પછી)

શાકુન્તલ : અનુવાદ (હવે પછી)

હંકી વાર્તા

આવણી મેળો : ૧૯૩૭

ત્રણ અર્ધું બે : ૧૯૩૮

નવલકથા

પારકાં જગ્યાં : ૧૯૪૦

ત્રિવેચન-સંરોપન

અપ્પા-અંક અધ્યયન : ૧૯૪૧

પુરાણોમાં ગુજરાત (ભૌગોલિક ખંડ) : ૧૯૪૬

સંપાદન

કલાન્ત કવિ : ૧૯૪૨ (બાલાશંકરના કાવ્યો)

ગાંધીકાવ્યસંગ્રહ : ૧૯૩૭ (શ્રી. રમેશ્વરકૃષ્ણ સાથે)

સાહિત્યપદસવ ભાગ ૧-૨-૩ : ૧૯૪૧ (, ,)

કાવ્યતત્ત્વવિચાર, સાહિત્યવિચાર, દિગ્દર્શન, વિચારમાધુરી ૧૯૩૬, -'૪૦, -
'૪૨, -'૪૬ : આચાર્યશ્રી આનન્દશંકર દ્રવના ગ્રંથો (શ્રી. રા. વિ. પાઠક સાથે)

નવા કાવ્ય સંગ્રહો

૧ રવીન્દ્રવીણા	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૨-૮-૦૦
૨ આત્મીના	ઉમાશંકર જોષી	૨ ૮-૦
૩ ઉર્વશી અને યાત્રી	દુર્ગેશ શુક્લ	૨-૮-૦
૪ મોહબ્બતને માંડવે	ક. માણેક	૧-૮-૦
૫ વરદાન	સુરેશ ગાંધી	૨-૦-૦
૬ રાષ્ટ્રગીતો		૨-૦-૦
૭ ડોલરિયો	જગદીશ તિરાણી	૧-૪ ૦

પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૯૬૭

પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૯૬૭

પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૯૬૭

